

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXII

1929

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

MCMXXIX

AARHUS STIFTS
AARBØGER
XXII

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

XXII

1929

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXXIX

REDAKTIONSUDVALG:

Ejler Haugsted, Bibliotekar, Formand.

I. Henningsen, Forstander for den jydsk Handelshøjskole.

V. J. von Holstein Rathlou, Underbibliotekar, Dr. phil.

Hjelmslev Herred.

Historisk-topografisk skildret

af CHR. HEILSKOV.

(Fortsat.)

Hørning Sogn

omgives af Blegind Sogn, Stilling Solbjerg Sø, Stilling og Adslev Sogne samt Koldt Sogn i Ning Herred, hvorfra det skilles ved Aarhus Aa. Jorderne er højtliggende og bakkede, dels ler-, dels sandmuldede. Det højeste Punkt (94 m) ligger nord for Bjertrup. En anden Højde i Sognet er Salsbjerg (71 m).

Af Skov findes der en Del, men ikke af stor Udstrækning, nemlig Overskov, Sønderskov, Holmen m. m. 1645 omtales »Hørning schouff«, hvor der under Krigen Aaret forud var rodhugget og ombrændt 38 smaa Ege og 40 smaa Bøge, og »Holmschouff« (Holmen), hvor der var hugget 13 Ege og 9 Bøge. Førstnævnte er vel den, der nu kaldes Sønderskov. Samme Aar nævnes Fregerslev Skov, hvor der var hugget 10 Ege og 25 Bøge og stævnet 20 Bøge.¹⁾

Ved Ryttergodsets Salg købtes 1768 noget Skov ved Hørning af Kancelliraad Jochum Rodenborg de Lichtenhielm, der var en stor Godskøber paa den Tid.

Sognet maa i høj Grad siges at ligge ved Alfarvej, da det baade gennemskæres af den store østjydske Landevej (Skanderborg—Aarhus), der ved Bering Bro fører over Aarhus Aa ind i Ning Herred, og af den østjydske Hovedbane, der har Station i Hørning.

Denne Beliggenhed ved Alfarvej har ikke været til Held for Sognet i Ufredstider, naar Fjenden drog

¹⁾ Orion. 1851.

frem og tilbage ad de store Landeveje. Saaledes døbtes mellem 1657 og 59 i Maarslet et Barn, hvis Moder var kommen fra Hørning »fra Hus af de umilde Polakker forjaget«. ¹⁾

Skønt beliggende udenfor Taternes egentlige Revier, kom disse dog ofte i den første Halvdel af forrige Aarhundrede til Hørning Sogn. En Mand ved Navn Rytter-Niels har fortalt til Evald Tang Kristensen, at naar »Kæltringerne« kom til Hørning, gik deres Kvinder omkring i Byen og tiggede, og de havde deres Samlingssted, hvor Byen nu (ca. 1890) har sin Kølle. De dyppede Byg i Brændevin og gav Folks Høns; og naar disse saa blev fulde, tog de dem. Sommetider havde de en Gris med og sommetider en tam Skade. ²⁾

Kronens Part af Korntienden af »Hvorning« Sogn, som Fru Birgitte Rosenkrantz, Claus Glambechs Enke, havde haft, blev 1593 lagt under Skanderborg Slot. ³⁾ Kongetienden (20 Td. 4 Skp. 2 Fdk. H.) tilskødedes 1688 Margrethe Wilders, Fredr. Werdelmanns Enke. ⁴⁾ 1718 ejedes den af Geheimeraad, Stiftamtmand v. Plessen og Krigsraad Gyberg. Jus patronatus og Kirketienden af Hørning Sogn generhvervedes 1720 af Kronen ved et saakaldt Reluitionsskøde fra Amtmand Jørgen Grabow i Skanderborg. ⁵⁾ Kirketienden tilligemed en Kirkejord i Hørning og en dito i Bjertrup solgtes 1768 af Rytterdistriktet til Christina Magdalena og Ulrica Joachimina Lütken. ⁶⁾

Ved Klemmebrevet af 1555 bestemtes, at Hørning Sogn skulde være Anneks til Blegind. ⁷⁾ Indtil da havde det vel været et selvstændigt Præstekald. Nu er Hørning ved Præsteresidensens Forlæggelse dertil i 1909 bleven Hovedsognet.

I 1690 var der i Sognet 32 Gaarde, 2 Huse og 2 Møller, i 1808 33 Gaarde (hvoraf 4 udflyttede) og 26

¹⁾ Hist. Tidsskr. 6. R. V, 523.

²⁾ E. T. Kristensen: Det jydsk Almueliv. V, 581.

³⁾ Kancelliets Brevbøger.

⁴⁾ Kronens Skøder.

⁵⁾ Topogr. Saml. p. Papir.

⁶⁾ Skøde-Prot. Nr. 20, Skanderb.

⁷⁾ Kirkehist. Saml. 3. R. III, 365.

Huse, i 1859 39 Gaarde og 40 Huse, hvoraf 11 Gaarde og 19 Huse udenfor Byerne, og i 1921 226 Gaarde og Huse.

Folketal:

1769	1787	1801	1834	1840	1860	1880	1890	1901	1911	1921
317	296	418	513	513	580	685	744	729	905	903

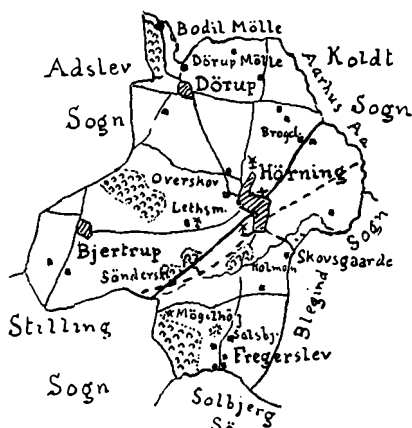
Byer: Hørning, Fregerslev (udflyttet), Dørup og Bjertrup.

Hørning,

der ligger nogenlunde midtvejs mellem Skanderborg og Aarhus, er en typisk Landevejsby med brolagt Hovedgade, der med Kirken og Kroen samt den skraat overfor sidste liggende Rytterskole giver den et værdigt og gammeldags hyggeligt Præg. Her findes endvidere Præstegaard, Kommuneskole, Læge,

Dyrlæge, Savværk, Maltgøreri, Afholdshjem, Mejeriet Engesholm (opr. 1885), Brugsforening, Handlende, 2 Møller (af hvilke den, der ligger ved Stationen, hedder Karens Mølle), Bageri, Jydsk Haveselskabs Forsøgsstation (Forædling af Haveplanter), Sparekasse (opr. 1871), Filial af Banken for Skanderborg og Omegn og af Skanderborg Handels- og Landbrugsbank, Jernbane-, Telegraf- og Telefonstation med Postekspedition samt Sognebogsamling (ca. 900 Bd.), ialt i 1921 58 Gaarde og Huse med 231 Indbyggere.

Byen ligger saa at sige i to Etager, idet Stationsbyen ligger lavere end den gamle By. Vejen, der forbinder dem, gaar i en Sløjfe op over en Jernbaneviadukt.

Kort over Hørning Sogn.

Hørning er utvivlsomt en meget gammel By. Endelsen -ing tyder — som tidligere nævnt — paa høj Ælde; men noget om Navnets Oprindelse bliver det nok med vore nuværende Hjælpe midler vanskeligt at udfinde. »Af Horn dannes Hørning, et spidst Hjørne«, siger Dr. O. Nielsen.¹⁾ Men denne Tolkning klinger ikke særligt overbevisende, saa længe det spidse Hjørne svæver ude i det blaa. Saa var det næsten rimeligere at antage, at Stedet simpelthen havde Navn efter »Hornungerne«, Efterkommerne af en vis Horn, der maaske først har slaet sig ned her.

Byen har vistnok altid i den historiske Tid været ret anselig, et Knudepunkt ved den alfare Vej. I et gammelt Skæmterim om en Række Byer i Hjelmlev Herred optræder den da ogsaa som en flot Nummer ét:

Hørning er en stue Bøj,
Dørup legge let i Løj,
di Jegsen Baagere,
di Adslev Raagere,
di Miesing Hæremænd,
di Fueløw Tyww
i Alken ska di blyw
aa møst dje høwe Yw.²⁾

Første Gang Hørning nævnes i Historien er vistnok 1347 sammen med Blegind, da Laurits Michelsen skænker noget Gods til Aarhus Domkirke (se under Blegind). I 1477 skøder Biskop Jens i Aarhus blandt andet Gods en Gaard i Hørning, som Jes Mogensen boede i, til et Kapel i Aarhus Domkirke.³⁾ Senere forekommer Byens Navn i en Regnskabsbog over Indtægten af Landehjælpen 1524—26.⁴⁾ Af en Gaard, kaldet »Hørning Præstegaard« (Anneksgaard) fik 1553 Sognepræsten i Stilling Landgilden og Sognepræsten i »Bleginde« Kronens Part af Tienden.⁵⁾ (Endnu 1761 omtales Anneksgaarden i Hørning). 1568 skødede

¹⁾ Blandinger til Oplysn. om dansk Sprog i ældre og nyere Tid. I, 254.

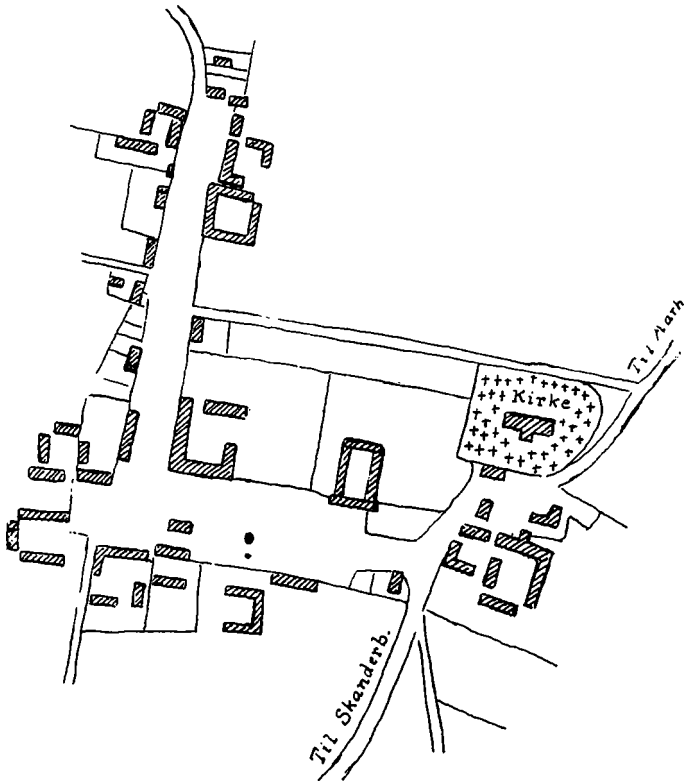
²⁾ Skattegraveren. 9. Aarg., S. 131.

³⁾ Liber Aarhusiensis. Script. rer. Dan. VI, 509.

⁴⁾ Danske Mag. 4. R. II, 41.

⁵⁾ K. B.

Jørgen Skram til Tjele en Gaard i Hørning, der havde ligget under St. Hans Kloster i Viborg, til Kronen.¹⁾
^{21/10} 1768 fik Højesteretsadvokat Mathias Bruun

Hørning By efter Udskiftningskort 1778.

Koncession paa den kgl. forbeholdne Jagttrettighed paa Hørning Mark.²⁾

I 1661 bestod Byen af 6 Helgaarde, 6 Halvgaarde og 1 Bol, alt hørende under Kronen, undtagen 1

¹⁾ Kr. Skød.

²⁾ Rentekammerets Ekspeditionsprot.

Gaard og Bolet, der tilhørte Aarhus Hospital.¹⁾ I 1859 fandtes her ialt 13 Gaarde samt 13 Huse med og 14 uden Jord.

Paa Rytterdistriktets Tid var der 8 Selvejere i Hørning.

I Sommeren 1859 afbrændte den største Del af Byen. Ilden udbrød d. 14. Juli ved Middagstid i Rasmus Møllers Enkes Gaard i den vestre Ende af Byen (nu Foerløse Gaard), hvor der indebrændte 2 Heste og 10 Kreaturer. Derfra førtes Ilden ved den temmelig stærke Blæst til P. Leth Nissens Gaard (nu den udflyttede Lethsminde) og herfra videre til Krogaarden, hvis Hovedbygning dog blev reddet. Ialt nedbrændte 9 Gaarde og 14 Huse, og i alle disse blev saa godt som intet reddet af Redskaber og Indbo. Af den hele By var kun 2 Gaarde og nogle faa Huse uskadt tilbage. Man formodede, at Ilden var opstaaet ved udkastede Gløder paa en Mødding.²⁾

I Hørning er Matematikeren, Professor Johannes Hjelmslev født 1873.

Særligt benævnte Steder i Hørning By er:

Præstegaarden, opført 1859 efter Branden, købt til Præsteembedet 1909 og overtaget af Menigheden ca. 1924. Det er den sydvestligste Gaard i Byen, tidligere ejet af Tandlæge Kjærtinge i Aarhus.

Skolen, stor og rummelig, er opført 1913 (Arkitekt Harald Lassen) i den vestlige Udkant af Byen. Begge de ældre Skoler findes endnu. Den gamle kongelige Rytterskole ligger midt i Byen ved Landevejen. Ved et sært Held blev den sparet ved Ildebranden. Den er bygget 1721, men Skorstenen og Vinduerne er noget forandrede. Til den var der 1772 henlagt 23 Skp. H. Til Skolen hørte en Kaalhave mod Vest, indelukket med et Stendige, og mod Øst ud til Adelvejen en lille Urtehave med 2 Æbletræer i.³⁾ Rytterskolen er nu Privatbolig. I den næstældste Skolebygning, der ligger længere oppe i Byen, er der Brugsforening.

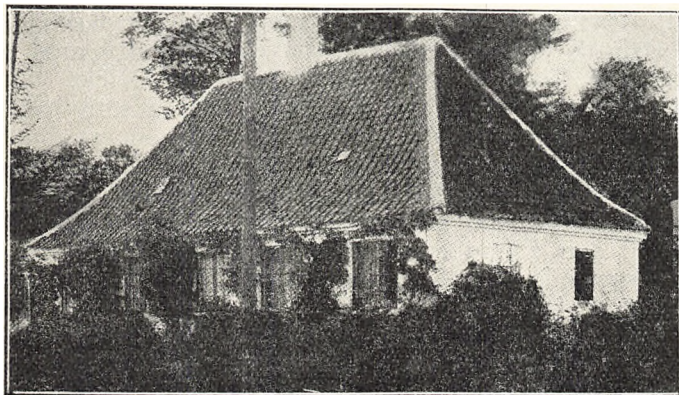
¹⁾ Sognepræsternes Designationer paa Gaarde, Boel og Tiendeydere. 1651. Rigsark.

²⁾ Aarhus Stifts-Tid. 1859, Nr. 165.

³⁾ Hjelmslev Herredsprotokol 1772, Landsark.

Huset er vistnok opført efter den store Brand og da taget i Brug til Skole.

Hørninggaard, lidt isoleret vestlig for Byen. Dens Hovedbygning opførtes 1826 af Niels Espensen. Senere ejedes Gaarden af hans Svigersøn Thomas Møller og fra 1864—75 af Lars Jensen, hvorefter Christian Sophus Næsted købte den for 84,000 Kr. Han havde den endnu 1880 og var gift med Margrethe Hviid fra Sorvad. Siden har den været ejet af Rasmus Jensen

Rytterskolen i Hørning.

Pedersen i 2 Aar, derefter af Jens Peter Petersen Bach fra 1914 og ejes nu af Niels Fris Jensen.

Gaarden skal have været den første grundmurede Privatbygning her paa Egnen, hvorfor Folk kom langvejs fra for at se den.

Nydamsgaard, den østligste Gaard i Byen. Paa Stuehuset staar: »Nedbrændt den 14de Juli Aar 1859, opbygget samme Aar af Hans Jensen og Barbara Laurssen«. Før Hans Jensen ejedes Gaarden af hans Fader Jens Hansen. Barbara Laursen giftede sig 2den Gang med Niels Peter Petersen, hvis Steddatter blev gift med P. Sørensen Petersen. Nu ejes Gaarden siden 1903 af P. S. Petersens Svigersøn Rasmus Peder Møller.

Svanefjord kaldes en mindre Gaard syd for Jernbanen, bygget paa Jord, der er solgt fra Kroen.

Hørning Kro er en gammel privilegeret Kro paa Halvvejen mellem Skanderborg og Aarhus. Her var indtil Jernbanens Anlæg 1868 Postskiftestation og Brevsamlingssted. Posten blev ikke udbragt, saa Folk maatte selv hente deres Breve og Aviser i Kroen. Dennes Privilegier daterer sig fra 1737, men Stedet har højest sandsynligt været uprivilegeret Kro et godt Stykke Tid forinden.

^{21/3} 1737 udfærdigedes Bevilling for Peter Helms paa, at han »udj et ham tilhørende huus, beliggende udj Hørning Sogn og Bye«, maa holde »et Kroe eller Vertshuus og de Reysende saavel som andre med behøvende Logementer, samt Spiisze og Dricke vahre til nødtørfthged og for een billig betaling sammesteds betiene med de vilckaar, at Stedets beboere ingenlunde understaar sig der at brygge øll og brende brendeviin, men skal være tilforbunden de fahl holdende vahre udj nærmeste Kiøbsted sig at tilhandle og til een Kiendelsze aarlig Fiire Rixdaler fra dette indeværende aars begyndelsze udj vores Amtsstue erlegge!«¹⁾

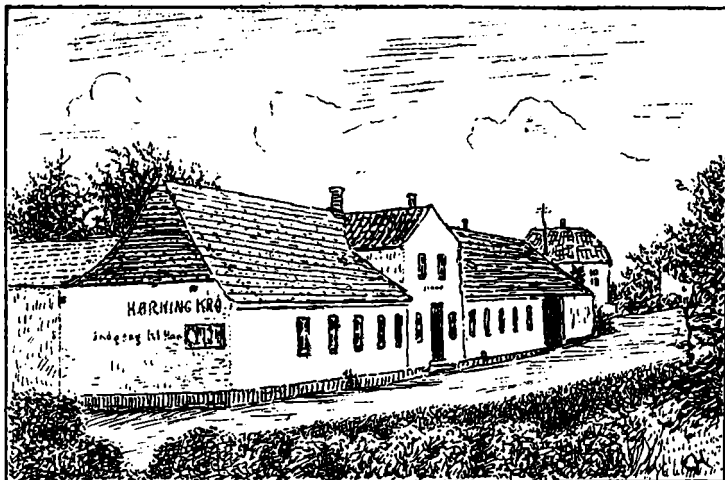
Der maa imidlertid have været et eller andet i Vejen for Peter Helms — hvad det var, derom tier Akterne. Han stak nemlig af fra Krohold, Kone og alt. Dette maa være sket senest 1742; thi i nævnte Aar har en vis »Søren Kromand« et Barn til Daaben i Hørning Kirke. Søren har vel været Bestyrer eller Forpagter af Kroen under Peter Helms' Udlændighed. I 1749 synes det, at man har opgivet at vente mere paa Helms, og ^{4/11} faar da Maren Wogensdatter Thorup Privilegiet paa Kroen efter sin udnvegne Mand og paa samme Betingelser som denne. Maren maa være død inden ^{25/2} 1764, da der udstedtes Bevilling paa Kroen for hendes Datter Anne Marie Hauenstrup Beyer. Hun skal rette sig efter Forordningerne, »saa at Kroet ikke til noget Fylderie og tiids Spilde for Bonden, eller andre vorder misbrugt.«²⁾

^{30/6} 1768 faar Rasmus Poulsen Bevilling paa Kro-

¹⁾ Rentekammerets Ekspeditionsprot. 1737.

²⁾ Anf. St.

holdet; han skal købe sit Øl og Brændevin i Skanderborg. Efter ham udstedes der Bevilling $\frac{20}{5}$ 1787 til Michel Jensen Stilling. Han skal betale 10 Rdl. aarligt og maa brygge Øl, men ikke brænde Brændevin. Heller ikke maa han holde Kro for Sognets Bønder, men kun for de vejfarende. Man er altsaa bleven strængere nu.

Hørning Kro.

Michel Stilling efterfølges 1812 af Christen Rasmussen (Bevilling $\frac{31}{12}$). Saa nævnes i 1834 og 35 Rasmus Wilstrup som Kromand, 1843 og 50 Albert Richter, født i Møntenbrok i Holsten. Han byggede den nuværende Krobygning og døde, saavidt vides, i Tebstrup. I 1860 har Bendix Sørensen Kroen og i 1880 Anders Petersen Tiufkjær, efter hvem der var Tvangsauktion. Kroen købtes da af Anders Christian Andersen, der kun havde den et Par Aar. Han købte den for Jordens Skyld og byggede derpaa (først i 1890erne) den ovenfor nævnte Gaard, som han kaldte Svanebjerg. Kroen solgte han 1886 eller 87 til Kristoffer Nielsen Søgaard, der havde den indtil 1898. Den overtoges

da af Broderen Anders Nielsen Søgaard, som døde af den »spanske Syge« 1919. Derefter ejede hans Enke Kroen til Januar 1920, hvorpaa en Møller havde den en kort Tid, men endnu samme Aar blev den overtaget af P. Ostenfeld, den nuværende Ejer.

I Kroen har tillige været drevet Købmandshandel, der er nedlagt for faa Aar siden.

Den nuværende Bygning er opført i Christian VIII's Tid, hvilket ses af Navnetrækket over Døren C^{VIII}.

En lille Røverhistorie (formodentlig fra Begyndelsen af forrige Aarhundrede) kan passende fortælles her i Forbindelse med Hørning Kro: Gamle Erik, som boede i Foerlev, var en haandfast Mand, og han fortalte, at i hans Ungdom kunde de ikke vel komme hverken frem eller tilbage fra Aarhus for onde Mennesker. Engang, da han kørte hjem og kom til Stillingdams Bro, kom der en ud til ham og sagde, om han ikke kunde slaa Ild. Det var gærne deres Maade, naar de vilde anfælde Folk, for at se, hvordan Lejligheden var. »Jo, det kan a nok«, siger Erik, og han tager sit Fyrtøj op. I samme Øjeblik griber Krabaten fat i Tømmen. Men gamle Erik griber ham i Haaret og river Tømmen fra ham, og saa kører han saa rask, han kunde, og bliver ved at holde i Haaret. Den anden maatte følge med, men da de kom til Hørning Kro, og Erik vilde køre derind, saa slipper Haaret. Det beholdt han i Haanden, og Røveren slap væk.

Saadan var han ogsaa engang i Lag med en ved Hørning Skov, der vilde overfalde ham. Han fik ham ogsaa i Haaret, saa Fyren maatte følge med til Dybdal mellem Mesing og Stilling, dér slap Haaret.¹⁾

I Hørning fandtes 1843 et Teglværk.

Norden for Byen laa tidligere to Stendysser (»heden-ske Offersteder«), kaldet »Jynovne«²⁾ og to Bavnehøje (Kæmpegrave), hvor man i Krigstider har tændt Ild op for at signalisere Fjendens Ankomst til Advarsel for Omegnen.³⁾ Øst for Byen skal der »for endeel

¹⁾ Evald Tang Kristensen: Det jydsk Almuelev. V, 397.

²⁾ I Holcks Provincial-Lexikon (1778) kaldes de »Tye Ovne«.

³⁾ Holbergs Geographie ved Jonge. V, 693.

Aaringer siden« (skrives der i 1768) være fundet et Stykke Guld som Disken til en Kalk. Det blev sendt til Kunstammeret i København.¹⁾

I hele Sognet er der iøvrigt kun ca. 12 Gravhøje, af hvilke de fleste findes nord for Hørning.

En Runesten, kendt under Navnet »Hørningstenen« blev funden 1849 af Udflyttergaardmand Jens Mortensen, da han var ved at optage Sten paa sin Mark ikke langt fra Berirg Bro. Med Finderens Samtykke lod derpaa Sognets Præst, Provst Schinnerup, den flytte ind i Kirkens Vaabenhus, hvor den stod indtil 1873, da den flyttedes til Aarhus. Her findes den nu i Museets Runesal. En med stor Omhu af Skolelærer Johansen i Blegind udført Afbildning af Stenen indsendtes senere til Oldnordisk Museum (Nationalmuseet) af daværende Sognepræst H. P. Knudsen. Stenen, der menes at være fra den første Fjerdedel af det 11. Aarhundrede, har følgende Indskrift:

tuki : smiþr : riþ : stin : ift | þurkisl : kuþmutaR : sun : is : hanum | kaf : kul : uk : frialsi. (Toke Smed rejste Sten efter Torgils Gudmundsson, som gav ham Kuld og Frelse.²⁾

Paa Udskiftningskortet fra 1778 findes følgende Marknavne:

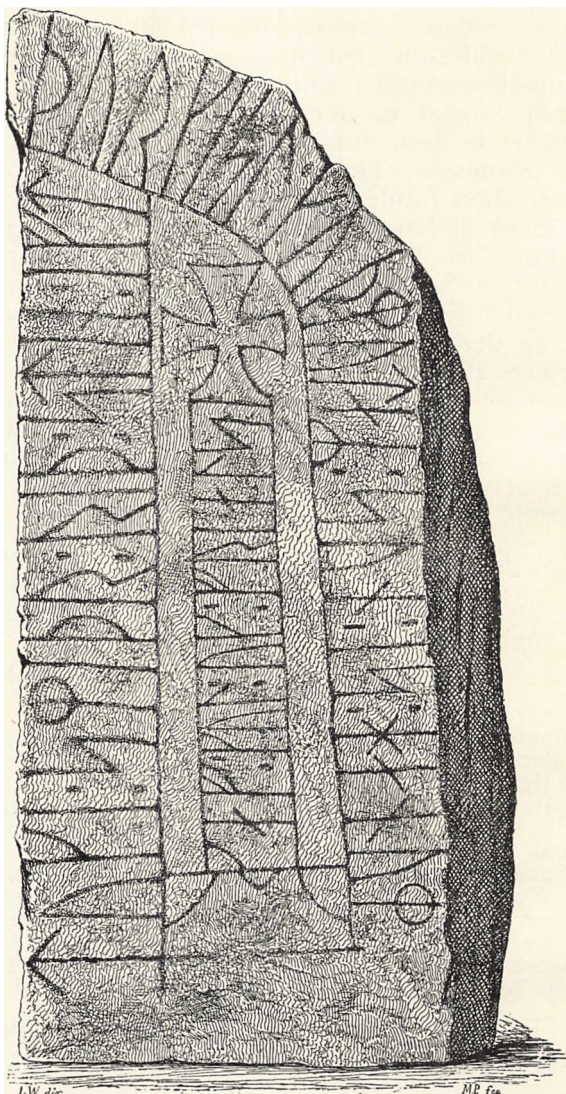
Allongs-Fald, Bavnhøj-Agre, Birk-Linge [Birke-Lyng?], Bramgard, Brunhøjs-Agre, Bøgebakke, Dyr-Balle, Gammeldel, Græsholm, Haarmose-Agre, Halvlængerne Havrebjerg, Havre-Hullet, Hvile-Graven, Høj-Elle, Indgaard, Jønovns-Faldet (ved »Jyn-Ovnene« nord for Byen), Kallis Tree, Kirkebakken, Kirke-Balle, Kolkærs Agre, Korte Havings-Fald, Krag-Made, Krogede Agre, Laas-Spiel, Langballehave, Lange-Aas Fald, Lange Havings Fald, Lange Hvolbek, Lille Gade, Lopland, Længerne, Mellemhede, Møllekær, Nordre, Søndre og Østre Kiæliing, Nordre, Søndre og Vestre Nøraa, Nye Hede, Raa-Rød, Sanders-Dige, Skrædderbakke, Smaaballer, Smedetoft, Store Ballehave, Store Rødpose, Tangen, Tomasdams (Thomas Dams?) Agre, Tronvad.

I 1718 og 67 omtales »Hyrde-Engen« i Hørning; i 1629 nævnes Bredbjerg Enemærke i Hørning Sogn.³⁾

¹⁾ Danske Atl. VI, 195.

²⁾ At give en Mand Kuld og Frelse vilde sige at optage ham i Slægten og gøre ham til fri Mand.

³⁾ Skanderb. Lens Regnsk.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12 13 14 15 16 17 18 19 20 21 22 23 24 25 26 27 28 29 30 31 32 33 34 35 36 37 38 39 40 41 42 43 44 45 46 47 48 49 50 51 52 53 54 55 56 57 58 59 60 61 62 63 64 65 66 67 68 69 70 71 72 73 74 75 76 77 78 79 80 81 82 83 84 85 86 87 88 89 90 91 92 93 94 95 96 97 98 99 100 2 fod

Høringstenen efter Wimmer.

Fregerslev

ved Nordsiden af Solbjerg Sø har vel engang været en samlet og formodentlig ikke ubetydelig By, hvad Endelsen -lev kan tyde paa. Da Stedet 1350 kaldes »Frijtisløff«, kommer Navnet formodentlig af Mandsnavnet Frithar eller Frithger. Nu er Byen udflyttet og spredt. De to Gaarde, der ligger nærmest ved Søen (Søgaardene), har en prægtig Udsigt og Haver, der skraaner stejlt ned mod Søen.

Fregerslev nævnes første Gang 1330, da Ridder Stig Andersen udstedte Gavebrev paa 2 Gaarde i »Freersløf« tilligemed Gods andetsteds, som han gav til Essenbæk Kloster i Randers Amt for sit og sin Hustrus Lejersted.¹⁾ 1350 skødede Peder Slacke (eller Stacke?) en Gaard i »Frijtisløff« til Kronen.²⁾ Endelig udstedte Jens Salmansen i »Freirssløff« 1449 et Pergamentsbrev, hvori han skænker Biskop Ulrik af Aarhus nogen Jord og Eng ved Thong Mølle i Vor Herred.³⁾ Dette er, hvad man ved om Stedet i Middelalderen.

Senere finder vi, at Peder Bertelsen, Slotskriver paa Skanderborg, i 1554 fik Forleningsbrev paa en Kronens Gaard i Fregerslev uden Afgift til Gengæld for, at han oplod sit Livsbrev paa Skanderup Kirke og Præstegaard. 1565 fik han nyt Livsbrev paa Gaarden, som han nu selv boede i, uden Afgift, fordi det forrige Brev gik til Grunde, da Gaarden »for nogen Tid siden« brændte. I 1560 havde samme Mand (»Peder Skrifer i Fredsløff«) faaet Brev ad gratiam paa Kronens Part af Tienden af Koldt Sogn.⁴⁾ 1573 fritages han for Afgiften af den Gaard, han havde i Fæste i Fregerslev, saalænge han var Herredsskriver og Delefoged. Det sidste, jeg har hørt om Peder Skrifer, er, da hans Navn i 1575 forekommer i Lensregnskaberne. Den Gaard, han beboede, har muligvis været Bormholm. Maaske var det ogsaa den, som Jens Madsen, Husfoged paa Skanderborg Slot, havde fæstet og som han 1578 fik Livsbrev paa. Han skulde

¹⁾ Æ. d. A. II, 107.

²⁾ Anf. St. I, 232.

³⁾ Anf. St. II, 138.

⁴⁾ K. B.

være fri for Landgilde, Ægt, Arbejde og anden Tynge, saalænge han var Foged paa Slottet. Aaret efter fik han atter Livsbrev paa en Gaard i Fregerslev med et Stykke Enemærkejord, kaldet »Hollum« (Holmen?), som Lensmanden Claus Glambach havde bortfæstet til ham (altsaa for Kronens Regning). Han skulde svare Halvparten af den sædvanlige Landgilde af den.¹⁾ Jens Madsen har aabenbart været en høj Rangsperson, siden man finder hans Gravsten med udhugget Portræt i Hørning Kirkes Vaabenhus. Slig Luksus magtedes ikke af den første den bedste Per Madsen.

Den 3. Marts 1587 skriver Frederik II, der jo elskede sin Skanderborg-Egn, i sin Dagbog: »Y dach dro ieg tyl Freløeff i yach« (ɔ: Jagt), og d. 13. i samme Maa-
ned var Kongen atter i Fregerslev.²⁾ Her opholdt han sig formodentlig hos Jens Madsen, da han den nævnte Dato udstedte et Brev til »de højlærde« i København.³⁾

En anden Slots- (eller Herreds-) Skriver ved Navn Niels maa ogsaa have boet i Fregerslev, thi 1609 var Karen Niels Skrivers forlenet med den Gaard, hun boede i, kvit og frit i hendes Livstid.⁴⁾

Byen kom senere under Ryttergodset. Ved Auktionen over dette 1768 købte en Peder Jensen, der maa have været en Velhaver, den kgl. Jagtret paa Fregerslev Mark.⁵⁾

Fregerslev By bestod 1651 af 3 Helgaarde, 4 Halvgaarde og 1 Bol. 2 Helgaarde var Kronens, Resten tilhørte Aarhus Kapitel. I 1772 var her 7 Halvgaarde og 1 Bol, og ved Udskiftningen 1779 5 Gaarde. Disse var i 1859 bleven til 6 Gaarde og 4 Huse med Jord.

Hjelmslev Herreds Tingbog for 1688 har følgende lille Løjtnantshistorie, som jeg ikke vil forholde Læserne:

Løjtnant Petter i Koldt vil en Dag hente Hø i Fregerslev paa Rytternes Vegne. Løjtnanten, der staar og ser til, mens der arbejdes, kommer da i Klammeri

¹⁾ K. B.

²⁾ Hist. Tidsskr. 4. R. III, 569—70.

³⁾ K. B.

⁴⁾ Skb. Lens Regnsk.

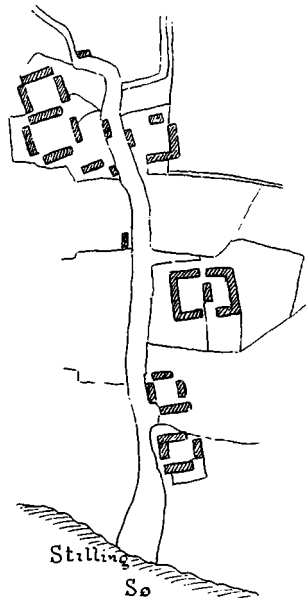
⁵⁾ Rentekammerets Ekspeditionsprot.

med Peder Sejersen af Fregerslev, der ikke har læsset Høet saaledes, at det er Hr. Løjtnanten tilpas. Sidstnævnte slaar da til Peder Sejersen med de Ord: »Sla igien din Rødschiegget Schielm«. P. S. svarer, at han ikke vil slaa igen, men klage til Kommissarien. Løjtnanten, der aabenbart er ærgerlig over, at han ikke kan faa Bonden til at forløbe sig, siger saa: »Kand hand [Ϸ: Kommissarien] sætte dig fra din gaard, da Kand hand intet Sette mig fra min Bestilling, dertil er hand forstacked [Ϸ: for stakket]«.

Navnene paa de enkelte Gaarde i Fregerslev er nu:

Agerskov (12⁵/₈ Td. H.). Den ejedes i Slutningen af det 18. og Begyndelsen af forrige Aarhundrede af Sognefoged Rasmus Jensen Basse (f. 1758, † 1835). I 1842 flyttedes Gaarden et Stykke bort fra de andre Gaarde. Fra 1835—51 ejedes Agerskov af ovennævntes Søn Jens Rasmussen Basse, og fra 1851 af dennes Søn Rasmus Jensen B., der endnu levede 1897. Hans Enke Ottilia Magdalena Benthin (f. paa Palsgaard) havde Gaarden i 1906. Efter hende har den været ejet af Iversen, Wind og nu af Søren Sørensen. Den smagfulde Hovedbygning er opført 1854, Avlsbygningerne for faa Aar siden.

Borholm var oprindeligt en af Kronens Gaarde. 1593 fik Terkild Hansen Borumholm, Slotsskriver paa Skanderborg, Stadfæstelsesbrev paa Kronens Part af Korntienden af Hørning Sogn, og 2 Aar efter blev han fritagen for Landgilde, Ægt, Arbejde og al anden kgl. Tynge samt Tov og anden Besværing til Tinge af sin Gaard. Samme Aar fik han endvidere Stad-

Fregerslev By efter Udskiftingskort 1779.

fæstelsesbrev paa Livstid paa Kronens Part af fornævnte Tiende.¹⁾ Terkild Hansen Borumholm og Hustru har 1598 skænket Alterstagerne og efter 1600 Prædikestolen til Hørning Kirke, saa de har jo ikke været Smaakaarsfolk.

Gaarden er ogsaa bleven kaldt »Fogedgaarden«, fordi her engang skal have boet en Herredsfoged. Det maa nok have været Peder Andersen, som i 1651 betalte 13 Ørter, 5 Skp. Havre til Aarhus Hospital.²⁾ Han kan

Bormholm før Ombygningen 1915. (Efter Fotografi).

have været Fader til Herredsfoged Oluf Pedersen Freesløf, over hvem der er Gravsten i Hørning Kirke.

I 1801 ejedes Bormholm af Michel Sørensen og i en senere Tid af Karsten Pedersen. Han byggede Laden 1876, som ses af hans Forbogstaver paa Vindfløjen, hvor der staar Jh M Ps, formodentlig Johanne Marie Pedersen (f. Nielsen), hans Kone. 1896—1901 ejedes Gaarden af Søren Borgbjerg og derefter af den nuværende Ejer, Broderen Rasmus B.

Den Hovedbygning, som nu staar, er opført 1915. Den tidligere var en ganske statelig Bindingsværksbygning med Kvist, hvis Sider var prydede med

¹⁾ K. B.

²⁾ Hofmans Fundationer. II. 126.

Dragehoveder. Den var utvivlsoomt meget gammel og bar Præg af at have tilhørt »distingverede« Folk. Paa Bjælken over Indgangen skal have staaet:

M. S. S. & M. S. 1800

hvilket formentlig er Forbogstaverne til ovennævnte Michel Sørensen og Hustru Maren Pedersdatter (o: Maren Sørensen). Hertil er imidlertid at bemærke, at Maren Pedersdatter dengang næppe vilde blive skrevet som M. S. Og hvis Aarstallet 1800 er rigtigt, kan det ikke godt betegne Husets Opførelstid, der maa ligge adskilligt længere tilbage.

Lille Lethenborg, formodentlig oprindeligt kaldet Nørgaard, var 1662 og 99 fæstet af Rasmus Pedersen (Nørgaard) og 1688 tillige af Rasmus Espensen. Den var da paa 7 Td. H. Omkring 1700 blev Rasmus Pedersens Datter Sidsel gift med Niels Nielsen Leth fra Skibby, som derefter overtog Fæstet af Svigerfaderens Gaard. Han døde 1740, og hans Søn af samme Navn overtog da Fæstet efter Faderen. Han var gift med Maren Danielsdatter Kaae og døde 1784. I 1767 købte N. N. Leth Gaarden af Rytterdistriktet. Den gik siden over til Sønnen Peder Nielsen L., der havde den 1797 og 1834. Dennes Datter Kirsten blev gift med Peder Møller, der fik Gaarden og i 1838 sammen med sin Svoger Søren Nielsen i Skibby stiftede et Legat paa 150 Rdl. for de fattige i Hørning Sogn, hvilket Legat til Minde om Svigerfaderen blev kaldt »Peder Nielsen Leths Legat«. ¹⁾ Efter P. Møller fik Svigersønnen Jensen Gaarden. Denne solgte den til Hans Holm Sørensen, der atter 1902 solgte den til den nuværende Ejer Søren Amdisen.

Den vestlige Søgaard blev 1770 købt fra Rytterdistriktet af Anders Andersen. Senere ejedes den af Niels Schou, Espen Nielsen Schou og Frederik Klausen, som 1820 overtog den ved Giftermaal med en Datter af Anders Andersen (Søgaard). Derefter ejedes Gaarden af Niels Jensen Nørregaard, fra hvem den

¹⁾ Aarh. Stifts Aarb. 1928, S. 133—37.

1891 gik over til Sønnen Jens Nielsen Søgaard. Efter ham fulgte fra 1909 Peder Nielsen S.

Gaarden, der ligger smukt ved Skrænten mod Solbjerg Sø umiddelbart ved Skoven, blev opbygget 1876 efter en Brand.

Den østlige Søgaard ejedes til 1864 af Mikkell Pedersen, derefter af hans Svoger Chr. Sørensen til 1888, hvorpaa dennes Svigersøn Truels Peter Jensen havde den i 30 Aar. Nu ejes Gaarden siden 1919 af Laust Søgaard, en Svoger til S. Søgaard i den vestlige Gaard.

En Kæmpehøj paa Fregerslev Mark kaldes Møgelhøj. Den er nu forstyrret og delvis ødelagt.

Marknavne var i 1683: Gammelmandsfald, Grønager-Bjerg, Hiedborig, Meldberg, Meldfald, Præstefald, Veyer-Heed.

Dørup,

en meget lille By (3 Gaarde og 5 Huse) paa et kuperet Terræn nær ved Skoven. Gennem Byen gaar den gamle Forbindelsesvej fra Ry til Bering Bro.

Dørup har jeg ikke set omtalt før 1573, da Kronens herboende Bønder, der havde klaget over deres forarmede Tilstand, ved aabent Brev af $22/3$ blev fritagne for alt Jægegæsteri og hvad andet Gæsteri, de svarede ud over 3 Skp. Malt af hver Ørtug Korn. 5 Aar efter var det galt igen. Da klagede de over, at de var sat i meget høj Smørskyld, men kun havde ringe Engbjærgning. De blev da fri for at svare de 3 Fjerd. 1 Pund Smør, som de hidtil havde givet. Samme Aar fik Lensmanden, Claus Glambech, Befaling til at lade Anne Villoms i Dørup være fri for at betale de 2 Pund Smør, hun skulde give af det Bol, hun boede i, da hendes Kvæg var død for hende.¹⁾ Det kan dog ikke bestemt ses, om disse sidste to Breve gælder dette Dørup eller Byen af samme Navn i Tyrsting Herred.

Byens Navn skrives 1610 Dyrrup og 1651 Dyrup.

Ved Ryttergods-Auktionen 1768 købtes vistnok hele

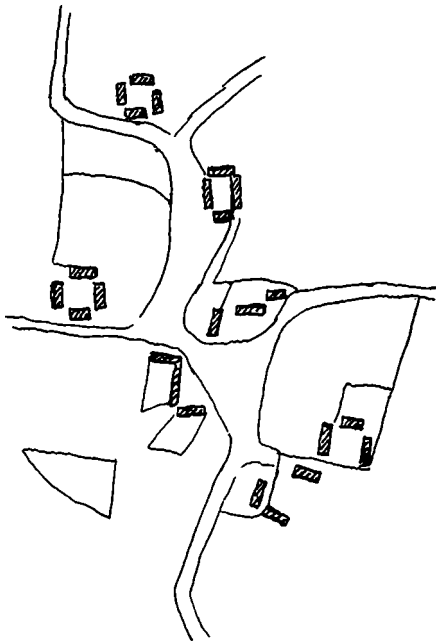
¹⁾ K. B.

Dørup By af den driftige Provst Worsøe i Blegind, men snart efter blev de Dørup Mænd Selvejere.¹⁾

Dørup havde 1651 6 Helgaarde, alle Kronens, 1772 5 Halvgaarde og 1859 8 Gaarde samt 4 Huse med og 3 uden Jord. Særligt benævnte Gaarde i Byen er:

Dørup Østergaard, der oprindeligt tilhørte Rytterdistriktet og 1688 og 1718 beboedes af Poul Jensen, hvis Sønesøn var Fæster 1766. Jens Poulsen, der døde ca. 1784, var den første Selvejer. Hans Enke Ane Laursdatter giftede sig 1795 med Thøger Rasmussen af Adsløv. I 1815 gik Gaarden over til Ane Laursdatters Søstersøn Jens Bærntsen fra Høver, hvis Datter Mette Marie, gift med Peder Sørensen af Meldballe, arvede Gaarden 1847. Mette Marie giftede sig efter Mandens Død med Michel Laursen, der fik Gaarden 1873. Efter ham gik Gaarden 1895 over til Stedsønnen, Slagtermester Rasmus Pedersen. 1905 købtes den af Anders Knudsen Kold, der samtidigt købte 40 Td. L. fra Hørninggaard.

Gaarden er i de senere Aar ombygget. Den forrige Gaard var af Egebindingsværk. Der gik Fortælling om, at alt Tømmeret i den østre Længe var »hentet«

Kort over Dørup By 1816.

¹⁾ Jensen og Østergaard: Adsløv-Slægten, S. 191.

i Vengegaards (nu Sophiendals) Skov om Natten og skaaret ud af en eneste Egestamme.¹⁾

Skovgaard tilhørte ligeledes Rytterdistriktet og senere Rasmus Jensen. Dennes Datter giftede sig 1834 med Laurs Christiansen, hvis Søn Christian Laursen overtog Gaarden 1861 og havde den til 1887, da hans Søn Laurs Peder Christian Laursen fik den. Nu ejes den af Jens Sørensen.

Marknavne paa Dørup Mark 1683: Aarsvejs- (o: Aarhus-Vejs-) Blokkerne, Balgen, Blaagetals-Agre, Blaaleragre, Fladkærs Agre, Klogblokkerne, Knold-Blokker, Mølle-Agre, Overgryde, Palmis (?) Krog, Rone-Sig, Skovgabs Ager, Sponebæk-Blokkerne, Staagagre, Yderste Fald.

Bjertrup,

skrives 1676 Biattrup, hvilket ogsaa svarer til den stedlige Udtale. Om det kan komme af Mandsnavnet Bjare, vil jeg overlade til lærdere Folks Overvejelser.

Bjertrup er en lille hyggelig By, om hvis Færd i Fortiden der ikke har været meget at pine ud af Historiens Akter. Den synes altid at have ført en indgetogen Tilværelse. 1651 bestod den af 2 Helgaarde og 4 Halvgaarde. 1 Gaard hørte til Aarhus Domkapitel, Resten var Kronens. I 1718 fandtes her 4 Selvejere, og 1761 udgjorde hele Byen 4 Gaarde, hvoraf 1 laa under Rytterdistriktet, Resten var Selvejere. Bjertrup er vistnok udskiftet omkring 1772²⁾, men det originale Udskiftningskort findes ikke. Her var 6 Halvgaarde dengang. I 1859 var der ogsaa 6 Gaarde og desforuden 5 Huse med og 1 uden Jord.

Ved Rytterdistrikts-Auktionen i 1768 købte Bjertrup Bymænd den kgl. Jagttrettighed paa Byens Marker.

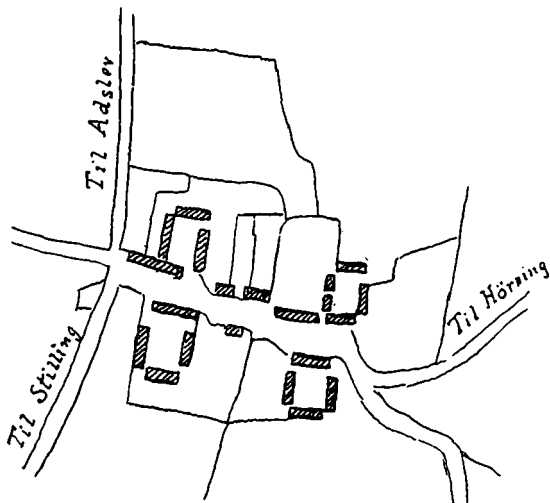
Af Byens nuværende 5 Gaarde kaldes Matr. Nr. 4 a: Klappergaard. Den ejedes i Slutningen af 1700'erne af Rasmus Kattrup, som i sin Ungdom havde faret tilsøs med en Kinafarer. Omkring 1800 ejedes Gaarden af Christian Hansen fra Gram, hvis Enke

¹⁾ Jensen og Østergaard: Adslev-Slægten, S. 181.

²⁾ Schythe: Skanderb. Amt, S. 189.

1813 giftede sig med Peder Nielsen Haugaard fra Viby. Han havde saa Gaarden til 1843, hvorefter Sønnen Christian Pedersen H. havde den til 1874 († 1878). Derpaa fulgte sidstnævntes Søn Peder Christiansen H., der døde 1925, efter hvem Gaarden ejes af hans Søn Anton H.

I et af de nedrevne Huse i Gaarden fandtes en

Kort over Bjertrup By 1816.

Stolpe med Aaret 1716. Over Stuedøren stod paa en Trekant: Christian Haugaard og Ane Kirstine Jensdatter I Køkkenet er der over Arnen en Bjælke med Indskriften:

Gud bevar den Ild jeg her optænde,
at intet ondt dermed skal hænde.

Gaarden Matr. Nr. 1 a ejedes indtil ca. 1872 af Jens Møller og nu siden 1916 af disses Børn.

Matr. Nr. 2 a ejedes fra 1872 til 1912 af L. Jensen Dam, hvorefter Gaarden overtoges af dennes Neve P. Dam Jørgensen, den nuværende Ejer.

Matr. Nr. 3 a blev udstykket i 1909 af Carl Callesen.

Paa dens tidligere Jord ligger nu 10 Husmandsbrug foruden en Hovedparcel. I Byen ligger kun Stuehuset tilbage.

En Gaard i den nordlige Kant af Byen (Matr. Nr. 1 a m. fl.) hørte i sin Tid til Rytterdistriktet. Henrik Dam ejede den til 1872, derefter Sønnen Mads D. Efter ham kom Ingersen til 1886, Jens Pedersen Møller af Lillerupholm til 1896 og derefter Jennes Enke.

Marknavne 1683: Adslev Hede-Fald, Agermus-Agre, Ble-gind (!) Agre, Bois Agre, Brunbjerg, Bye Balle, Daleblokker, Dalvangen, Dams Bund, Fladager-Fald, Hedebanken, Hede-Kiels Agre, Holmagre, Hvid-Kield, Hyrde-Blokker, Kragtoft, Langager, Lergravs-Ager, Lindballe-Ager, Meel Bachis Ager, Nedertyleds Agre, Nøetoft, Nydam, Oven Tørre Moes (∴ Tørvemose), Præst-bield (Præstespjæld), Rønkær-Agre, Sandkuld (Sandkule?), Sel-lie-Aas, Sophis Blok, Stenbjerg, Suinboe-Ager, Surkærs Agre, Sullbock. Sønderhede, Træbanke, Under og Ved Espen, Vaade-land, Ved Forten, Vinnesblokkerne.

Som man vil se, tyder flere af disse Navne paa tidligere Hedestrækninger.

Enlige Beboelser.

Sølund, et Hus ved Solbjerg Sø.

Brogaard i Nærheden af Bering Bro, ejet af Hans Th. Hansen.

Marielyst udflyttedes 1845 fra Hørning By af Morten Jensen. I 1900 købtes den af Ole Peter Herskind for 41,000 Kr. Gaarden var da faldefærdig. Den ejes nu af Carl Dybbroe.

Skovs-gaarde, spredte Gaarde og Huse sydøst for Hørning. Sandagerskær, nogle Huse øst for Hørning By.

Døruplund, en mindre Gaard.

Østervang, en Gaard tæt Øst for Dørup, ejet af af Laurs P. Laursen.

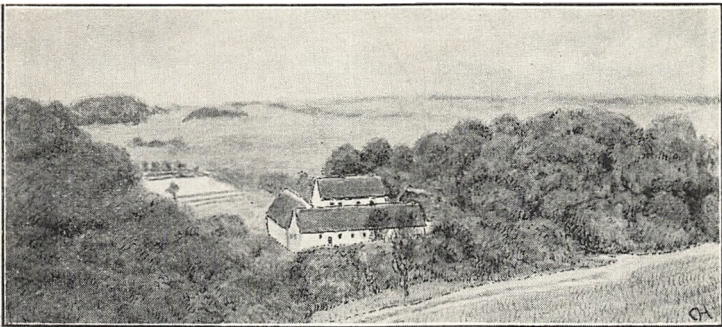
Søndergaard, sydvest for samme By, nu ejet af P. Pedersen.

Dørup Højde, en Lokalitet omtalt 1870.

Mølkærlund kaldtes 1870 et Sted paa Dørup Mark.

Dørup Mølle, (tidligere og endnu undertiden kaldet Lille Mølle), malerisk og ualmindelig dybt beliggende i den saakaldte Bodil Mølleedal, nævnes 1590, da den beboedes af en Mand ved Navn Mikkil. Han svarede aarligt 1 $\frac{1}{2}$ Mark, 2 Sk., 2 Alb. til Skander-

borg Slot.¹⁾ I 1619 omtales Niels Møller som boende her. Under og efter den første Svenskekrig 1644 var Beboeren forjaget i lang Tid og ruineret, og der blev ikke malt paa Møllen.²⁾ I 1659, altsaa efter den anden Svenskekrig, bor Niels Jensen i »Lild Mølle«³⁾ og 1661 Jens Rasmussen, hvis Søn Peder Jensen samme Aar blev trolovet.⁴⁾ 1699 og 1705 træffer vi Jens Laursen Møller i Dørup Mølle. Senere blev den Ryttergods og var 1718 og 32 fæstet af Jørgen Sørensen, 1737 af

Dørup Mølle.

Jens Basse, der havde faaet Bevilling paa at drive et Kobber- og Hølé-Værk her,⁵⁾ hvorved den lille og ringe Mølle fik en ny Æra.

1746 fik Albert Jensen Møller Fæstebrev paa Møllen, som han 1769 købte af Rytterdistriktet for 650 Rdl.⁶⁾ Han anholder samme Aar allerunderdanigst om, at Dørup og Fregerslev Byer, som er de ved Møllen nærmest liggende Rytterbønder, maa befales at lade deres Korn male i Dørup Mølle, saa længe han hol-

¹⁾ K. B.

²⁾ Akter ang. Besigtelser paa Lenene i Skaane, Bleking og Jylland 1645–46, Rigsark.

³⁾ Skb. Lens Regnsk.

⁴⁾ Fr. III's Matrikel, Rigsark.

⁵⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Staden og Stiftet Aarhus. III, 246.

⁶⁾ Skøde-Prot. Nr. 20, Skanderb.

der Møllen i forsvarlig Stand og handler forsvarligt med den.¹⁾ 1787 ejedes Møllen af Jes Thomassen og og 1801 af Just Thomsen. De er maaske identiske, idet Navnet kan være skødeløst skrevet i Mandtalslisterne. Møllebygningen brændte i September 1822, og Gaarden ejedes da af Søren Sørensen, der endnu havde den i 1856. Senere Ejere har været Jens Nielsen 1870, Jens Peter Petersen 1880, Sofus Krohn 1906, Chr. Jacobsen 1910, Martin Hansen og Aage Jørgensen fra 1914 og J. Nørgaard 1916. Efter ham gik Gaarden over til Rasmus Jensen Pedersen og fra 1926 til Andreas Jensen.

Stuehuset er meget gammelt og af Bindingsværk. Møllehuset af Kampesten.

I Jensens Provincial-Lexicon (1830) fortælles: »Ved Lille-Mølle er den Sjeldenhed, at eet og samme Hjul drives paa engang, baade af Overfalds og Underfalds Vand, som udvælder af Bakkerne i Nærheden, og ved Render ledes ned paa Hjulet.«

Bodil Mølle, ligesom Dørup Mølle højst romantisk beliggende i samme Dal, ejedes sidst i det 16. Aarh. af Henrik Lykke til Overgaard i Randers Amt. Han skødede 1586 »Buol« Mølle til Kronen for andet Gods.²⁾ I 1604 var den stadig under Kronen, da det »strænge-ligen« blev forbudt Bønderne at fiske efter Ørreder i Aaen ved Bodils og Kollens Møller.³⁾ Fæsteren af Bodil Mølle var i 1619 Mads Møller,⁴⁾ i 1660 og 67 Rasmus Madsen (utvivlsomt Sønnen). Det var formodentlig Mads Møller, der under Krigen 1644 blev forjaget og ruineret af Fjenden ligesom Beboeren af Dørup Mølle.

Som denne kom ogsaa Bodil Mølle under Rytterdistriktet og var 1699 bortfæstet til Seyer Jensen Møller. I 1704 blev han stævnet for ulovlig Skovhugst. Han var nemlig bleven truffen i Skoven, hvor han sad helt hyggeligt og smøgte en Pibe Tobak ved en nylig fældet Bøg, mens to Økser som corpora delicti

¹⁾ Rytterdistr. Journal.

²⁾ Kr. Skøder. I.

³⁾ K. B.

⁴⁾ Skb. Lens Regnsk.

laa ved Roden af Træet. Endnu 1707 var Seyer Jensen her, men 1715 forekommer en Peder Due i Bodil Mølle, og 1718 og 32 var den bortfæstet til Gothardt (Gerhard) Bernt Boler eller Boller. Her blev med kgl. Privilegium af $\frac{3}{10}$ 1740 indrettet en Hølé- og Skærenknivfabrik af Bertel Henrich Fischer.¹⁾ 1749 drev Jacob Jacobsen Rothhausen Hølé-Fabrikken. Han svarede aarligt til Rytterdistriktet 12 Rdl., 12 Sk. I 1767 købte han Møllen af samme for 1200 Rdl. Han var gift med Maria Sandorf og døde 1793. En Søn af dem, Andreas Gerhardt R., fik Hylke Mølle i Vor Herred. Han var gift med Karen Rasmusdatter, hvis Fader, Skomagermester Rasmus Jespersen i Skanderborg, var Tipoldefader til den, der skriver disse Linjer.²⁾

Efter J. J. Rothhausen havde Sønnen Johan Henrik R. Bodil Mølle (bl. a. 1801); men i 1822 drev Ole Andersen Hvasgaard Vadmelstamperi her. Han havde tidligere ejet en Gaard i Tilst ved Aarhus. 1885 solgte hans Dødsbo Møllen til den ganske unge Christen Pedersen Leth, der ogsaa havde Vadmelstamperi og tillige havde Adslev Præstegaard i Forpagtning. Han døde 1860, hvorefter hans Enke Johanne Marie Poulsen 1870 solgte Møllen for 24,000 Rdl. til Gaardejer, Kancelliraad og Landvæsenskommissær Jens Dam af Hørning, der endnu havde den i 1906 og døde i Hørning $\frac{19}{10}$ 1908.

Efter den Tid har Gaarden, hvis Mølleri for en Del Aar siden er nedlagt, hyppigt skiftet Ejere: Julius Leth, Valdemar Kolding, Jens Karl Knudsen og Johannes Buch. Sidstnævnte havde den til 1922, efter ham ejes Møllen nu af Einar Holten Worsøe; en direkte Descendent af den sagnomspundne »Slante-Laust«, Provst Lauritz Worsøe i Blegind.

Stuehuset er en særdeles smuk og stilfuld Bygning, formodentlig fra omkring 1800. Paa Møllehuset staar: C P L × A K L 1844. De første Bogstaver betyder Christen Pedersen Leth. A K L skulde man formode

¹⁾ Rentekammerets Ekspeditionsprot.

²⁾ Se iøvrigt Aarhus Stifts Aarb. 1908, 53.

Bodil Mølle. Efter et ældre Fotografi.

var hans første Kone; men da hun hed Kirsten Marie Leth og døde i 1820'erne, kan Bogstaverne jo ikke godt passe paa hende.¹⁾

Ved Nedkørslen til Bodil Mølle staar en Vildbane-sten fra det skanderborgske Vildbane-Distrikt. Den er kløvet i to Halvdele, der er opstillet paa hver Side af Vejen. Der menes, at der i sin Tid er opkrævet Bro- penge her, hvilket formentlig bestyrkes derved, at man har fundet gamle Mønter i Jorden tæt ved Stenene.

Foerløse Gaard, tæt vesten for Hørning By ved Vejen til Adslev, købtes 1806 af Rasmus Pedersen Møller fra Stjær († 1843) og ejedes derefter fra 1849 af dennes Søn Niels Rasmussen M. († 1858). Hans Enke giftede sig med Mandens Brodersøn Peder Pedersen, der saaledes fik Gaarden. Under sit 3-aarige Soldaterliv i Altona havde P. P. lært Urmageriet og kunde derfor forsyne Omegnens Beboere med Ure.²⁾ Hans Datter blev 1901 gift med Rasmus Juel, den nu- værende Ejer, tidligere Mejeribestyrer. Gaarden ud- flyttedes fra Byen efter Branden 1859.

Lethsminde, en Gaard, der 1768 skødedes af Rytterdistriktet til Niels Pedersen Leth. Senere ejedes den af Nis Jessen († 1843), der var gift med Abelone Pedersdatter Leth, og derefter af Sønnen Peder Leth Nissen († 1875), i hvis Slægt Ejendommen havde væ- ret (som Fæstegods) i 2—300 Aar. Leth Nissen om- byggede Gaarden, der før laa i Hørning By, efter den store Ildebrand. Herom vidner Indskriften paa Stue- huset: »Opbyggt af P : L : N : A : J : N : 1859«. (Paa Laden staar: P L A I). 1884 overtoges Gaarden af Sønnen Julius Nissen; og i 1903 købtes den af Niels Møller Pedersen for 70,000 Kr. Til Gaarden hører en Vindmølle.

Skovlund, et Hus ved Overskov.

Skovgaard findes paa Videnskabernes Selskabs Kort fra 1789.

¹⁾ Se iøvrigt Aarh. St. Aarb. 1928, S. 128.

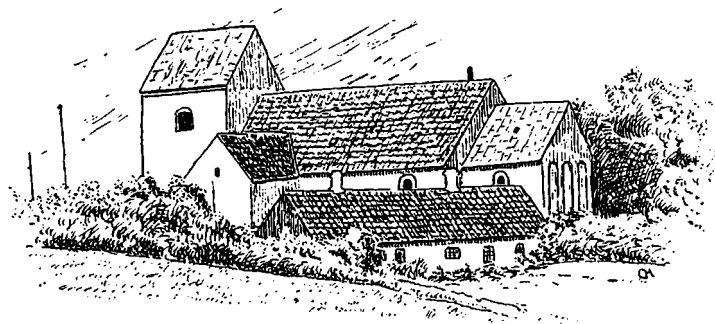
²⁾ Se Rasmus P. R. Møller: Efterslægt af Rytter- og Selvejer- bonden Jens Nielsen. Aarhus 1921, S. 158.

Bjertrup Østergaard, ejedes 1877 af Erik Jørgensen († 1888). Hans Enke Margrethe, f. Jensen, overdrog den til sin Stedsøn Olav Jørgensen Gaarden, der tidligere hørte til Dam Jørgensens Gaard i Bjertrup, er bygget ca. 1872.

Bjertrup Vestergaard ejes af Øjvind A. Andersen. Lovisenhøj kaldtes et Sted i Hørning Sogn 1870.

Kirken,

der er selvejende, bestaar af Skib og Kor (begge fra romansk Tid), Taarn mod Vest og Vaabenhus mod Syd. Skibet er opført af raa Granit og Munkesten,

Hørning Kirke.

Koret af Kalkstenskvadre. Langs Taget gaar en Rundbuefrise, og Østgavlen er forsynet med Pilastre. Indvendigt i Korgavlen sidder den oprindelige Egetræsramme i et tilmuret Vindue. Skibet og Koret har i den senere Middelalder faaet Hvælvinger. Taarnet, der ikke har indvendig Forbindelse med Skibet, og Vaabenhuset er af Munkesten. Hele Kirken er hvidkalket. Skibet og Vaabenhuset er tækkede med Tegl, Taarnet og Koret med Bly.

I 1581 skriver Kancelliet til Claus Glambech, Lensmand paa Skanderborg: Denne Brevviser, Rasmus Svendsen i Hørning, har berettet, at Hørning Kirke-taarn for nogen Tid siden skal være nedfaldet og have gjort stor Skade paa Kirken, saa at den højlig har Hjælp behov, saa meget mere som Blyet paa Kirken i Holger Rosenkrantz' Tid¹⁾ er taget af og an-

¹⁾ Han var Lensmand 1560—73.

vendt til Skanderborg Slots Behov, hvorfor ovennævnte Rasmus Svendsen, der var Kirkevæрге paa den Tid, nu tiltales. Forholder det sig saaledes, at Blyet var kommet til Slottets Behov, skal Cl. Glambech sørge for, at Kirken faar Erstatning i Sten, Tømmer eller andet, og at Rasmus Svendsen bliver utiltalt.¹⁾

Altertavlen, der er i Renæssancestil, skal være opsat 1593.²⁾ Det gamle Alterbillede (Nadveren) hænger nu i Vaabenhuset; det nuværende er en Kopi af Dorphs Disciplene paa Vejen til Emaus, malet 1888 af R. Christiansen.

Paa Alterstagerne staar:

TERCKEL HANSEN BORVMHOLM
KARENE HANSDATER · I · FREERSLØF

desuden Aarstallet 1598 og et Vaaben, i hvis Skjold ses en Kvist med et Blad (Egeblad?) og paa Hjælmen to Vesselhorn. Om Terkel Hansen Borumholm er der talt under Gaarden Borumholm i Fregerslev.

Døbefonten er af Granit i romansk Stil.

Paa Prædikestolen, der er i Renæssancestil og restaureret 1901 forekommer samme Navne som paa Alterstagerne i denne Indskrift:

BEATI · QVI · ADIVNT · VERBVM · DEI · ET · CVSTODIVNT · ILLVD · LVCÆ · II · [ø: Salige ere de, som høre Guds Ord og bevare det]. KAREN HANSDATER · VDI · FREGERSLØE · TERCKEL · HANSEN · BORVMHOLM · VDI · FREGERSLØF · SLOTTSSKRIFVER · PÅ · SCANDERBORRIG · LOD · DENNE · PREDICKSTOL · GIØRE · ANO · DNI · 160—.

CELUM · ET · TERRA · TRANSIVNT · VERBVM · AVTEM · DNI · MANET · IN · ETERNVM. [ø: Himmel og Jord skulle forgaa, men Herrens Ord forbliver evindeligt].

2 Lysekroner. Paa den ene staar: *Skænket af Hörning Sogns Menighed Aar 1909*, paa den anden: *Skænket til Hörning Kirke Anno 1906 af Möller J. Dam og Hustru Karen f. Möller af Bodil Mölle og Gaardejer J. Rasmussen og Hustru Petrine f. Möller af Hörning.*

¹⁾ Jydske Tegnelser. II, 230.

²⁾ D. Atl. IV, 195.

Et Skib, skænket til Kirken af Rasmus Kattrup i Klappergaard i Bjertrup, er for længe siden forsvundet.

Nyt Pulpitur med Orgel.

I Vaabenhuset er indmuret nogle gamle Gravstene, der formodentlig forhen har ligget i Kirkegulvet. Paa en af disse er der udhugget Brystbillede af en Mand med Pibekrave og højt opstaaende Kofteopslag. Ved Siden et Skjold med Bomærke, sammensat af et latinsk I og M. Indskriften lyder:

Vnder denne steen Ligger / Begraven [Salig?] mand Jens / Ma[ds]en som [boede?] i freersløff / oc døde den 29 dag Augusti / Anno domini 1592. Herhos / Ligger oc hans fierre daatter / Dorette Jensdaatter som døde viii / Dage Effer Hanom, Gud giffue / dennom medt alle christene, En / gledelig oc ærefuld opstandelse.

Paa den anden Sten findes foroven et Relief af Christus med Sejrsfanen. Derunder staar:

HER VNDER HVILER ERLIG / ACHTBAR OC VELFOR-
NEM/ME MAND OLLVF PEDERSØN / FREESLØF FORDVM
HERRIDTZ / FOGET I HIEREMSLØF HERRIDT / SOM BOEDE
I HONING [?: Hørning] DC DODE / DEN 24. MAIVS · 1681 ·
UDI / HANS ALDER 64 AAR MED / KIERRE HVSTRV ER-
LIG DYDE / RIG · OC GVD ELSKENDE · / MATRONE KIER-
STIN MADZ / DAATTER · SOM DØDE / DEN 2 IULIUS 1689
/ UDI HINDIS ALDERS 57. / AAR, OC LEFVEDE DE TIL /
SAMMEN I ECTESKAB UDI 24 AAR · MIDLER / TID VEL-
SIGNEDE GVD / DENNEM MED 4 SØNNER / OC 4 DØT-
TERE · GVD / GIFVE DENNEM EN GLÆ / DELIG · OC
.EREFVLD / OPSTANDELSE.

Herunder et Bomærke, dannet af Bogstaverne O og P.

Paa en sort Sten sammesteds findes en Indskrift, hvoraf nu kun kan læses:

HER VNDER O S LIG / GER B[E]G[RAFVEN] [ER-
LIG?] OC WEL / ACT MAND MIKELSEN / I HØR[NIN]G
[SOM VAR? F]ØD I DEN / SAME [GAARD?] SOM [V]ØR
HERRE / HANNOM [30?] SOM DØDE / DEN B
. MED SIN / KIERE HOST[RO ERLI?]G OC GVD / [FRYC-
TIG?] KAREN RASMVS / DATTER [FØD VDI?] BERING
SOM / DØDE DEN GVD GIFVE / DENNOM [MED ALLE
TRO CHRISTNE? E]IN GLEDE / LIG OC [.EREFVLD OPSTAN-
DELSE?] AMEN / [1]6 S 22.

Endelig findes i Vaabenhuset en fjerde Gravsten. Den er fra den tidlige Middelalder, uden Indskrift, men med et udhugget Stangkors og Rebsnoning langs Randen.

Over Vaabenhusets Dør staar Frederik V's Navnetræk.

I Taarnet hænger en Klokke, hvorpaa kun staar: 1773. Den forrige Klokke skal ifølge »Danske Atl.« være støbt 1593.

Sognedegne til Blegind og Hørning.

Disse boede i Hørning, men findes omtalte under Blegind Sogn.

Lærere (nu Førstelærere) ved Hørning Skole.

- 17...-37. Anders Galthen (senere Sognedegn). Sognepræsten skriver om ham 1739: Degnen Anders Galthen bor i Hørning og har nogenledes Degnebolig, har i mange Aar været ved den kgl. Skole i Hørning og endelig ikke fattes paa de Ting, som udvortes hører til Skolevæsenet; men som Fejlerne hos ham ville ikke lade sig aflede ved en og anden Advarsel og Formaning, blev han for 2 Aars Tid siden removeret fra Skoleembedet og nu siden har levet i Armod ved sit ringe Degnebrød, saa jeg haaber, at den Trang med Guds Bistand gør ham bekvem til at forestaa Skoleembedet, om det igen bliver betroet ham.¹⁾ Man tager næppe meget fejl ved at anse Flasken for Anders Galthens Svagthed.
1741. Mads Madsen.
1787. Jens Jensen Brun, »kongelig Skoleholder«, f. ca. 1739, gift med Anne Dorete Jørgensdatter, f. ca. 1732.
- (1801-04). Niels Friis, f. ca. 1760, g. m. Abigail Rasmusdatter, f. ca. 1770. Børn: Else Marie, Rasmus og Margrethe.
- 1814-28. V. Friis, kaldet ²⁴/₁₁ 14, afskediget ²⁷/₁₁ 28.
- 1829-59. Friderich Friderichsen, f. i Hørning Sogn (Randers Amt) ²⁷/₁₂ 1805 (S. af Skolelærer Søren F. og Ingeborg Basse), kaldet ⁷/₄ 29, afsk. ²⁰/₁₁ 59. G. ¹³/₁₂ 1828 m. Margrethe Nielsdatter Friis (D. af Næstformanden), f. i Hørning (Aarhus Amt) 1804. Plejesøn: Frederik Sørensen.
- 1860-95. Truels Lauritzen Kragh, f. i N. Bjert (Eltang Sogn) ⁴/₅ 1827 (Søn af Hjælpelærer Laus Truelsen K. og Kirsten Marie Sørensdatter), kaldet ⁷/₁₀ 60, afsk. ³¹/₆ 95, Dannebrogsm., † ²²/₃ 1909. G. m. Susanne Fransine Nicoline Ammentorp, f. i Aagaard (Stamp Sogn) ¹³/₇ 1830 (D. af Forpagter Anders Christian A. og Olivia Lund), † i Nov. 1907. De lig ger begge begravet paa Hørning Kirkegaard. Børn: Anders Chr. Ammentorp, Anna Livia Lund og Laura Kirstine Marie.

¹⁾ Indberetning til Aarhus Stiftsøvrighed.

- 1895—1901. Niels Lovmand Hvid, f. i Strands paa Mols $\frac{7}{12}$ 1870 (S. af Købmand Anders Mikkelsen H. og Karen Sørensen), dimitteret fra Silkeborg Seminarium 1890, tog udvidet Organisteksamen i København 1899, blev saa Andenlærer i Hornslet og derefter i Brabrand. Til Embedet i Hørning blev han kaldet $\frac{1}{11}$ 95, hvorefter han $\frac{19}{6}$ 1901 blev Lærer ved Ribe Borgerskole og Kantor ved Domkirken.
- 1901—26. Jens Peter Christensen, f. i Fjeldsted (Randers Amt) $\frac{19}{3}$ 1861 (S. af Brolægger Christen Pedersen og Ane Poulsen), dimitteret fra Ranum 1893, Lærer i Egebjerg ved Horsens $\frac{7}{6}$ 93 til 98, i Mesing $\frac{1}{1}$ 98 til $\frac{7}{6}$ 1901, da han kaldedes til Hørning.
- 1926—. Kristian Samuel Reinholdt, g. m. Martha Kirstine Østergsard.
-

Andre Personalia af Interesse i Hørning Sogn er bl. a. følgende: Jens Bunde i Hørning 1575; Johan Bøtger, Husmand i Fregerslev 1801; Henrik Julius Callenberg, Strandkontrollør, boede i Hørning 1732; Major Iver Coucheron v. Rummelhoff, levede som Pensionist i Hørning 1834; Jens Madsen Due i Bjertrup 1740; Niels Due i Hørning 1770; Dyrlæge Schierning, sammesteds 1834; Oluf Skoug, Gaardmand i Fregerslev 1801; Korporal Suichenberg, boede i Fregerslev 1668; Peter Tolstrup, Landmand i Hørning 1839, g. m. Hylleborg Cathrine Soli.

Peter Heinrich Wilckens.

Af H. E. E. Koch.

Efter at Krigsministeriets Arkivar, Kaptajn K. C. Rockstroh i »Slægten«s Januarhefte 1927 havde fremhævet Sct. Helena medaille-Begæringernes slægtshistoriske Betydning, som derpaa antydningssvis berørtes af Kaptajn Ove Bauditz i »Verden og Vi« Nr. 15 for 27. Juli s. A. (jfr. Danske Studier s. A. S. 93), er dette Emne uddybet i Februarhæfterne af Tidsskrift for Søværnen og Militært Tidsskrift 1929. Som en Udløber heraf har en i Spørgsmaalet interesseret Mand, fhv. Købmand Jørgen Herskind i Nykjøbing F., henledt Opmærksomheden paa Bæreren af ovenstaaende Navn, som forøvrigt ogsaa har været omtalt af Forstander for Særslev Højskole Rasmus Nielsen i »Aarhus Amtstidende« og i »Bavnen« Nr. 34 for 20. Aug. 1925. — Her skal ikke gaas ind paa visse mundtlige Overleveringer, der 60 Aar efter hans Død er i Omløb i hans Hjemsovn; enhver erfaren Personelhistoriker ved, hvor ringe Vægt man til Tider kan lægge paa slikt. Nærværende Udarbejdelse er derimod i alt væsentligt en Sammenarbejdelse af samtidige Dagbladsartikler, suppleret med enkelte Oplysninger fra Folketællingerne og Kirkebøgerne.

Jeg bringer Hr. Sognepræst H. C. Siersted til Trige og Ølsted min Tak for venlig Bistand, — og indleder med Uddrag af et Brev fra Jørgen Herskind af ²⁸/₁₁ 1928:

I min Faders gamle Købmandshjem i Aarhus sam-
»I ledes jævnlgt i Halvfjerdserne hans Broder, Svoger og en tre andre Ungdomsvenner samt min Bedstefader. Alle havde de deltaget i Krigen 1864, Bedstefar i baade 1848—49—50 og 1864, og da der ikke spillede Kort, som ellers den Tids Skik var, kom Samtalen altid ind paa Krigen og Krigerne, og disse Fortællinger fæstede sig i mit Bærnesind. Blandt andet faldt Talen ogsaa paa den Gang, vi var Napoleon den 1stes Allierede; og her har De saa, Hr. Kaptajn, Historien — Barndomserindringen suppleret med senere Oplysninger:

I en Landsby lidt nord for Aarhus, jeg tror, det var Thrige, boede der i min Faders Ungdomstid en gammel Mand ved Navn Wilcken, tavs og indesluttet, høj og kraftig af Vækst; han gav sig aldrig i Tale med nogen, undtagen naar han blev spurgt. Sit Ophold tjente han ved at arbejde for Bønderne der paa Eggen og ved at besørge Ærinder til Aarhus By for Beboerne derude paa Landet. Latinskoledrengene var hans Venner; naar disse tiltalte ham paa Fransk, da kom der som et Smil over hans ellers alvorlige Træk, og der udspandt sig en levende og ivrig Samtale. Hans Blik, som ellers syntes at søge ud i det fjerne, som spejdede det efter noget længselsfuldt ventet, lynede, og den gamle, høje Mand blev som forynget, naar han talte med de unge Latinere. . . .

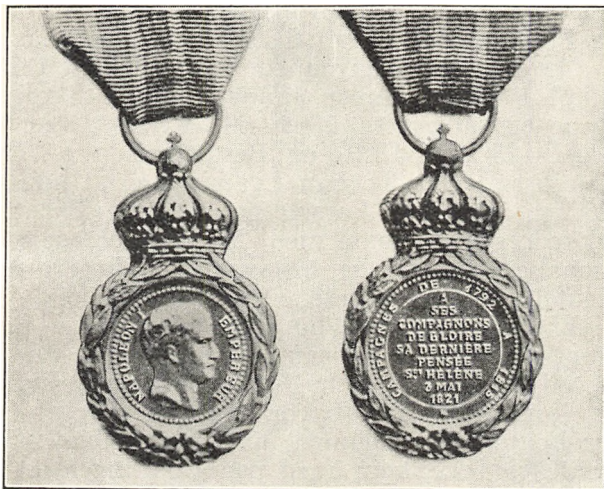
Aarene gik. Wilcken blev gammel, tavs og indesluttet. . . .

Saa kom Efterretningen til ham om, at den store Kejsers Nevø, Napoleon III, havde realiseret sin Onkels Stortanke, Sct. Helenamedaillen; og min gamle Fransklærer ved Aarhus Latinskole, Schaldemose, der i Halvtredserne var en yngre Adjunkt, gik i Brechen for den gamle Napoleonsveteran. Der blev skrevet til Paris derom, og kort Tid efter kom der Brev til Wilcken fra Paris, og med Brevet fulgte Sct. Helenamedaillen, et nyt Officersdiplom og en Pension paa Livstid.

Den gamle Mand døde efter Forlydende i 60erne i en meget høj Alder«.

Peter Heinrich Wilckens var Søn af en Bomuldsfabrikant i Kiel og født 1780. Dette Fødselsaar maa fastholdes under Hensyn til, at hans Alder ved Enroulleringen kort før Toget til Ægypten (1798) ikke kan have været stort under 18 Aar. I Folketællingerne 1845 og 1860 opgiver han at være født i Kiel, men dette skal næppe tages bogstaveligt, thi han findes ikke i denne Bys evangelisk-lutherske Kirkebogsregistre 1747—98. Heri er imidlertid intet mærkeligt. Præsten C. F. Volkersen opgives baade i Wibergs Præstehistorie o. fl. a. Steder at være født i Kolding ^{15/8} 1739, men Kirkebogen har intet derom; som et andet

Eksempel kan nævnes en i Selmsdorf i Mecklenburg-Strelitz født Mand, der i Folketællingen 1845 opgiver sig at være født i Lübeck. Der maa saaledes nok undersøges et betydeligt Antal Sogne i Kiels Omegn, hvis Wilckens' nøjagtige Fødested skal findes. — Om sin Deltagelse i Napoleonskrigen fortalte han selv i 1858 som følger:

Sct. Helenemedailen.

18 Aar gammel blev han enrouleret i Düsseldorf, sendt til Mantua til 5te Halvbrigade Dragoner og derfra med denne til Alexandria under Oberst Frichon og Divisionsgeneral Lasalles Kommando. Under Urolighederne i Cairo (1800) blev han saaret og sendt til Jaffa; iøvrigt forblev han i Ægypten lige indtil Felttogets Slutning. Efter sin Tilbagekomst til Frankrig deltog han i Felttoget i Italien og Slaget ved Marengo (14. Juni 1800), hvorpaa han rykkede frem indtil Triest, hvor han blev liggende i Kantonnement. Senere deltog han i Felttoget mod Østerrig 1805, da han blev saaret i Tyrol, fremdeles i det preussiske Felttog 1806, da han var med i Slaget ved Jena, ved Lübecks Be-

stormelse og Indtagelse og endelig ved Friedland, hvor hans Oberst Frichon faldt, saaret i Brystet af et Pistolskud. Hans Divisionsgeneral i de sidste to Felttog havde været General Clausel. Selv havde han hidtil bestandig været Korporal, men forrettet Kvartermestertjeneste; nu blev han efter Slaget ved Friedland udnævnt til virkelig Kvartermester. Tillige forflyttedes han til det 15de Chasseurregiment under Oberst Favreau og Eskadronschef Blondy.

Fra Posen sendtes han til Spanien, hvor han deltog i alle de store Begivenheder fra 1807 til 1813,¹⁾ i Toget til Portugal under Junot (1808), i Saragossas Belejring og Indtagelse (1808—09), i Slaget ved Talavera (27.—28. Juli 1809) og Bestormelsen af Broen ved Almaraz. Her fik han Lejlighed til at udmærke sig særligt. Da flere Forsøg paa at tage Broen var mislykkede, tilbød han med 24 Husarer, som han selv maatte udvælge, og bistaaet af 60 Jægere under en Lieutenants Kommando, at gøre endnu et Forsøg. Det lykkedes ham virkelig ogsaa at forcere Broen, hvorfor Marschal Augereau samme Aften lod ham spise ved sit Taffel og hædrede ham med Æreslegionens Kors, som han havde taget af sit eget Bryst. Under Felttogene i Spanien, hvor han forblev i 7 Aar (og saaledes ikke kom med paa Dødningetoget over de russiske Snemarker i 1812), blev han 3 Gange saaret, første Gang i Nærheden af Badajoz ved et Hug i Hagen i en Træfning med Portugiserne under Beresford, dernæst i Benet i en Kamp med de engelske Husarer imellem Salamanca (1812) og Toro, og endelig i det venstre Bryst af en Granat i Slaget ved Vittoria den 21. Juni 1813.

Straks efter dette Slag blev hans Regiment kaldt til Tyskland, hvor han deltog i det blodige Slag ved Leipzig og blev saaret i Hovedet.

Efter Restaurationen laa han i Garnison i Nîmes. Ved Kejserens Tilbagekomst fra Elba gik han med

¹⁾ Yndere af Conan Doyle vil saaledes med nogen Berettigelse kunne forestille sig Wilckens paa Fløjen af Étienne Gérards Ryttere.

hele det øvrige Regiment over til ham. I Slaget ved Waterloo var han Ordonnansofficer hos Marchal Ney; her fik han to Heste skudt under sig og modtog sit syvende Saar. Jørgen Herskind fortæller, at Kejseren holdt midt i Slagets Tummel, da Wilckens kom sprængende med en Melding fra Marchal Ney. I fuld Karrière red han op ad Bakken til Kejseren, Hesten blev skudt under ham, men han løb videre til Fods og fik overbragt Meldingen. Kejseren saa paa ham med det Smil, der havde bedaaret saa mange, og raabte under Kampens Larm: »Lieutenant, vous êtes Capitaine!« — Straks efter Slaget blev han forsat til 10de Husarregiment; men da dette blev opløst i Fontainebleau, blev han efter Ordre af Generalerne Bourmont og Polignac berøvet sine Papirer og sit Kors og hjemsendt med frit Kvarter til sit Fødeland Danmark.

Efter sin Hjemkomst var Wilckens først en Tid Forvalter, senere forsøgte han sig som selvstændig Landmand, men Lykken var ham ikke gunstig, og tilsidst levede han som Husmand, ofte ikke uden Sorg og Nød.

Ni Aar efter Hjemkomsten har Wilckens kastet Anker i Trige Sogn. Den 12. Okt. 1824 vies han i Trige Kirke til Anc Kirstine Rasmusdatter af Trige. Han bor da i Herst (Hæst) i Trige Sogn; Forlovere er Gaardmændene Thomas Nielsen og Jørgen Rasmussen af Herst. — Wilckens har haft en Række Børn, baade Dreng og Piger. Flere er døde spæde. En Dreng har naaet Konfirmationsalderen. Ved første Barnefødsel bor Wilckens i Trige, hvortil han vel er flyttet efter Brylluppet.

De Wilckens angaaende Folketællinger ser saaledes ud:

¹/₂, 1834: Trige By. 20. 1 Huus:

Rasmus Madsen — 55 Aar — gift — Daglejer.

Ellen Hansdatter — 45 Aar — gift — hans Kone.

Jens Rasmussen — 9 Aar — ugift — deres Søn.

Ane Kirstine Rasmusdatter — 35 Aar — gift — Væver.

Maren Kirstine Pedersdatter — 7 Aar } ugift — hendes Børn.

Ane Pedersdatter — 4 Aar

Wilckens selv er ikke forefunden i Sognet den Dag; mulig har han været midlertidig fraværende. At Hustruen

opføres som Væver stemmer forsaa vidt med, at Jørgen Herskind beretter, at Wilckens var oplært i denne Profession, hvilket ogsaa finder sin Forklaring i hans Faders Erhverv.

1/2 1845: Trige By. Side 6. 1 Huus:

Peter Wilcken — 63 Aar — gift — f. i Kiel — Daglejer.
 Ane Kirstine Rasmusdatter — 45 Aar — gift — f. her i Sognet — hans Kone.
 Ane Pedersdatter — 15 Aar — } f. her i Sognet —
 Daniel Petersen — 7 Aar — } deres Børn.

Wilckens synes ikke selv nogensinde at have ejet fast Ejendom i Trige Sogn; i Matrikulskontorets Hartkornsekstrakt fra ca. 1822 til op i 1840erne for dette Sogn findes han i hvert Fald hverken opført som Ejer eller Bruger i Trige By eller Herst.

1/2 1860: Trige By. 60, et Huus:

Johan Jensen — 34 Aar — gift — f. i Søby S., Skanderborg Amt — Husmd., Husfader, Daglejer — Luthersk.
 Maren Kirstine Pedersdatter — 34 Aar — gift — f. her i Sognet — hans Kone — ligeledes.
 Ane Kirstine Danieline Rasmussen — 4 Aar — ugift — f. her i Sognet — deres Datter — ligeledes.
 Jens Andersen Jensen — 1 Aar — ugift — f. her i Sognet — deres Søn — ligeledes.
 Peter Henriksen Vilckens — 80 Aar — gift — f. i Kiel — Husfaderens Svigerfader, Pensionist — ligeledes.
 Ane Kirstine Rasmusdr. — 61 Aar — gift — f. her i Sognet — hans Kone — ligeledes.

Den 7. Nov. 1852 besteg en Napoleon paany den franske Kejsertrone, og da han ønskede ved en særlig Udmærkelse at hædre de militære, som havde kæmpet under de franske Faner i de store Krige fra 1792 til 1815, indstiftede han ved Dekret af 12. Aug. 1857 Sct. Helenedaille, som skulde gives til alle Veteraner fra de nævnte Krige, franske som fremmede, af Hær som af Flaade, og som i nøje Overensstemmelse med den store Kejsers sidste Ord paa Sct. Helena den 5. Maj 1821 paa Reversen bar Indskriften: »Til hans Fæller i Hæderen hans sidste Tanke«. Efterretningen herom naede ogsaa til Aarhus, hvor Wilckens' Skæbne havde vakt Interesse. Hans ovenfor gengivne Skildring af hans Oplevelser under Ørnene med mange yderligere Enkeltheder, som ved Under-

søgelsér havde vist sig rigtige, bar i højeste Grad Troværdighedens Præg. Ikke alene erindrede han med megen Nøjagtighed Begivenheder og Steder, hvis Rigtighed Rejsende i Frankrig og Spanien for disse Landes Vedkommende havde haft Lejlighed til at kontrollere, men han var endnu i Stand til at udtrykke sig baade paa Fransk og Spansk, skønt ved Dekretets Udstedelse 42 Aar var forløbne, siden han sidst havde haft Lejlighed til at benytte disse Sprog. Højskoleforstander Rasmus Nielsen fortæller, at de eneste synlige Minder, han ejede fra Napoleonstiden, var en Sabel og Kejsereens Billede; men dette var ogsaa anbragt saaledes, at det var det første, han fik Øje paa, naar han slog sine Øjne op om Morgen. I 1858 blev der af flere ansete Mænd i Aarhus, der interesserede sig for ham, rettet en Henvendelse til Kejser Napoleon III til bedste for ham.

Af de indløbne Svarskrivelser var det tydeligt, at man i det franske Krigsministerium havde gjort sig megen Umage for at eftersøge ham; men da navnlig alle Archivalier fra den spanske Krig var gaaet tabt eller befandt sig i Spanien, saa kunde man ikke faa noget videre oplyst.

Han modtog dog den 25. Aug. 1858 Sct. Helena-medajllen og under 23. Sept. s. A. allerh. Tilladelse til at bære samme, og var end denne Udmærkelse uden materiel Fordel, saa glædede den dog aabenbart den gamle Mand, der lige til det sidste havde en levende Erindring om og nærede en varm Følelse for sit bevægede Livs store Minder.

Efter at Opmærksomheden var bleven henledt paa ham, og Interessen vakt hos de Mænd, der bestræbte sig for at skaffe ham Anerkendelse hos den franske Regering, tilvejebragtes der nogen Understøttelse for ham ved frivillige Bidrag.

I Aarhus Stiftstidende Nr. 179/1867 findes under et sort Kors en anseelig Bekendtgørelse af følgende Indhold:

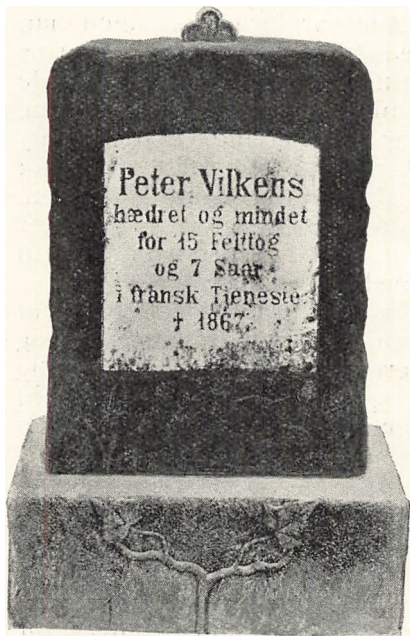
»Onsdagen den 24de ds. afgik ved Døden min inderlig elskede Mand, Peter Wilckens, forhen Officier i den franske Armee, Rid-

der af Æreslegionen og hædret med Sct. Helena-Medailen, i sit 88de Aar. For den store Kjærlighed, som Mange have beviist imod den Afløde, takkes herved hjerteligt.

Trige, den 27de Juli 1867.

Ane Kirstine Wilkens,
født Rasmussen.

Begravelsen finder Sted Tirsdag den 30te ds.«

Peter Wilckens Mindesten.

Ved Begravelsen var saagodtsom samtlige tjenestefri Befalingsmænd fra 20de Bataillon i Aarhus tilstede. Sergeanter bar Kisten fra Sørgehuset og ind i Kirken, hvor Pastor Jørgensen holdt en Tale, hvori han bl. a. udtalte: »Den Mand, hvis Støv hviler i denne Kiste, har været bekjendt i en videre Kreds, end Folk i hans Stilling plejer at være. I yngre Dage færdedes han i mange Aar og i forskellige Lande som Soldat i den franske Hærs Rækker, og han kunde fremvise Skrammer af Saar, han i sin Tid i

Kampen havde modtaget. Ved sin Tapperhed forfremmedes han til Officier i den fremmede Tjeneste; men Lykken var ham desuagtet i timelig Henseende ugunstig. Som Flygtning efter den franske Kejsers Fald kom han tilbage til Danmark, og efterat have forsøgt at komme i en bedre Stilling endte han som Arbejdsmand her i Sognet. Men han vidste selv til det sidste at iagttage en vis ydre Anstand, og der var bestandig i hans Fremtræden noget ædelt og ærværdigt, ligesom han med en sjælden Sagtmodighed bar sin

Skæbne. Det var ham en Tilfredsstillelse at mindes de tidligere Dage, — at omtale de Feltslag, hvori han havde deltaget. Da opklaredes paa en vidunderlig Maade de gamle Ansigtstræk, og Ynglingens Liv og Fyrighed vendte for et Øjeblik tilbage hos ham. Det sidste Aars Tid fængsledes han til Sygelejet; hans Beskæftigelse var Læsning, især af gudelige Skrifter, og kun faa søgte ved Lejlighed at gøre den gamle lidt tilgode. Han naaede en Alder, som de færreste blandt os opnaa. 9 Gange 10 Aar kunde han vel synes mæt af Livets Byrder og Besvær, og han hensov roligt — uden Ængstelse, uden Frygt - , i det Haab at faa det bedre hisset, end han her havde haft det«. — Efter en længere Henvendelse til de talrigt forsamlede Tilhørere og efter Afsyngelsen af et Par Salmer, bares Kisten igen af 20de Bataillons Underofficerer til Graven.

Wilckens efterlod sig ved sin Død Hustru og to Døtre. Nu lever der i Trige Sogn hverken Slægt eller Venner af ham, og kun enkelte gamle mindes Wilckens som en kraftig bredskuldret Mand af omtrent Middel-højde.

Efter Begravelsen blev det Haab udtalt, at det ikke vilde vare for længe, inden en Mindesten rejstes over Graven, og dette Haab blev opfyldt, thi endnu findes paa Trige Kirkegaard ved Graven en — omend efter Nutids-Skik kun lille og uanseelig — Mindesten med Indskriften: »Peter Vilckens, hædret og mindet for 15 Felttog og 7 Saar i fransk Tjeneste. † 1867«.

Ved Regulering af Kirkegaarden er Stenen flyttet lidt. Gravstedet holdes kun ryddeligt. Højskoleforstander Rasmus Nielsen har alt tidligere slaaet til Lyd for en bedre Vedligeholdelse, en Smule Oprydningsarbejde og en beskednen Indhegning til Wilckens' Grav. Med Føje udtaler han, at den gamle Krigsmands Liv og Skæbne var af en saadan Art, at Mindestenen over ham vel fortjener at fredes og bevares.

Af Degnen

Herlov Dalhoffs Optegnelser.

II.

Ved SIGURD ELKJÆR.

I Aarhus Stifts Aarbog 1928 har jeg meddelt en Række af Degnen Herlov Dalhoffs efterladte Optegnelser fra Aarene 1769—91. I det følgende har jeg samlet det væsentligste af, hvad den Hvirring Degn har nedskrevet om Kirker og Præster i Sognet. Man faar derigennem et overordentlig levende Indtryk af de tre Præster, han har virket under som Degn. Den første, Peder Lauridsen Holst, som døde 1762 efter at have været »en kjon, ærlig og fredelig Præst i 20 Aar«, stod Dalhoff i det bedste Forhold til. Holst lod jævnlig sin begavede Degn prædike, hvad denne satte stor Pris paa og gjorde grundigt, som det fremgaar af en efterladt »homiletisk Samling af gammelt og nyt, af andres og egne Tanker, over hver Søn- og Fest-Dags Evangelium«. I sin nedenstaaende Erklæring til Biskop Bildsø fremhæver Dalhoff »den kjærlige og omgiængelige, den brave Provst Holst«, og da Provstens Hustru, Christiane Sophie Franch, døde 1762, skrev Dalhoff, der havde ikke ringe digteriske Evner, et smukt, følt Trøstedigt. »Sidste Samtale mellem Provst Holst og hans døende Hustru«, som er trykt i »Diakonissestiftelsens Almanak« 1917.

Helt anderledes stillede Forholdet sig mellem Dalhoff og den følgende Præst i Hvirring, Mourits Mojer Jespersen Thygesen, en nær Slægtning af Thygesenerne paa Matrups og Bygholm. De var Kammerater fra Frederiksborg Latinskole: men Kammeratskabet mellem Præst og Degn blev snarest som mellem Hund og Kat. I de følgende »Samtaler mellem Momojerus og Hedalfus« (Mourits Mojer og Herlov Dalhoff) sidder Dalhoff som en aldrende Mand og gør Regnskabet op med sin for ti Aar siden afdøde Præst. Han udreder Grundene til deres Uvenskab (desværre er et Blad afrevet i Manuskriptet, maaske med Forsæt, saa man kun faar en Antydning af, hvad Rolle Præstens kloge, men svagelige Hustru, Agathe Elisabeth Stage, har spillet i Trioen), og han giver en saa levende og udførlig Karakteristik af Thygesen, at faa samtidige Prosaister skulde magte det bedre. At Dalhoffs Skildring ikke er ved Siden af, selv om den vel nok er noget ensidig, vidner en senere

Optegnelse i Kirkebogen om. Der kalder Pastor Bechmann Thygesen »en opbyggelig, selskabelig og artig Mand«. At Thygesen var sleben og nærmest krybende over for sine overordnede, vidner hans »betydelige« Klage til Biskoppen godt nok om. Det har dog i dette Tilfælde ikke haft den tilsigtede Virkning, for Dalhoff tilføjer lidet ærbødigt i sine Optegnelser: »Fik du Pæren, Zacharias?« Han anfører ogsaa i Samtalerne i de dødes Rige, at Thygesen nok fik andres Medhold over for Dalhoff, men ikke den graahaarede Biskops. Dette tjener til lige stor Ære for Biskop som Degn.

Dalhoffs Rids af sin tredie Præst, Provsten Morten Woldum, er ogsaa særdeles skarpt udført. Det er en helt anden Type end Holst og Thygesen, tung, kantet, indesluttet, meget lærd, men uforstaaelig for Almuen. Woldums Eftermand, Hans Gram Bechmann, skriver om ham i Kirkebogen: »Han havde et ikke ubetydeligt Bibliothek, besad større Hukommelse end Dømmekraft, var, maaske derover, noget stræng Orthodox. Nogle Bryderier med hans anden Kones Arvinger svækkede ganske hans Aands Kræfter, ligesom hans Syn ogsaa havde tabt sig. Efter hans Resignation opholdt han sig hos sin Datter udi Aarhus, hvor han døde i October 1797, Aatte og Tred-sindstve Aar gl.«

Dalhoffs Billede af Kancelliraad Hans Marcussen til Rask er heller ikke ueffent, denne solide, jordbundne, trættekære Herremand, der harkede og spyttede højt og haanligt i Kirken, naar Præsten bad for Kirkepatronen (Grev Frijs), der ikke troede paa Helvede og kaldte Præsterne et Fandens Folk at trættes med for Højesteret, fordi Regeringen var noget religiøs, — men som ellers holdt god Orden paa sit Gods, forsvarede sine Bønder mod andres Vold og var en saare sagtomdig Mand mod sin onde Jesabel.

Min Kundskab om Hverring Kirke bestaar i

- 1: at den er lettere at siunge i for et svag Bryst end Annex-Kirken, saa og sikrere at være i i Regn- og Tøe-Veyr.
- 2: at den har de fornødne Meubler og Alter-Tøj af det Slags, som ikke skal indtage eller henrive Sænserne; thi de fleeste Herre-Mænds Heste-Stald har meget forud af propert.
- 3: at det malede paa Chor-Gerigtet og paa Brystværket for Knæe-Faldet har min første Præst Peder Holst ladet bekoste Aar 1757, fordi han paa egen Bekostning fik Lov til at flytte Prædike-Stoelen, som før stod over Chors Dørren, et for

høyt Sted for hans svimle Hoved, da tilhørte Kirken Grev Friis.

- 4: at det øverste Epitaphium er over en utitled Herremand paa Rasch Hr. Mourits Hansen. Det andet er over en Præst og Provst i Hverring Magister Claus Christensen, som efter 9 Aars Tjeneste døde 1668. Det nederste er ligeledes over en Præst i Hverring Sejer Andersen Bondo, som var Præst i 28 Aar og døde 1696¹⁾.
- 5: at min salig Formand Johan Gotfred Brangstrup har med Herskabets Tilladelse bekostet den Stoel i Kirken, som Degne-Konen sidder i.
- 6: at paa Kirke-Døren staaer indhugget saaledes:

Aar 1589 lod Velbørdige Mand Claus Glambeck til Rask Med sin Kere Frue Berite Rosenkrantz denne Dør giør, Hvellinge Mure ofver al Kirken.

Denne Glambecks Liigs-Steen ligger oppe i Choret, og hans Frues heele Been-Rad har ieg baaren ud af Begravelset og begravet det tilligemed mange andre Knokler tæt østen for Kirken, da samme Chorets Begravelse skulle giøres ryddeligt efter vedkommendes Befaling²⁾.

¹⁾ Nu findes kun det førstnævnte Epitafium i Kirken. Det bærer følgende Indskrift: Her udi Chorit hviler ædle høiagtbare oc velfornemme Sigr Movrids Hanssøn Høier Herre til Rask som var føed udi Høier d. 3. Juny 1636 oc døde paa Rask d. 20. Aug. 1722 tillige med hans kiære Hustrue dend ædle æreriige oc gudelskende Matrone Gjertrud Movrids Datter Borchast føed udi Gunderup Præstegaard d. 4. November 1644 oc døde paa Rask d. 11. May 1709. Avlede til sammen vdi deris Ægteskab 10 Børn 4 Sønner oc 6 Døtre Gud forlene dem med alle sande Christne en ærefuld Opstandelse.

²⁾ Claus Glambecks Ligsten er nu indmuret i Korvæggen. Den gamle Kirkedør med den af Dalhoff citerede Indskrift findes ikke mere, den blev bortsolgt som Skrammel ca. 1850 ved en Auction. Som Dreng saa jeg den gamle Egeplanke med Indskriften hos en Boelsmand paa Honum Mark og afskrev ordret følgende: »Anno 1589 Lod Velbørdige Mand Claus Glambeck Til Rask Oc Sin Kære Fru Bergitte Rosenkrantz Denne Dør Giør Oc Huellinge Mure Ofver Al Kierken«. Siden har jeg forgæves eftersøgt den.

Paa Hverring Kirke

giorde Justits Raad Thygesen til Matstrup en betydelig Bekostning Aar 1781, da heele Stor-Kirken fik nyt Tømmer, 2 Alen høiere end det forrige, og hver Kobbel-Spænd er forsynet med 3 . . . bolter. I Stæden for de Tag-Steene, som før vansiirede Kirken, fik den nu over alt Blye for 516 Rdlr., af alt Blyet blev ikkun 1 L ⊗ til overs. Den blev tillige spækket ud og kalket inden i, efter at den ikke var kalket uden een-gang i al min Tid, som er 34 Aar. Man troer, at denne Reparation har kostet Justitsraaden over 1200 Rdlr. Hvor ærlige de forrige Bygnings Mæstre have været imod den forrige Eier Grev Friis, sluttet deraf: at Kirken 2 Gange tilforn i min Tid har været needtagen til Hvælvingerne. Nu vansiires Kirken af Alter-Tavlen og dito Klæde og af Prædike-Stoelen.

Hverring Kirke

fik et nyt Spiir 1787¹⁾ og Tag-Steen oplagt i stæden for Træ-Spaan. Spiret blev 7 Alen høiere, end det før var. Paa Klokken, som ved den Leylighed blev sat ned paa Hvælvingen, fandtes dette: Anno 1639 den 14. July hafver erlig oc velbyrdige Mand Chrestoffer Pacsk til Rask ladet denne Klocke omstøbe i Hviireng Kierck.

I Hverring og Hornborg Kirker

findes og 2 Altere. Gid de kun ikke skulle aldeles falde ned og slaae Præsten ihjel. Deres Fald skee da ikke om Sabbathen! Vore Alter-Klæder og Skjorter ere og smukke.

Præster i Hverring siden Reformationen.

Den første man veed af, er Hr. Peder Jensen Borup, fød i Borup 1540, det er 10 Aar efter den Ausburgske Confession og 3 Aar efter Reformationen i Danmark. 1564 blev han Præst til disse trende

¹⁾ Paa Taarnet læses 1778 (Trap).

Meenigheder og 4 Aar der efter Provst over Niim Herred. Der har da ventelig ikkun været 1 Præst før ham siden Reformationen, efterdi fra dens Begyndelse til Hr. Peders Vocation er ikkun 27 Aar. 1603 døde fornævnte Hr. Peder, efter at han havde været Præst her i 39 Aar og Provst i 35 Aar.¹⁾

Den anden Præst er Hr. Chresten Pedersen Hverring, den forrige Præstes Søn. Han blev af Sogne-Mændene kaldet 1603 og døde 1630, efter at han havde været Præst her i 27 Aar.

Den tredie Præst er Magister Søren Pedersen Sommer. Han blev Præst 1630 og giftede sig med sin Formands Hr. Chrestens Enke 1631. Han blev 1659 af Polakkerne, som da droge ud af Landet, med Magt taget og slæbt ud af Hornborg Kirke, da han stod for Alteret, og bundet imellem deres Heste og slæbt need til Hornborg-Bæk, hvor han jammerlig døde, efter han havde været Præst i 28 Aar.

Den fjerde Præst er Magister Claus Chrestensen Hverring, en Søn af Hr. Chresten Pedersen og en Sted-Søn af Magister Søren. Han blev Præst 1659. Det er samme Aar, da Stormen skeede for Kiøbenhavn d. 11de Febr. Han var Skolemæster i Horsens (maaske Rector), da han af Sogne-Mændene blev kaldet her til. Han blev Provst 1664 og døde 1668, efter at han havde været Præst her i 9 Aar.

Den femte Præst er Hr. Sejr Andersen Bondo. Han blev indsadt 1668 og døde 1696, efter at han havde været en lærd Præst her i 28 Aar.

Den siette Præst er Hr. Johan Agger. Han blev indsadt 1696, Dom.²⁾ 3 Advent og døde 1716 d. 6te Martii, efter at han havde været Præst her i 20 Aar.

Den syvende Præst er Hr. Jacob Bagger. Han blev indsadt 1716, Dom. 6 Trin. og døde 1717 d. 21de Novbr. Var Præst her lidt over 1 Aar.

Den ottende Præst var Hr. Ove Hansen Guldberg. Blev indsadt 1718, Dom. Lætare og døde 1732 d. 19de Febr. efter en opbyggelig Lære- og Leve-Maade

¹⁾ Om de første Præster efter Reformationen, se »Aarhus Stifts Aarbog« 1925.

²⁾ Søndag.

her i 14 Aar. NB. Morfader til Geheimeraad Guldberg.

Den niende og sidste Præst til alle 3 Sognene¹⁾ er Hr. Ole Severin Kræfting. Indsat 1732, Dom. 9. p. Trin. Døde d. 10de Febr. 1742. Han var en vel-talende Mand her i 10 Aar.

Den tiende Præst og den første for Hverring og Hornborg Sogne allene Hr. Peder Holst, indsat Dom. Exaudi. 1742. Blev Provst 1758 og døde d. 5te Junii 1762, efter at han havde været en kjon, ærlig og fredelig Præst i 20 Aar.

Den 11te er vor nu værende Præst Hr. Mourits Mojer Thygesen, blev forflyttet fra Schadde-Kald og indsat 1762 Dom. 13 Trin. Gud lad ham leve længe og lide vel, tænke vel og døe vel! — (Senere Tilføjelse): Døde Natten til 4de Mai 1778 æt. 51 af en stærk Brystsvaghed.

Den 12te Præst Hr. Morten Woldum blev indsat d. 3die Søndag e. Trin. 1778 og lige som hans Formand kom fra Schade, hvor han var Provst.

Pastor Thygesens Klage til Dalhoff:

En betydelig Klage til Biskoppen!

Jeg hafde aldrig tænkt, mindre ønsket at incommodere Deres Høyædle Høyærværdighed med at andrage noget ubehageligt; men da det er meget fortrydeligt og giver Leylighed til Tankernes Adspredelse, naar man skal erfare Overhørighed og ubesindig Svar af en subordineret, just naar vigtige Embeds Forretninger skal tiltrædes, saa giver ieg mig underdanig Dristighed for Deres Høyædle Høyærværdighed at insinuere følgende. 2den Pinse Dag sidst introducerede ieg en Kone i Hverring Kirke under den sidste Psalme, og da ieg kommer op i Choret, seer ieg i min Psalme-Bog, at tvende Vers skulle synges, førend man gaaer paa Prædike-Stoelen, hvilket ieg syntes kom mig vel til pas den gang, siden ieg i nogle Aar ikke

¹⁾ Hvirring, Hornborg og Tamdrup, der 1742 fik sin egen Præst i Hr. Peder Kiærulf.

har været saa incommoderet som i de Dage; men da jeg hører Degnen, som stod nederst i Kirken imod Sædvane, holder op med det første Vers, maatte jeg skynde mig og gaae op paa Prædike-Stoelen. Dette gav mig Anledning, (da Degnen Sr. Dalhoff kiører med mig til Annexet), at spørge: hvorledes det kom sig, at der blev kun siunget 1 Vers, i min Psalme-Bog stod tvende; faaer jeg dette prompte Svar: at han ikke kunde til, at Præstens Psalme-Bog var gael, hans Gradual, som var udgivet af Hans Majestæt, var en Regel for ham, og var vel meere end Præstens Forordninger. Dette maatte jeg tilstaae; men jeg ventede der for, at Degnen her ligesaa vel som andre skikkelige Mænd af hans Orden burde advare mig, naar det sidste Vers skulle siunges; svarede han, det stod ingen Steds skreven, han vilde ikke være Præstens Dreng etc. Da jeg nu kommer til Annex-Kirken, hvor samme Dag en Kone skulle introduceres, siger jeg til Degnen og Skoleholderen, som assisterer ved Sangen, i ald Stilhed, førend Tienesten begyndes, at jeg vilde nok, at de tvende Vers blev siungen førend Prædikenen begyndes; hvor paa Degnen svarer: ney, jeg gjør det ikke; der paa siger jeg: vil ikke Degnen, saa veed jeg vidst, at Skoleholderen gjør det gjerne, og endelig siger jeg, at ingen Uorden eller Overhørig-hed maatte have Stæd herinden Guds Huus; da nu Psalmen blev begyndt, holdes op med det 1ste Vers, endskiønt jeg gav et Vink, og der paa gaaer jeg op paa Prædike-Stoelen. I Stæden for jeg ventede, at Degnen skulle erkiende sin Forseelse, sender han mig hosfølgende Missive; og da han aldrig skal kunde beviise det mindste af saa slette Beskyldninger, vil jeg underdanig beede Deres Høyædle Høyærværdighed, at den Sag maatte nærmere undersøges: og naar det saaledes befindes, som i Underdanighed er andraget, skal det endda være langt fra mig at forlange Satisfaction for sliig Opførelse, men snarere underdanig intercedere, at Deres Høyædle Høyærværdighed ville gunstigst oversee denne hans overileede Forseelse, alleene at Degnen Sr. Dalhoff maatte (fremkaldes?) af Velædle Velærværdige Hr. Provst Schytte, som lige-

ledes Sagen er andraget, eller fleere, efter Deres Høy got Befindende, og bringes til Erkiendelse og tillige tilholdes, ikke at siden her efter viise nogen Overhørighed i Kirke Tjenesten, eller naar ieg paa Embedets Vegne haver noget at erindre. Ieg forbliver med ald Velsignelses Erønskning Høyædle Høyærværdige og Høylærde Høygunstige Hr. Biskop Deres underdanige og aldeles hengivne Tjenere.

M. I. Thygesen.

Hverring Præstegaard, d. 19de Iunius 1768.

Fik du Pæren? Zacharias?

Præstens Klage var Hr. Biskoppen saa fornuftig og billig at remittere til min Erklæring.

Underdanig Erklæring.

Jeg hafde aldrig tænkt, at nogen Præst enten turde eller vilde incommodere den høye Øvrighed med saa ubetydeligt et Klagemaal, som det Deres Høyædle Høyærværdighed gunstig har remitteret til min egen Erklæring. Allermindst hafde ieg ventet, at den gode Hr. Thygesen min fordums Med-Discipel enten for hen skulde have forceret mig til den andragne Teme-ritet eller nu, i Mangel af virkelige Enormiteter, betjent sig af Bagateller for at sværte mig for, ja, om muligt gjøre mig ulykkelig hos min og dette Lands høyeste Dommere, da en Sag af den Beskaffenhed kunde været afgjort hos Provsten som nærmeste Øvrighed. — De Realia, som min Præstes Klage indeholder, kand jeg ikke fragaae, tør og ikke aldeles undskylde, bør og ikke retfærdiggjøre; thi ieg sang kun og vilde ikkun siunge 1 Vers i Prædike-Stoelen; men da Klagens Formalia baade hidst og her differerer fra, saa og aldeles fortier det sande og virkelige, saa udbeder ieg mig underdanig Naade, at ieg maa iføre Tildragelsen sin rette Skikkelse, paa det ieg, om muligt, kand haabe enten en bar Frikiendelse eller dog en mildere Dom, end den Præsten maa have tiltænkt mig.

Jeg stod da paa 2den Pintze-Dag ikke nederst i Kirken imod Sædvane, men der, hvor jeg upaaanket i 19 Aar haver staaet og forestaaet Sangen, det er allerforrest i Udgangen til Kirke-Døren, needen for hvilken findes ohngelæer et Dusin Stoele paa hver Side. Her og ikke i Degne-Stoelen finder jeg det saa meget mere fornødent og ret at være under Sangen, som et stort Chor og en lang Kirke nødvendig gjør min Sang uhørlig for de fleedste; ligeledes har den naturlige Fornødning næsten altiid befalet mig at gaa ud af Kirken ved Præstens Indtrædelse paa Prædike-Stoelen; ieg hafde da den Dag ingen anden Hensigt med mit Stade needen i Kirken og med min Udgang af Kirken end sædvanlig, i hvor mange Imaginationer Præsten forresten behager ved Parenthesia at indprente baade Deres Høyærværdighed og sig selv. — Jeg kræver den alviidende Gud til Vidne paa min Uvidenhed i den Tryk-Feil, som existerede i Præstens Psalme-Bog. — Mit Svar paa Præstens Tiltale under vores Reyse til Annexet tilstaaer ieg til Deels at have været saaledes, som Hr. Thygesen har anført det, og veed ieg ikke deri at have forseet mig; men da han endelig anførte: at andre skikkelige Degne advarede Præsten, naar det sidste Vers skulde siunges, svarede ieg: siden det ingen Stæder staaer skrevet, saa bør det først forlanges. Hvad denne Post angaaer, da kand ieg hellig vidne, at Præsten aldrig har forlangt af mig, at lade ham vide, naar det sidste Vers begyndtes; lige som det ikke heller er en Skik nogen Stæder paa Landet, saa vidt mig er bekiendt; dets uagtet er der dog næppe nogen Degn saa malitieux, der nægter Præsten denne Ting eller andre Tienester NB. naar han forlanger den. Da det nu behagede Præsten at sætte mig in Opposito mod skikkelige Degne, nægter ieg ikke, at ieg jo af det meget, ieg tænkte, svarede dette lidet: Hr. Thygesen! ieg fiirer saa længe, at ieg bliver Dreng igien paa min gammel Alder. Om denne Sandhed er ieg saa meget mere overbevidst, som Præstens Omgang med mig meget differerer fra hans salig For-

mands, den kiærlige og omgiængelige, den brave Provst Holstes, der, med og hvad Sangen angik, aldeles overlod det til mig selv at siunge, hvad ieg vilde, saasom han vidste og fornam, at ieg vilde ikkun det, ieg burde. — Præsten taledede ikke til mig og Skoleholderen; thi denne sidste, om endskiønt han staaer hos mig i Degne-Stoelen, assisterer dog ikkun i min lovlige og fornødne Absence; men han tiltaledede NB. mig med disse Ord: Ieg vil have siunget 2 Vers i Prædike-Stoelen. Havde Præsten brugt den Modus optativus, som han betiener sig af i sin Klage, da hafde det været langt fra mig at nægte ham saa ubetydelig en Ting; thi ieg haver ved mange Leyligheder i Følge hans Forlangende snart siunget 2 a 3 Psalmer over det anordnede for at opbie en Kirkegangs Kone, snart afholdt med Sangen, naar han saa befalede. Men da ieg saae ingen Grund til denne Modus imperativus, thi Kirkegangs Konen blev her strax indladt, og ieg hatde før i Vognen overbevidst Præsten om, at der burde ikkun siunges 1 Vers, toeg ieg mig den Frihed, i Følge Gradualens og de fleeste Psalmebøgers Vecdhold at sige, som anklaget er: Ney! ieg gjør det ikke, og ieg haaber at forsvare det. Nu! haver ieg her i forseet mig, da veed Gud, at en koldsindig, en foragtende og endelig en imperieux Omgang haver aftvunget mig denne Menneskelighed, og ieg erklærer lige saa sandfærdig, at ikke een iblandt 100 mig bekiendte Præster saaledes skulde have udstrakt sin Myndighed over en Degn, der hverken er af det dumme eller forærgelige Slags, med mindre han som junior in Officio Ætate gjorde sig en Ære af at slaae sig til Ridder paa den subordinerede Ældre. — Paa dette mit Svar siger Præsten ikke som indsat i Klagen, men saaledes: Skolemæster! Vil I være saa god og siunge det andet Vers? Er Præsten ikke her udi kommet mig for nær, saa staaer ieg dog i den Tanke; og at Skoleholderen var af Tanke med mig, slutter ieg der af, at han hverken svarede paa eller opfyldte Præstens Forlangende. Da ieg lige over for Præsten og i min Stoel hafde siunget dette første

Vers, hafde givet den sidste Linie et udvidet Træk, og den sidste Stavelse, efter Sædvane, sit Notam Characteristicam med et Veedhold af en heel Scala, og der paa lukket min Bog, lod Præsten, som endnu blev siddende i sin Stoel, sig ikke nøye med at give et Vink, som andraget er; Ney! Han vinkede ikke, det ieg saae; men in (conspectu?) Ecclesiæ taleden en Deel Ord, dem hans Hæshed og Kirkens Breedde forbød Skoleholderen og mig at forstaae. Disse var det, der foraarsaget en usædvanlig Pause og altsaa den mig forbudte og urettelig paabyrdede Uorden. Da ieg kom hjem, og i Følge min (Complexion?) fandt mig virkelig sat af Stand til at prædike om Morgenens, uagtet ieg hafde lovet det, tilskrev ieg Præsten, som ieg siden fornåm var reyst i Visite, den deres Høyærværdighed af Præsten tilsendte Missive, der vel i Connexion med ovenanførte indeholder intet usandfærdigt, men skulde og burde dog været fremkommen i stadselige Klæder, dersom ieg forud kunde have tænkt, at Had og Hævngierrighed ville sende den til en biskoppelig Residence. -- — Høyædle! Høyærværdige og Høygunstige! De har da seet min af Præsten andragne og af mig selv til Deels uimodsagte Menneskelighed. De haver tillige seet nogle af disses Motiver; uden hvilke sidste og fleere foregaaende, de første sandelig aldrig hafde existeret; thi ieg agter mig det for en Vanære, ja! Som en Saligheds Sag ikke at være al menneskelig Orden underdanig for Herrens Skyld, især da ieg kand mit Embeds Pligter; men da ieg tillige troer, at alt hvad der uden for forlanges, bør forlanges i Kiærlighed; da ieg desuden ikke troer mig uværdig til en anstændig Omgang og Tiltale, saa tør ieg ej allene haabe og underdanig beede om Fritagelse fra den i Provstens og fleeres Overværelse begjærede Tiltale, og om Deres Høyærværdigheds Pardon for min saakaldet overiilede Forseelse, men endog, at Præsten maatte erindres om at vise mig den uaffectede Omgang, der er ham naturlig veed og imod de ringeste, da ieg i saa Fald aldrig skal give ham Aarsag til mindste Fortrydelse, men derimod velvillig vise ham den Føyelighed, som Guds, den Lydighed, som Kongens

og Øvrighedens Bud, og den Ærbødighed, som saa ærværdig en Stand udkræver. — Den Irettesættelse, som Præsten nu 2 Gange siden Pinse-Fæsten, uden foregaaende Begiering, Befaling eller Forbud, har givet mig i Kirken, fordi ieg ringer tredie Gang til sidste Prædiken i Hverring Kirke Klokken 1 $\frac{1}{2}$, efter at vi er kommet fra Annexet 1 Time tilforn, nødsager mig underdanig at spørge: naar og hvordan der skal ringes tredie Gang? om der skal bies dermed, indtil Præsten og Meenigheden er kommen? da ieg ikke seer til hvad Nytte; eller der skal ringes Kl. 1, det er saa snart ieg er kommen op til Kirken? for at advare de Byer og Folk, som førend min Hiemkomst have hørt Klokken første og anden Gang, at nu er det Kirke-Tiid. I min forrige Præsts Tiid ringedes i dette Øjemæd, saa ofte skee kunde, sidste Gang Kl. 1, og vi biede ikke desto mindre med at begynde Tjenesten, indtil Meenigheden begyndte at samles. Nu derimod paastaaes dog, at der maa ikke ringes tredie Gang uden Præstens Forevidende: da det dog er for Menigheden at samle, naar der ringes tredie Gang, og ikke for Præstens Skyld, der, som tæt boende ved Kirken, har desuden Klokke i Huset, og kand bie, uagtet det haver ringet, saa længe han vil. Det maatte da gunstig behage Deres Høyædle Høyærdighed at fastsætte og anbefale mig en Tiid til tredie og sidste Ringning, baade til første og sidste Tjeneste, som efter dette Sogns sædvanlige Kirke-Tiid er Kl. 9 til første og Kl. 1 til sidste Prædiken. Denne Ordentlighed vil ufeilbarlig afværge manges Seendrægtighed, og Præsten, for hvis Skyld Klokken ikke er, bliver i alt dette upræjudiceret. Jeg forbliver etc. Hverring d. 22. Junii 1768. D.

Todten-Gespräch

har været een af de Maader, paa hvilke Alderdommen haver moraliseret og viist Efterslægten baade de ædle og uædle Træk i de menneskelige Characterer, de første til Eftersøgelse og de sidste til Afskye. Denne Maade at morali-ere paa har haft mit Bifald mere end enten Comoedier, Fabler, Uge-Blade etc.,

saasom alle disse blot viser Mennesket fra den latterlige Side og ey sielden outrerer Charactererne langt over deres rimelige Forhold. Samtaler der imod i de dødes Rige bør man forestille sig som virkelige Copier af de forhen her værende Originaler, udsatte til Skue baade for bedre og værre Mennesker. De Characterer, som i denne Todten-Gespräch møder, har jeg kiendt temmelig nøye og sat deres Contrafeie for mig, medens ieg gjorde dette korte Udkast.

Hverring, d. 4de Septbr. 1788.

Samtaler imellem Momojerus og Hedalfus.

Momoj.: Med den krummeste Ryg og det mildeste Ansigt, Underdanig Tjener! Det er mig en sand Glæde her at see og samles med min fordums bedste Ven baade som Dreng og Mand; thi som Karl havde ieg ikke den Ære og Lykke at see Hr. Broder, saasom Du allerede var sat i Embede, da ieg gik ud af Skolen.

Hed.: Du ville tillade mig denne bebrejdende Erindring: at jeg endnu hører dit fordums blot glimrende Sprog. Hvor af ieg slutter, at Sjælen efter sin Udfart af Legemet beholder de samme Passioner, som paa Jorden var de herskende, da ieg dog i min Eenfoldighed troede, at Hyklere allene havde Sted paa Jorden.

Momoj.: Det er ogsaa i Sandhed umulig, at Hyklerie i Ord og Gebærder er det herskende Sprog paa Jorden, ved hvilket ieg og har indtaget dem, som ikkun kjendte mig langt fra. De derimod, som kjendte mig nær hos som Du, bedømte mig ogsaa som Du. Dog er der imellem da og nu denne Forskiæl: at det krybende og den Skin-Ydmyghed, som ieg da viiste, var deels for at aftvinge mig andres virkelige Ydmyghed, deels for at faae de størres Medhold, naar ieg ville undertvinge de ringere, ligesom ieg og fik af alle imod dig, undtagen af den graaehaarede Biskop. Det Sprog, ieg derimod nu fører, er, som Du rigtig erindrede, en blot uskyldig Følge af min da hykkelske Sjæls Egenskaber. Hvorfor man og her kalder mig den galante Sjæl.

Hed.: Henrykket af Glæde over Din aabenhjertet Tilstaaelse mærker ieg, at man her samtaler frit, maaske spørge om alt, skal svare paa alt. Sig mig da, min 7 Aars Med-Discipel! Min 16 Aars Med-Tjener! Hvad var Hoved-Aarsagen til den Misforstand, som i de 7 sidste Aar gjorde vor Liv saa fortrædeligt og bittert, og som især var mig et Helvede og Sjælens Pine-Bænk?

Mom.: Havde Du spurgt mig om dette, medens vi vare paa Jorden, da ville ieg sans Facon og uden at anføre noget Beviis skudt al Skylden paa dig, og qva inferieur skulle Du ladet Dig nøye. Nu derimod, da Døden har ophævet alle Fortrin, da erklærer ieg oprigtig og stykke-viis saaledes; Først: Førend ieg kom i Embede med dig, havde ieg hørt af Herskabet og af 2. Attestati, som opholdte sig i Sognet, at Du var en lykkelig og velbegavet Prædikant. Dette forbød min Egenkjærlighed mig siden at mærke, indtil den kloge Frue 2 Aar efter min Ankomst lige i mine Øyne ytrede sin Aversion for mine, som hun sagde: trivielle Taler, og derimod sin Behag i Dine udarbejdede; og fra den Tid fattede ieg et hemmeligt Nag til Dig, især da ieg saae, at Herskabet og de 2 Studenter aldrig savnedes i Dine, men ofte i mine Prædikener. For det andet: Jeg leverede Dig min Indsættelses Prædiken og efter Haanden 7 a 8 andre, med Begiæring: at Du ville eftersee dem. Her brugte Du den Uforsigtighed at stryge mange Linier ud, som Du kaldte Fylde-Kalk. Jeg indsaae det og ærgrede mig. Især fortrød det mig, at Du 2 a 3 Gange gav et og andet Sprog en anden og bedre Forklaring, end den ieg næste Søndag foran havde givet dem! thi naar ieg læste dem lige saa sludderagtig op, som ieg havde læst og lært dem i mine Dreng-Aar, e: g: Hvem haver ieg i Himmelen at ligne ved Dig? Han var sin Fader lydig indtil Døden paa Korset etc.; saa kunde der ikke andet end følge en gal Forklaring. Dette fik ieg offentligt at høre. dog saa, at Meenigheden næppe forstod, at det var en Bebrejdelse til mig. Nu! ieg holdt dog gode Miner, uden for saa vidt, at ieg blev mindre familier med Dig og besøgte Dig ikke saa tit som før,

saasom mit svage Bryst gjorde mig din Tjeneste uundværdig. For det 3die erfarede ieg, at min tungsindet Hustrue (hende ieg som Plegmaticus og uerfaren i indvortes Svagheder ofte — — — (her er et Blad afrevet i Manuskriptet).

Mom.: Hvad synes Broder ellers om den Studere-Maade?

Hed.: End ogsaa Navnet, som upassende, er mig væmmeligt; thi mon den Dreng kan siges at studere, som lærer en Lectie uden ad? I øvrigt forstaar ieg, at denne Studere-Maade røber enten en stor Fattigdom eller en uforsvarlig Dovenskab. Dog præfererer ieg den baade de uforstaaelige og høytravende Prædikener, der forekommer mig som ulæselige Forordninger, saa og den Maade, efter hvilken man læser op af Papiret; thi lige saa got kan den Bonde-Dreng prædike, som kan læse Skrivt. Over alt tænker ieg, at den runder 60 Aar ikke kan lære en Prædiken, kan ikke heller concipere den. Og, hvad det angaar: at lære andres Prædikener, da, i hvor uværdig den Prædikant er i mine Øyne, da han forekommer mig som Hunden, der sluger heelt ind og spyer heelt ud, saa synes han mig dog bedre end den Sladderhank, der væver bestandig det saa kaldet Kirkens Vadmel: thi man bør dog slutte, at Recensenten har udsøgt gode Auctores. Men om slige Taler, der ere holdte i Wismar, Rostock, Hamborg etc. for 150 og fleere Aar siden, da Tiderne var mørkere og Sæderne anderledes, kan passe sig og være en Føde for vore Mee-nigheder, det er en anden Sag. Studenten, en Præste-Søn fra Roskilde, som paa Thisted Prædike Støel i Thyeland begyndte sin Application saaledes: Vee Dig, Roskilde! røbede alt for aabenbare, af hvad Kilde, han havde øset. —

Mom.: Troer Du da, at ieg betjente mig meget af andres Tanker og Taler?

Hed.: Ney, der kan ingen Præst betjene sig mindre af andres Tanker og meere af sine egne end Du; og dertil havde Du adskillige gode Grunde a: Var Du hverken det tydske eller det latinske Sprog saa mægtig, at Du kunde oversætte dem, om Du end og

havde eyet gode Skrifter. b: Troede Du, at den eenfoldige Bonde var bedre tjent med simple Moraler, Formaninger, Tillokkelser, Bebrejdelser, Trusler og Forjættelser, som kunde udleedes af en Text, end med en tør og ufattelig Exegetique, hvor over Bonden forundrer sig og sover ind. c: Var Du alt for øm over Din Ære til at ville høre enten af den belæste Frue eller af den spitsfindige Hovmæster eller af mig den Sandsiger, at Du af den eller en anden dansk Bog havde udskreven enten den største eller dog en Deel af Din Tale. d: Var det Dig lætttere ved nogle Piber Tobak at samle en Slump Usus end at lære andres vidt udstrakte Meditationer. e: Over alt kan ieg sige til Din Berømmelse, at Du anvendte det Dig betroede Pund saa got, som Du kunde, og at den nu levende Bonde hverken i Din Formands eller Eftermands Tiid har haft en opbyggeligere Præst end Du, det er en Præst, hvis Prædikener de bedre kunde fatte og huske end Dine.

Mom.: Kan Du give mig lige saa got Skudsmaal for mine Cateckisationer?

Hed.: Ney! uden at Du handlede efter bedste Indsigt. Forræsten havde ieg meget at antegne og dadle i Din Overhørings Maade Efter at Du havde kortelig repeteret Din Prædiken, spurgte Du: hvortil kan dette henføres i vor Cateckismo? og da nu Dine allerfleste Prædikener vare moralske, saa gik Cateckisationen ogsaa stedse ind paa det samme, saa at vi hørte fast intet andet end enten eet af Buddene eller og noget af Huus-Tavlen. Den unge blev da vel indskærpet sine Pligter imod Næsten; men hvad Gud, hvad Troens Artikler, hvad Saliggjørelsens Orden, hvad Naade-Midlerne vare, kom ganske sielden under Betragtning, lige saa lidet og vore Pligter imod Gud og os selv. Dernæst: Ungdommen, som ikke forud kunde viide, hvad Du vilde prædike over, vidste altsaa ikke heller, hvad Du ville cateckisere over, og derfor kunde de fast aldrig svare noget af Forklaringen, i hvilken der blev sprungen snart for, snart bag, uden nogen Tour og Orden. Endelig: Du forklarede aldrig enkelte Ord eller viiste deres Fynd og Meening, men derimod op-

holdt Du Dig snart over et Stykke i Forklaringen, snart over et Sprog i Bibelen, over hvilket Du paraphraserede eller rettere prædikede næsten den heele Tiid, og af hvilket Du udtrak de Usus, som ville falde Dig ind. Denne Methode førte saa megen mindre Nytte med sig, som den lige ved en Torden-Skyll foer forbi Øret, men aldrig kunde hæfte ved Hukommelsen og Eftertanken. Den unge hørte da ikkun, hvad Du sagde; men Du hørte fast aldrig, hvad den sagde; thi den sagde lidet meere end intet, Du derimod alt.

M.o.m.: Jeg indseer min Feil og Din Doms Rigtighed, men bekjender derhos, at ieg gjorde det i Uskyldighed. Siig mig nu: Har Du intet at udsætte paa min Formands og min Eftermands Cateckisationer?

Hed.: Paa Din Formands¹⁾ har ieg dette at udsætte: at han aldrig gik et eeneste Ord uden for Cateckismi og Forklaringens Bogstav. Han spurgte da ikkun ligefrem, eftersom der staaer i Bogen, den han ordentlig fulgte; og naar de unge kunde den færdig, det er, naar de gave en liden Pause ved hver Comma og en længere ved hver af de andre Signa Distinctiones og derhos læste høyt og reent, saa krævede han intet meere. Og da ieg engang sagde ham, at han ved denne Overhørings Maade gjorde Skoleholderne et Indgreb i deres Embede og tillige forsømte sit eget vigtigere, svarede han: For 4 Aar siden blev ieg actioneret af Sognets mig ugunstige Herremand,²⁾ fordi ieg i Cateckisationen havde udladt mig med en aftvungen Nidkjærhed, hvor ved han fandt sig fornærmeth. Han fik 2 Vidner imod mig, som bedre end ieg kunde huske, hvad ieg havde sagt om hellig Dages private Bønne-Samlinger, som skammelig bleve misbrugte, og hvilke Herremanden dog autoriserede. For at satisfacere ham og for at undgaae en befrygtet Provste-Ræt og Lande-Mode Dom gav ieg efter hans Paastand 20 Rdlr. i Mulct, og siden den Tiid er ieg, efter en overiilet Eed, aldrig gaaet et Ord uden for Bogen.

¹⁾ Provsten Peder Holst.

²⁾ Kancelliraad Hans Marcussen til Rask.

Mom.: Hvad kunde da min Formand sige om slige Samlinger?

Hed.: Han kaldte dem et Kjætterrie, et Sværmerie og en Sathans Synagoge, og det med Billighed af den Aarsag: at naar Byens Bønder i Qvæg-Svaghedens Begyndelse havde samlet sig i Byens Skole om Søndags Eftermiddag for at læse og siunge, saa lode de siden hente Brændeviin, drak og spillede Kort til over Midnat. Men da Præsten ikke kunde beviise dette uden med Skolemesteren, og der tvertimod kom flere Vidner imod Præsten, saa fik Sagen det anførte Udfald.

Mom.: Den samme Herremand var venteligt et farligt Menneske; thi han skal uden Tvivl have haft stor Vittighed i Lov og Ræt uden Samvittighed. Han skal og have nægtet, at Bibelen var en guddommelig Bog, og at Helvede var ikkun en Trussel, som var ganske fornøden til at styre Almuen.

Hed.: Hvad hans Vittighed i Rættergangs Sager angik, da tilstod han selv for mig, at han havde vundet 43 Sager ved høyeste Ræt, endskjønt disse Sager ikke alle vare saa aldeles regel-rætte, kun at alle Formaliteter vare iagttagne. Derimod havde han tabt 2 Sager ved samme Ræt imod 2 Præster, endskjønt han forud troede at burde have vundet dem. Men, sagde han: Præsterne ere et Fandens Folk at trættes med, især naar Regieringen, af hvilken alt dependerer, er noget religieux; thi nogle Præster ere saa spitsfindige, at de kan gjøre sort til hvid og har taget Contra-Parten med Fordeel, førend han veed et Ord deraf. Andre Præster ere ret heste-dumme, disse græder sig igiennem høyeste Ræt og bilder den troeskyldige Verden ind, at de liide som Christi Korsdragere for Retfærdigheds Skyld; der er altsaa ingen Udkomme med Præsterne, naar de ikkun kan sandse at agere defensive. Hvad derimod denne Herremands Tanker om Skrivtens Guddommelighed angaaer, da vare de ganske gode og ortodoxe, kun at han ikke kunde sammenligne Helvedes ævige Straf med den ævige Godhed. Sagde og troede derfor, at Helvede var ikkun en høyfornøden Trussel for den ellers alt for ustyrlige Almue.

Mom.: Den Tanke skulle absolute give Anledning til mange Udsvevelser, men fornemmelig til Frækhed og Fremturenhed i Synden; thi kan hverken Christi Kjærlighed, ikke heller Haab om Salighed, ikke heller Frygt for Helvede tvinge os, hvad Baand have vi da paa den fordærvede Natur, og Gud skee Lov, at han var død, førend ieg kom til Sognet.

Hed.: Jeg kan dog ikke sige, at han var af de onde Mennesker. Han besøgte Guds Huus flittig og var en andægtig Tilhører, kun at han harkedede og spyttede saa høyt, at det kunde høres over heele Kirken, naar der blev bedet for den grevelige Kirke-Patron.¹⁾ Han holdt god Orden paa sit Gods og lod enhver vederfares Ræt. Han forsvarede sine Bønder i høyeste Grad imod andres Vold. Han var en saare sagtmodig Mand imod sin onde Jesabel. Kort! Han var et naturliggæt Menneske.

Mom.: Da har ieg hørt ham langt værre beskrive, nemlig af hans Frues Venner. Men siig mig, hvordan hovede Du min Eftermands²⁾ Cateckisationer?

Hed.: Han var, saa vidt ieg begreb, den bedste Catechet, næst Professor Schrøder³⁾ vores fælles Rector, Biskop Hygom og Provst Hviid, som ieg har hørt: da han paa det nøyeste opløste alle de figurlige Talemaader, som findes baade i Bibelen og Forklaringen. Han deelte Stykkerne i mange smaae Deele, gjorde Spørgsmaale til Svar, og Svar til Spørgsmaale. Gik ligefrem i Forklaringen, som han havde i Haanden, saa at de unge vidste, hvad de skulle læse paa. Han var meget læmfældig og facil i sin Omgang, saa at man hørte meget sielden nogen Bebreidelse eller Skænden (men vel Trussel) undtagen til dem, som han selv havde confirmeret, og siden havde forsømt deres Guds Kundskab. Summa: skulle noget kunde forbedres i hans Cateckisations Maade, da var det at: at han hveranden Gang overhørte Drengene og hveranden Gang Pigerne; af denne Orden betiente sig de

¹⁾ Grev Frijs.

²⁾ Provsten Morten Woldum.

³⁾ Rektor ved Frederiksborg Latinskole, sin Tids betydeligste Skolemand i Danmark.

skjødesløse, som de selv roste [sig] af for mig. b: at han i sine Cateckisationer saae blot paa Forstandens Oplysning, men næsten aldrig paa Villiens Forbedring, da han ikke applicerede Kundskaber paa den unge til Selv-Prøvelse og Rættelse. I denne opbyggelige og her egnede Cateckisations Maade har vistnok ingen overgaaet den practiske Theolog, ommeldte Schrøder; forresten var Din Eftermand en grundigere Catecket end opbyggelig Prædikant; thi paa Lærestolen var han alt for tvungen, livløs, det er ubevægelig og stykke-mæssig, ja undertiden uforstaaelig for Almuen.

M o m.: Det er langt fra, at ieg misunder min værdige Eftermand sin fortjente Ære og Berømmelse. Og endskjønt ieg har vidst eller lært saa meget, som absolute giordes fornøden til at sustinere 3 Examina, saa at mit krybende og indtagende Væsen har i mange Tilfælde gjort mig god Tjeneste, ikke des mindre har ieg dog haft stor Æstime for lærde Folk, især naar de vare civiliserede, artige og ey alt for paastaaende, men især naar de ikke provocerede mit Votum i lærde Samtaler, da ieg altid exciperede Forum¹⁾; for den Respect da, som ieg endnu bærer for lærde Folk, da ieg bag efter indseer, at de sleed paa deres Hjerne, lige saa meget, som ieg paa mine Fødder, at de fortærede sig selv, medens ieg fortærede Caffé og Viin, at de lod Tiiden slide sig, medens ieg sleed paa den, saa gad ieg nok vidst, om min Eftermand var saa lærd, som Ordet gik.

Hed.: Ja! Han var uden Tvivl en lærd, eller dog en belæst Mand, fornemmelig in Philologia sacra, og hans grædske nye Testamente kunde han uden ad. I sær gjorde han sig Umag for at blive en lærd Mand; thi han læste bestandig, eller dog næsten altid ind sluttede sig i sit Studere-Kammer, undtagen naar Veyret tillod ham at gaae i Marken med stærke Skridt, een Time hver halv Dag, eller og i haardt Veyr at gaae visse 1000 Skridt omkring i hans Store-Stue.

¹⁾ c: naar han blot kunde blive fri for at udtale sig.
 provocere votum fremkalde en Domsafsigelse.
 excipere forum skydes hen til en anden Domstol.

Han havde da en ugrændselig Virkelyst, et stort Ingenium, en stærk Hukommelse, men efter mine Tanker ey alt for lykkeligt Judicium. Du kan vide, hvor stor hans Læse-lyst var: at han for dens Skyld tilsidesatte mange Pligter, han, som syges Præst, som selvseende Madfader, som omgjængelig Ven og Naboe, var Gud, sig selv og det menneskelige Sælskab skyldig. — Dog fortærede han ikke alle disse eensomme Timer med Studeringer; thi hans Indtægts og Udgifts Bog, hans Huusholdnings Regnskab og andet deslige, hvori man neppe fandt hans lige, skulle nødvendig medtage en stor Deel af Tiden.

Mom.: Men hvorledes var hans Omgang imod Dig? thi han lod til at være en meget stolt og myndig Mand.

Hed.: Det som mange antog for Stolthed og Myndighed, var tilforladelig! intet andet end deels Mangel paa Ungdoms slebne og honette Opdragelse, da han var avlet af ganske ordinaire Folk, deels hans iidelige Afdragelse fra menneskelige Sælskaber, af hvilke han ikke søgte fleere end høy Nødvendighed udfordrede. Forresten var han en meget ordentlig Mand og langt meere aabenhjerttet end Du og Dine lige. Om for karrig og tilbage holdende imod den fattige, kan ieg ikke sige, med mindre ieg vil maale ham efter Din og min Alen; men hvo tør indstaae os for, at vi, som af Naturen vare meere ømsindede, just altid traf Middel-Veyen. Han lod nok til at være bizarre, streng og paastaaende; men deels ytrede han sine Trusler og Strenghed ikkun ved sit eget Bord, uden at exeqvere samme, saa at de kunne ansees som Fulmina bruta¹⁾, deels inclinerede han til Vredens — — — (Resten af Manuskriptet er afrevet).

¹⁾ Virkningsløse Lyn.

For hundrede Aar siden.

5 Silhuetter.

Ved H. SEJERHOLT.

1. Bag om Byen.

Hads Herred Landevej uden for Mindeport antog i Ti'erne og Tyverne det første beskedne Skær af Gade.

Som enlig Forpost laa i Forvejen herude mutters alene et Hus, akkurat lige saa ensomt som Natmandshuset ovre i Bakken ved Munkegade. Da Napoleon 1814 forvistes, døbte Folkevittigheden Huset »Elba«. Det havde en noget omskiftelig Skæbne. En Tid ejedes det af den brave Gæstgiver Fulling ved Domkirkegaarden, senere lavede den Fidusmager og Spisevært Møller Elba om til Logihus for »Haandværksvende og andre simple Folk«, og derpaa blev Stuerne gjort til Forelæsningslokale for Underofficererne ved Prins Ferdinands lette Dragoner. Exerцерhuset laa jo ikke langt derfra. Ogsaa dette havde Regimentet lejet, nemlig af Kbmd. Jens Jensen Schmidt.

Fra Exerцерhuset og ind mod Mindeport til Højre for Landevejen strakte sig langs Havkanten de gamle Reberbaner, Dames Have og den magre Græsjord paa Grønland.

Herude i disse landlige Omgivelser opslog som bekendt Spaniolerne deres Rytterbarak i Forsommeren 1808. Pakken med Kæmnerregnskaber for 1808 giver nogle Oplysninger om Barakken, som var 75 Alen lang og stod Byen i 1480 Rdlr. Da August traf ind med en Varme saa overvættes, at Hestene var nær ved at segne, maatte Berent Meyer save 52 Huller »for Lofts Skyld«.

Barakken forsvandt rimeligvis ved Fredsslutningen.

Dens nøjagtige Beliggenhed fremgaar af »De Eligerede Borgeres Deliberationer« 1815. Dette Foraar fik nemlig Købmand Malling overladt en Byggeplads paa den Grund, »hvor de saakaldede spanske Stalde haver staaet«.

Sindigt krøb Husrækken ud fra Mindeport. Tømmermand Skriver og en anden Mand byggede hver sit Hus paa Dames Have. Herude havde ogsaa Skibsbymester Bonnesen sin Plads. 1817 nævnes 6, som har bygget uden for Porten.

»Da efterhaanden var tilstaaet adskillige paa de øde Pladser uden for Mindeport og ved Havet paa det saakaldede Grønland at opføre Bygninger imod i Stedet for Grundskat som andre under Byens Matrikul henhørende Grunde, indtil videre at svare en aarlig Grundleje, indtil der med Byens Grundtakst i Almindelighed maatte foretages en saadan Forandring, at disse ny Bygninger derunder kunde inddrages«, saa blev de paagældende 6 Husejeres Grunde nu opmaalt, og de 6 indgik paa at svare Byen en aarlig Grundlele af $\frac{2}{3}$ Sk. Sølv pr. □ Alen¹).

1828 begærede og fik Henrik Winderslew en Plads udenfor Mindeport »paa det saakaldede Spanien«. Her møder vi første Gang Gadenavnet Spanien i Byens Protokol.

6 Aar senere dukker to Matadorer op herude blandt de jævne Fiskere, Matroser og Rebslagere, der beboede de beskedne Smaahuse. Markus Bech fik til sin Englands-Export udlagt et Stykke af Reberbanerne med Ret til at bygge en Bro. Reberbanen blev Oplags-Plads for Ben. Samme Aar, 1834, overgik Grunden ved Siden af til Agent Meulengracht og Med-Interessenter i Briggen Thetis, som angives at skulle »udrustes til Walfiskefangst«. Paa Pladsen bag Grønland fik Thetis sit Trankogeri, der sammen med Bechs Ben-Bunker udbredte en hæsliig Stank over Spanien og Grønland.

I de to Virksomheder holdt Byens ringeste Arbejdere til, og af samme Kvalitet var de Matroser, der

¹) D. E. D. 2. Juni 1817.

tog Hyre med Thetis til den lange Udfærd i Ishavet. Naar den stolte Brig — i sin Tid vistnok kapret fra Englænderne — vendte hjem sidst paa Sommeren, styrtede Mandskabet straks til nærmeste Værtshuse og bedøvede sig i Brændevin.

Hvalfangerfærden fra Aarhus endte omkring 1850. Ved en Annonce i Aarhus Stiftstidende sættes Tran-kogeri-Pladsen til offentlig Auktion 27. Jan. 1852.

— Tæt uden for Mindeport førte en Vej vestpaa op over Bakken til Brobjerg Port, en smal og opkørt Vej, kantet af et Kampestensdige og ca. 1820 uden et Træ eller Hus.

Hvor Vejen drejede af fra Spanien, laa »Kirkegaardstøften«. Efter 1806, da Begravelser ikke mere tillodes inde i Byen, var Pladsen her bleven udlagt til Kirkegaard, men paa Grund af Jordbundens Fugtighed maatte Kirkegaarden nedlægges. 1818 flyttedes den højere op paa Bakken, og 1820 udlejedes »Kirkegaardstøften« til Jens J. Schmidt.

Den 1818 uden for Brobjerg Port indviede Kirkegaard kaldtes i de første Aar »Assistens«-Kirkegaarden. Dens Udstrækning langs nuværende Frederiks-Allé var dengang ringe¹⁾.

— Fra Kirkegaarden og Brobjerg Port, langs Foden af Jeronimus-Bakken snoede Hulvejen sig ned med Møllen.

Selve Møllen, hvori Guldager residerede, laa i idyllisk Skønhed med sin blanke Mølløsø, med den ny Blegeplads ved Omløbet, hvor det hvide Lærred lyste om Kap med det, som Konkurrenten Jacob Blegmand bredte ud paa Blegdammen bag Møllestiens Huse. Sommeraftener bryggede Mosekonen, mens Herr Sinclairs, den stærke Smeds Hammer faldt Slag i Slag i Smedien paa Møllestien. Saa kom vel nok Anders Nøthen, der nu var flyttet ind til

¹⁾ I Halvtredserne var Muren kun halvt saa lang som nu. Mod Syd lukkedes Kirkegaarden af et Dige, og bag dette var Mark. — 1860 sløjfedes Diget, Kapellet byggedes, og Kirkegaarden udvidedes. — Hvor Skellet gik i Halvtredserne, kan endnu ses paa den pludselige Stigning i Kirkegaardsmurens sydlige Højde.

Vognmanden paa Skidensig¹⁾), listende om ad Møllestien til en lille Aftenpassiar i Smedien. . . .

Mindre idyllisk har Billedet sikkert formet sig i Natmandshuset ved Munkeport, hvor Sidsel Rolandsdatter residerede sammen med Laurs Tambour, men Laurs var Appendix til Sidsel, som sad inde med Embedet. Sidsel renoverede i Fattighuset, Borger-skolerne, Kathedralskolen, Raadhuset, Fattigboderne paa Graven osv.; desuden var hun og Lars pligtig at oprense Borrebækken og pisse Leddene ved Natmandshuset samt vande Byfogdens Træer i Alléen bag om Byen.

I Kæmnerregnskabet for 1808 findes en »Reining til Welædle Herr. Kiøb Mand Smet paa de murarbæide, som ieg med mine folk haver for Rætte ved Natmandens Huus, som er bleven Rebereret baade ud og in vendig«.

7. August 1826 mødte Sidsel paa Raadhuset og sagde sig Bestillingen fra. Hun og hendes »nuhavende Mand« havde købt sig et Hus i Storning. Dermed indledede Natmandsparret fra Aarhus den straalende Løbebane, der 1837 kulminerede i Landsbyen Mørke, hvor Sidsel franarrede en godtroende Boelsmand alt hvad han ejede. Sidsel tog Kontanter, Hørlagener, Mel, Gryn m. m. i foreløbig Forvaring som Kommissionær for Djævelen; denne havde paatænkt en Nat at æde Boelsmanden, hvis han ikke omgaaende til Sidsel udleverede en større Sum og dertil Naturalierne (hvor iblandt befandt sig en Messing-Morter).

Det var et Foretagende, der skæppede mere end det at gaa og vande Byfogdens Træer.

Alléen bag om Byen var anlagt 1821 af Byfoged Fleischer, den var otte Alen bred, og Træplantningen dør var Byfogdens Hjertebarn. Saa meget skammeligere da, at ondskabsfulde Personer en Majnat 1825 øvede Hærværk paa Træerne, og samme Skæbne overgik ogsaa de smukke Træer, Møller Guldager havde plantet.

Spadsereturen paa Skolebakken med Udsigten over

¹⁾ Grønnegade ved Møllestien.

Bugten og Turen om forbi Møllen og videre ad den nyplantede Allé langs Klostergadens Baghaver, det var Aarhusianernes Yndlings-Promenade i Tyverne. Efter at have kigget lidt paa Studene i Fæ-Folden ved Studsgades Port gik man saa hjem til Aftentheen. Ogsaa udenbys var Byfogdens Allé kendt. Den omtales hæderfuldt i »Københavns Skilderi«¹⁾.

Virksom ved Byens Forskønnelse var ogsaa Oberstløjtnant Høegh Guldberg, der i 1820'erne boede paa Brobjerg. Det var vistnok ham, der ved Vejen til Mindet (Sdr. Allé) plantede de Popler, der i imponerende Højde ses paa ældre Billeder af Aarhus. »Den, der for en Del Aar tilbage i Tiden har kjendt den søndre Entré til Staden«, skriver en Samtidig, »vil ikke kunne nægte Obersten sin varme Tak for de Opofrelser, denne Hædersmand har bragt til Byens Ziir«.

»De Forskjønelser, Private saaledes have anbragt paa forskellige Steder, har den af Aarhus By højt fortjente Borgemester og Byfoged, Justitsraad Fleischer, forstaaet at bringe i Forbindelse med en Promenade rundt om Byen, til hvilken maaske ej nogen blandt Landets Steder kan fremvise Magen«²⁾. Promenaden, den hyggelige Vinkelgang rundt om Tyvernes Aarhus, er nuværende Sønder-, Vester- og Nørre-Allé.

Efter saaledes at have forskønnet Byens søndre Side vendte Guldberg sin Opmærksomhed mod Galgebakke-Faldet ned mod Studsgades Port. Synet var ikke opmuntrende. Galgebakkens Top kronedes af Byens Møddinger, men gennem Folddumperne, hvor Kvæget gik, snoede Bækken sig malerisk ned mod Studsgades Port. Der kunde nok skabes noget ud af Folddumperne. Disse blev da i »de Eligeredes« Møde ¹⁶/₂ 1824 udlejede til Guldberg i 25 Aar mod en gradvis stigende Leje (16—24 Rdlr. Sølv), og i Terrænet forpligtede Obersten sig til at udplante mindst 3000 Buske og Træer. »Og maa der ved Afbenyttelsen stedse have for Øjne, at Pladsen efter 25 Aars For-

¹⁾ 1825, Nr. 91.

²⁾ »Den cimbriske lagttager« 1829, Nr. 14.

løb er saaledes, at den kan være en Hauge og Lyst-anlæg for Byen«. Haugen blev »Vennelyst«.

— Naar vi sluttelig nævner Reberbanen uden for Vesterport, hvor Søren Juste spandt sig dagligt Brød til, samt den ved Middelgades Port, hvor Rebslager Jusjong residerede, standser vi dermed vor Vandring, der for en Datidens Aarhusborger vilde have været en hel Rejse.

Distancer, vi regner for Smaating, var for ham noget helt andet.

Da Madam Glasius 1822 skulde sættes ud af sin Lejlighed i Skolen paa Vestergade, hvor hun var Lærerinde, og der anvistes hende Bolig paa Mejlgade over for den nuværende Politistation, havde Skolekommissionen inderst inde en Del Betænkelighed, fordi hun fik saa lang Vej at gaa. Man mente alligevel, at Madam Glasius kunde magte bemeldte lange Vej (∴ fra »Bikuben« til Folkebiblioteket paa Vestergade), da hun var ugift og ellers et rask Fruentimmer.

Iøvrigt befandt de Veje, der førte ud fra Byen, sig i jammerlig Stand. Saaledes beretter 1821 en Rejsende nordpaa, at han kun »ved Guds Bestyrelse« naaede Skeiby Led.

Stenpikningen uden for Vesterport havde foranstaltet sin egen Jordefærd i det opkørte Ælte, og ved Mindeport kunde en tankeløs Hjemvandrør ad Hadsherreds Landevej efter et natligt Gilde paa Jægergaarden nemt sætte Liv og Helse til i et af de dybe Huller, allerbedst han gik og var sysselsat med at afsynge Frøken Jessens Nationalsang.

2. Blandt Byens Borgere.

For Aarhus, den lille beskedne Købstad, hvis Trivsel var saa nær knyttet til Bondens Velfærd, blev Tyverne en streng og trang Tid.

Endnu i fire Aar efter Napoleonskrigenes Afslutning holdt Kornpriserne sig stabile, men med Aaret 1818 begyndte det forfærdelige Prisfald; Aar efter Aar gik, og uhjælpelig gled Kornpriserne ned. Fra 1818,

da en Tønde Rug kostede ca. 15 Kr., sled Tiden sig frem til 1824, og da stod Rugen i knapt 4 Kr.

De Aarhus-Købmænd, der opkøbte Korn, hævdede, at 3 Fjerdedele af deres Formue havde de tilsat for at holde Kornpriserne oppe¹⁾ — en Opgave, der naturligvis var haabløs.

Om man end vil tage denne Paastand om Formuetabet med Forbehold, er det dog vist, at de Handlende i høj Grad manglede Kapital. De magtede ikke at betale Bonden kontant for de af ham leverede Produkter.

Ad privat Vej var det næsten en Umulighed at rejse Laan, selv om man — som en Laansøger virkelig gjorde — ogsaa tilbød foruden Dagens Rente til lige en gratis 4 Værelses Lejlighed²⁾.

»Det er næsten umuligt at sælge et endog ganske lidet Parti Kornvare — skrives i et Brev 1826³⁾ — mod contant Betaling, da samme overstiger de fleste Handlendes Kræfter i Provinsens smaa Købstæder, en Forlegenhed, som Udlændingen ret godt ved at benytte sig af, da han ved at betale contant stedse kan købe til lavere Priser end Landets egne Købmænd«. Brevskriveren mener, der burde indrettes et Diskonteringskontor straks, indtil Nationalbanken besindede sig til at oprette en Filial.

Foruden af Kapitalmangel hæmmedes Aarhus-Købmændene ogsaa paa anden Vis, idet Holstener-Kræmmere og de til Aarhus kommende Flensborg-Skipperne drev et udstrakt Landprang, Skipperne ved Fattigfolk,

¹⁾ Set med Bondens Øjne saa Aarhus-Købmanden knapt saa ædel ud: »Bonden afleverer sit Korn til Købmanden og faar $\frac{1}{3}$ eller højst $\frac{1}{2}$ af dets Værdi udbetalt«. Restbeløbet skal staa til Terminen, og »Købmanden bestemmer da selv, hvad han vil give mere end det, der allerede er betalt«. (Bredsdorff: »Bidrag til Kundskab om de danske Provinsers nuværende Tilstand«). — Hypoteserne vedrørende Aarsagen til de elendige Tider var mangfoldige: daarlige Købmænd, den ublufærdig høje Arbejds løn, de store Skatter, der burde sættes ned osv. En Gejstlig peger paa den overhaandtagende Kaffedrikning som medvirkende Aarsag til Krisen.

²⁾ Statstidende 1828, Nr. 105.

³⁾ Af et Brev fra Jylland, aftrykt i: »Dagen« 1826, Nr. 303.

der boede i Aarhus, og som de brugte som Mellemmænd.

Den kgl. Forordning af 15. Febr. 1775 tillod enhver at opbringe disse Kræmmere, og deres Varer tilfaldt den, der anholdt Kræmmeren, mens en Angiver slap for at betale eventuel Gæld til Manden.

Alligevel drev de uforstyrret deres Haandtering, idet Bønderne mente, at Kræmmer-Varerne var baade bedre og billigere end det, de kunde hente i Aarhus.

Øvrigheden stod temmelig magtesløs; de Handlendes Stilling var i Virkeligheden ogsaa svag, set fra et juridisk Standpunkt, idet flere af dem i al Hemmelighed udsendte aarhusianske Daglejere som Bissekræmmere til de omliggende Landsbyer.

1828 indgik Aarhus-Købmændene et Forbund og nedsatte en Eksekutivkomiteé til Kamp mod de fremmede Kræmmere, mod hvem de truede at »ville anvende hele Lovens Strenghed«. Proklamationen blev offentliggjort, og fra Landet kom der naturligvis omgaaende en forundret Forespørgsel, om Byfoged Fleischer var bleven afsat eller havde overdraget Rettens Myndighed til Købmændene i Aarhus.

Lignende Foreninger til Kamp mod Landprang dannedes forøvrigt i 1820'erne i en Række andre Købstæder, uden at det gav nævneværdige Resultater.

En Rejsende, der ved denne Tid gæstede Aarhus og aabenbart var meget glad for Byen, nævner i Randers Avis¹⁾ som fremragende Handelsmænd Philip Réé, Agent Meulengracht og Stadshauptmand Beck, som Avisen fejlagtig kalder Beil.

Hartvig Philip Réé var Byens eneste virkelige Stormatador. Mens Agent Meulengracht, Byens næststørste Skatteyder, midt i Tyverne i »Grundtaxt« — »Vægter, Lys og Sprøjteskat samt Byens Bekostning« og »Næring og Brug«, udredede henholdsvis 88—31—30 Rdlr. (Mk. og Sk. ikke medregnet) af sin Gaard paa Lilletorv (Grundtaxten for Gaarden i Mindegade ikke medregnet), skattede Réé tilsvarende 174—61—55 Rdlr. Elmquist: 41—14—22 Rdlr., Stadshaupt-

¹⁾ 1830, Nr. 152.

mand Bech: 81—28—24 Rdlr., Oberst Guldberg: 11 — 3—5 Rdlr., Bødker Niels Balle: 1 Rdlr., Marcus Bech: 14 Rdlr., »Niels Mallersvend« i Møllestien 2 Mark.

Som 32-aarig Mand, moden og energisk, kom Hartvig Philip Rée til Aarhus 1810, hvor han som bekendt købte nuværende Mønstedes Gaard, og i syv Aar drev han en stor Handel frem, af Datidens sædvanlige blandede Art. 1817 gav Kongen Rée Privilegium paa et Sukkerraffinaderi i Aarhus. Allerede 1820 var dets Produkter saa prima, at Rées Kandis regnedes blandt det bedste i Danmark, og Fabrikkens Tørrelofter samt Puddersukkerets Knusning aftvang selv den kritiske Rawert Respekt¹⁾.

Nu havde Rée altsaa baade Kramhandel og Fabrik, men ikke tilfredsstillet i sin Virketrang startede han yderligere et Kattunstrykkeri og Farveri, hvor Neidhardt blev Bestyrer. Der voksede en Storbedrift frem paa Vestergade.

1825 raffineredes paa Fabrikken en Million Pund Sukker. Ved samme Tid anskaffedes nye og de mest moderne Maskiner. Fabrikken, der havde Oplag i Ringkøbing, var den første, som efter engelsk Metode anvendte formalede Ben ved Sukkerets Fremstilling.

Sukkeret hentede Rée direkte hjem fra Brasilien, hvortil Agent Meulengrachts Brig »Charlotte« gik i Langfart.

Paa Fabrikken i Vestergade tilvirkedes ogsaa Chocolate. Prisen paa et Pund svarede til en Arbejdsmands Dagløn i halvanden Dag.

Ved sin Energi, sin Kapital, sin redelige Handelsmoral og sit dybe religiøse Sind skabte Manden paa Vestergade Ærbødighed om sit Navn. Han, Israels Søn, valgtes til »Eligeret Borger«, et sjældent Tilfælde i Datidens Danmark. Til Gengæld følte Rée sig knyttet til den By, der havde givet ham Venskab og Kongenavn («Kong Rée« kaldtes han paa Tomandshaand). Hinsides Aaen anlagde han den smukke Have med sit berømte Borgtaarn, som omtales i »Aar-

¹⁾ Rawert: »Beretning om Industriens Tilstande i de danske Provinser«, Pag. 12.

hus i Fyrreerne« — Rées Have var kendt over hele Jylland. Den Rejsende, der havde gæstet Aarhus uden at bese Rées Have, havde overhovedet intet set. Selv til Norge naaede dens Berømmelse med en norsk Kaptajn, der offentlig takker Réé, fordi denne personlig viste Kaptajnen Haven.

Meulengracht, den næststørste Skatteyder, var baade Købmand og Rheder og residerede i Palæet paa Lilletorv.

Iøvrigt var Aarhus som Industri-By at skue meget beskeden. Hos Peder Funder og Beck spandtes nogen Tobak, mest hos Funder. I Tofterne avledes Cikorie, en Del blev traadt ned af bensamlende Drengene og Resten forarbejdedes hos Stellfeldt og pakkedes i smaa grønne Pakker med en Hest udenpaa. To Heste-Oliemøller drejede deres sindige Gang til Byens Forbrug. Paa Skolegade prøvede Carl Wulff med en Klædefabrik, men den tegnede ikke godt. Bedre saa det ud for Italieneren Schucany, der 12. Maj 1821 etablerede sig paa Storetorv og lancerede den store Verdens Skikke ved at byde paa Mad »efter en forfattet Spiseseddel«. Dermed var Begyndelsen gjort til Hotel »Royal«.

I 1826 forespurgte en Borger i Byens Blad, om der dog ikke kunde blive indrettet en Søbadeanstalt i Aarhus. Han havde nemlig læst en Bog om, at Søbade skulde være godt. Desuden brugte baade Romerne, Grækerne og vore Forfædre at gaa i Vandet. At udskyde saadan en Sag paa Grund af de daarlige Tider, burde ikke finde Sted, thi saa længe Konditorer og Værtshusholdere, »egentlig Destruktører af Mennekeslægten«, havde fuldt Hus, kunde der ikke med Vægt tales om Pengemangel. Iøvrigt mente Manden, at en saadan Badeanstalt ret beset burde være en Samfundssag og derfor anlægges af Kommunen, en Paastand, som »De Eligerede« og Magistraten sikkert har haft svært ved at bevare den rette Alvor overfor¹⁾.

Imidlertid gav Ordene Anledning til Eftertanke hos

¹⁾ I 1867 opførtes den første kommunale Badeanstalt, et Skur i Strandkanten ved Spanien.

Laurits Jahnsen paa Skolegade, og efter 2 Aars Forløb aabnede han 7. Juni 1828 sin Attraktion. Badeanstalten paa Skolegade. Varme Søbade kostede 3 Mark, kolde 2 Mark, og vilde nogen vove sig ud i Badehuset bag Jahnsens Have, slap de med 16 Skilling og dertil gratis Haandklæde. Billetterne udleveredes af Amtsbarber, studiosus chirurgiæ Warberg, der gav det hele et mere betryggende æskulapisk Præg. Til Støtte for vaklende Sjæle, der i sidste Øjeblik skulde faa Anfægtelser, var der i Conversationsstuen fremlagt et Exemplar af det nylig i København udkomne Skrift »Om Søbades Nytte og Brug«.

Som Fører for de unge Købmænd stod Marcus Bech, der 1825 tog Borgerskab som Hørkræmmer. I hans i høj Grad blandede Forretning i »forhen Snells Gaard« handlede der med Stangjern, Humle, Zigarer, Huder, Hørfrø, Skrivepapir, Maryland-Tobak, Spegesild, Vin, Saalelæder, Akvavit og gamle Ben, ligesom han opkøbte Klude gennem Pjaltekræmmere, ved hvilke Marcus Bech lod By og Egn gennemtrawle. Jørgen Balle, Frantz Hoffmann, Isak Dolmer og de øvrige Pjaltekræmmere, hvoraf der var 12 Mand og 4 Kvinder, havde Marcus Bech bundet ved formelig Tyendekontrakt til »Troskab og Lydighed som andre Tjenestetyende«, saa de ifaldt Straf, hvis de solgte de opkøbte Klude til Konkurrenter. Kludene eksporterede Bech til Strandmøllen.

Da formalede Ben, anvendt som Gødning, kom frem i Slutningen af Tyverne, kastede Marcus Bech sig med voldsom Energi over denne ny Chance, og naar han 20. Oktober 1834 ansøger Magistraten om at faa overladt en Grund mellem Ridehuset og Grønland samt om Tilladelse til at anlægge en Bro »ud for Bygningen, at laste og lade«, saa hænger det sikkert sammen bl. a. med Ben-Exporten til England.

I de Aar gik der et sandt »Benraseri« over Danmark. Bensamling var Fattigmands gyldne Chance. I Viborg raseredes Rakkerhulen; ved Tidens Gunst forvandlede den til en Guldgrube, der daglig gav Masser af Lispund. I Rødby gravede en entreprenant Mand paa Kirkegaarden!

— Fattigmandens Kaar for 100 Aar siden var langt strengere end nu. I adskillige af Daglejernes 1- eller 2-Værelses Lejligheder fandtes ikke Kakkelovn. Familien holdt Kulden Stangen ved Hjælp af aabne Krukker eller Potter, der stod paa Stuens Gulv, og i hvilke de brændte indsamlede Kul.

1820 druknede en Daglejer sig ved Mindebro af Frygt for Straf. Han havde stjaalet $\frac{1}{4}$ Pd. Sukker det Sted, hvor han arbejdede.

Under Overskriften: »Læser, foragter ogsaa du den Fattige« skriver en Aarhusborger i Stiftstidende: »Trang var din Vej gennem Livet, ofte med haarde Ord afvistes Du, naar du bad om en Gave. . . . Død kastes dit Liig af det pjaltede Leje hen paa det kolde Straa — om du ogsaa virkelig er død, bekymrer ingen sig om. Snart en ussel næppe høvlet Kiste skjuler dit Legeme. Fire Vægttere gaa, kjede af at bære dig, ad Graven, ej Præst følger, maaske kastes du paa en Møgvogn. . . .«

Trods dette mørke Billede fandtes der dog blandt den lille Bys Borgere en Medfølelse og Godgørenhed, som ikke bør forties.

Holdt Jægerne eller Vagtmestrene Bal, indsamledes der Penge til de nødlidende Bysbørn, paa Vagtmesterballet i 1828 17 Rigsdaler 4 Sk. Kongens Fødselsdag 1829 sendte en anonym 9 Lispund Ækekød til Lemmerne i »Forsørgelsehuset«, at de ikke skulde lide Nød, mens han selv festede i Polyhymnia.

Eller se det gode gammeldags Borgersind, der lyser ud af disse Linier fra November 1821: »Ved et Venneselskab, som den 22. ds. var forsamlet hos Christen Scheibye, er de Fattige blevet erindret med og tilsendt en Gave af 7 Rbd. og 3 Mark Sedler, hvorfor de godmodige Givere herved bevidnes Commissionens skyldige Tak«.

I den strenge Vinter 1829—30 uddelte Fattigkommissionen 18,000 Portioner varm Middagsmad. Ligeledes »have Byens Indvaanere af alle Klasser med sjælden Beredvillighed sammenskudt en betydelig Sum« til Lindring af Nøden. 2—300 Familier vil nyde Understøttelse i Form af Penge eller Brændsel.

En Del søgte at bjerge Føden ved Betleri, og almindeligvis gav den godhjertede Husmoder af, hvad hun havde. Mange af den ældre Generation betragtede Fattigloven af 1803 som ond og haard; idet den gjorde Fattigforsørgelsen til en Samfunds-Pligt, forbødes samtidig Betleri. »Folk ere færdige at vredes over, at man forbyder Betleri og drister sig til at binde for Spisekammer eller Pung, og knurrer over, at man udskriver en Skat«, der er langt ringere end den gode gamle Almisse.

Hasle, Skejby og Lisbjerg Sogne indgik dog 1827 den Forening, at de stricte efter Anordningen vilde indfange og afstraffe alle Betlere.

Disse Sogne var ogsaa mest overrendt af Betlere, saa nær de laa Aarhus.

Det var de mest forskelligartede Ting, Bønnen om en Skjærv i Guds Navn gjaldt. En tiggede sammen til sit brændte Hus, en anden til en Ko, en tredie til et højt Kistelaag for en afdød (Fattigfolk nærrede en indgroet Rædsel for at jordes i Kiste med fladt Laag, Tugthusenes Kister).

En lidt finere Form for Tiggeri var at gaa rundt fra Hus til Hus og falbyde Lodsedler paa et Hovedtørklæde eller en Messinglysestage til 2 Skilling for Sedlen.

»Ingen Genstand har for den nærværende Tid en mere almen Interesse skrives i et Brev¹⁾ — end Besvarelsen af Spørgsmaalet: Hvad kan det borgerlige Samfund foretage sig med det daglig mere og mere tiltagende Antal Fattige«.

Iøvrigt er den jyske Almues stadig tilbagevendende Klage Doktorers og Apotekeres høje Priser. Hertil kommer visse Steder Bolignød, hvorved »der er en evig Kamp mellem Ejerne og Lejerne«. »Englænderne antager med Rette, at ingen bør betale mere end $\frac{1}{11}$ af sin Indtægt i Husleje«, men endog denne Leje er for høj, mener »Københavns Skilderi« 1821.

— Sluttelig ønskes fastslaet den lille jyske Bys indbyrdes broderlige Hjælpsomhed. Det vakte mangan

¹⁾ Af et Brev fra Holsten. Aftrykt i Aarhus Stiftstid. 1821, Nr. 84.

god gammeldags Borgers Medfølelse og Forargelse, da Fattigkommissionen forbød »Lemmerne« at hente sig lidt Klæder og Skænk i Byen hos hjertevarme Mennesker. Hvad kunde det dog skade! Skulde det nu forbydes at tænke paa dem i Mørket?

De, der holdt Bal paa Raadstuesalen, glemte aldrig dem i Mørket. Som en Renæssance-Engel, men med Bellmansk Funke i Øjenkrogen (se hans Billede i »den gamle By«!) truttede Per Albrecht i Basunen, at de dernede i Kælderen ogsaa kunde have lidt Fornøjelse af »Den bette Mand i Knibe«.

Hen paa Natten steg Arrestforvarer Sultan ned ad Trappen med Punsch og varm Mad til Arrestanterne.

Blandt de mere prominente af disse — kendt af hver Pog i Byen — maa nævnes Povl Rolandsen, Rye Jens og Kyvling Søren. De brød jævnligen ud.

Søren var braknæset, koparret og optraadte — efter hvad en meget gammel Mand har meddelt mig — altid i høj Hat. Skønt han allerede i Tyverne var velmeriteret kagstrøgen Fagmand med Fjerkræ som Speciale var Kyvling-Sørens Tale dog fuld af dæmpet Sagtmodighed.

— — —

Ved Basalle Bro farvede Jahnsen Aaen hæftig rød, men ellers gled den sindigt til Havs ad den en Gang anviste Bane. Som Aa saa Borger! Fraregnet en maa-ske hæftigt blussende Ungdoms Amour gled han adstadigt gennem Livet.

Brydninger mellem religiøse Retninger kendte han ikke noget til. Han troede paa Gud og Frederik den Sjette. Spekulationerne en detail overlod han til en Mand som Pastor Larsen, Forfatteren af »Exegetisk-psychologisk Udvikling af Judas' Forrædderi«.

Man befandt sig trygt ombord paa det gamle Kirkeskib og saa med Ærbødighed op til dets Chef, Biskop Birch, hvis Kunstsamling iøvrigt var den største private i Jylland, nemlig ca. 50 Oliemalerier.

Politisk Interesse var kun udbredt inden for en meget snæver Kreds, og denne bevægede sig paa det politiske Gebet med en ængstelig Følelse af at være paa halvt ulovlige Veje. Interessant er det saaledes

at se, hvorledes der Mand mellem Mand drøftes Hjælp til de kæmpende Grækere, uden at man dog ret tør vove sig offentlig frem med det, før en behjertet Mand tager Bladet fra Munden. Saa springer pludselig Rigsdalerne.

Var det offentlige Liv, Statens og Staters Styrelse, et lukket Land for de fleste, saa kastede man sig til Gengæld med Iver over Dagliglivets smaa Foreteelser.

Provst Lindhardt skændes paa Tryk med Saddelmager Madsen om 6 eller 10 Rigsdaler kan anses for den mest passende Betaling for at reparere Provstens Sadel. Man paataaler med stor Alvor Manglen af en Vandtud eller et Locum og takker ærbødigt, naar det ønskede opnaas.

Af Datidens Blade fremgaar det med stor og pudsigt Tydelighed, hvor uvant man staar over for den offentlige Polemik. Endnu har der ikke dannet sig Love for eller Stil i denne. Det er den første vaklende Begyndelse til offentlig Liv, og Pennen har kun den ene Opgave at aflevere — uden Blu — hvad Munden vilde have sagt paa Tomandshaand

Landinspektør Sørensen vælter sig i en Annonce med voldsomme Skældsord over en Mand i Skanderborg og tilføjer sluttelig i en Fodnote, at det er alligevel ikke ham, men en anden.

Da Hattemager Hirsch i Aarhus reklamerer med sine vandtætte Hatte og betegner dem som bedre end de udenlandske, afstedkommer dette megen Spot; en Indsender meddeler i et Aalborg-Blad, at Hirsch er skilt fra Konen og gift anden Gang, saa han maa hænge i!

Saa ligefrem udtrykte man sig, thi saadan sagde man jo! Under disse Forhold vil en mere skolet Efterslægt ogsaa tilgive Sergent Soelberg, der averterer efter sit Uhr, som han tabte, da han »i et nødvendigt Ærinde, med opknappede Bukser« nedsatte sig paa Landevejen nær Stilling Sø.

Selv dannede og kundskabsrige Mænd omgives i Nutids Øjne med et Skær af Naivetet, naar de forsøger sig i offentlig Debat. Pastor Brygman i Aarhus holdt efter Stiftsprovst Sechers Død 1820 en

Mindetale, hvori Partier var direkte laant andet Steds fra, rimeligvis fra Provst F. C. Gutfelds Ligtale over Præsten M. C. Birckner i 1798. I »Den cimbriske Merkur¹⁾« aftrykkes Uddrag af de to Taler (som begge forelaa trykte), og Punktum efter Punktum er de aldeles ens. Brygman undskylder sig imidlertid med, at »det er vanskeligt for os Mennesker at forklare, hvorledes Tankerne oprinde hos os« og meddeler videre, at hans Hukommelse er meget stærk. »Iøvrigt reflekterer jeg saa meget mindre paa det imod mig gjorte Udfald, som at Angreb endog paa Statens meget ansete Mænd nu synes at høre til Dagens Orden«.

Ikke ueffent tager Angriberen, Herr »Gregorius« i et følgende Nr. meget højtideligt sine spildte Ord tilbage. »idet jeg ikke formener at have nogen Sikkerhed for, at hint formeente Forsvar ikke ogsaa er andres Tanke, som De anseer for Deres egne«²⁾.

Det synes som Brygman immervæk skulde komme i Fortræd ved sine Kaldsfællers Død. Da Stiftsprovst Studsgaard døde 1829, digtede Brygman et 6-liniet Mindevers i Avisen. Af disse seks Linier var de fire laant hos Ingemann (hans Gravvers over Biskop Fabricius), de to sidste var Brygmans egne. Da alle seks Linier aftrykkes af Angriberen³⁾ som vitterligt Vidnesbyrd, maa Paastanden om Plagiatet — hvor underligt det end lyder — være korrekt.

Tilfældet med Brygmans Verse-mageri gav naturligvis Anledning til en Del Klaffer i den lille By. Der skete jo ikke meget af Betydning til Hverdag, saa søgte man Erstatning i Ransagning af Næstens Sager, og ethvert Rygte, der kom op, drøftedes nøje. I en Skrivelse, indsendt til »lagttageren« fra en ophidset Aarhusianer, hvem Sladderer aabenbart har været lidt vel nærgaaende ved, stempler han Aarhus som en Sladderrede og udraaber sluttelig:

Vil I kjende hine Rygtesmede og Vaase-Heltinder, da vil I finde dem stemplede saalunde: Ørkesløse Pebersvende med

¹⁾ 1821, Nr. 4. Smlg. Aarhus Stiftstidende 1821, Nr. 146.

²⁾ Cimbriske Merkur 1821, S. 51, 66, 74.

³⁾ Cimbriske lagttager 1829, Nr. 28.

laskede Kinder, krumme Rygge, smilende Læber og Torskeøjne, opblæste af Selvkjærlighed og indbildte Fortjenester, — gamle ormstukne Jomfruer med perlegraa Pande, Basiliskøjne, rynkede Kinder og giftig Aande....«

Hver Klasse snakkede mest om sine egne, og Klassedelingen var stærk. Der var Forskel paa de faa Fruer og de mange Madammer, og da en beskeden, men hæderlig Kvinde af sidste Klasse engang offentlig betitledes med Frue, maatte Venner rykke ud med en Erklæring om, at Frue-Navnet var hende uafvidende blevet paaduttet af onde Mennesker, som vilde gøre hende Fortræd. Der var ogsaa Forskel paa »Velbyrdighed« (af 9. Rangklasse) og en almindelig »Velædelhed« som Kæmner Wellejus.

Verden var en Trappetige, og op ad dens Trin sad Frederik den Sjettes Danerfolk, for Aarhus Vedkommende uden at flytte sig synderligt.

Ved enhver Lejlighed blev Rangfølgen nøje overholdt. Straalede Lysene i den gamle Købmandsgaard til Gilde, dansede Ungdommen vel i tilsyneladende Egalité paa »Salen«, men langs Væggen, med den umagelige Empire-Sofa som Zenith, forbeholdt den absolut højeste, grupperede Damerne sig efter Stand, og kolliderede to absolut kongruente Standspersoner med hinanden. veg den af Alder yngste til næste Stol.

Som i Livet saa i Døden. Naar de af Bedemanden indbudte Personer efter Sørgehøjtiden i Hjemmet skulde ud til Kisten og Vognen, opraabte Bedemanden dem efter forud omhyggelig affattet Liste Navn for Navn og placerede dem efter Rang og Stand nærmere eller fjærnere ved Dagens Midtpunkt, den blomstersmykkede Kiste. Bagest kom de ikke indbudte. Saaledes bragtes Hans Raæ, Rasmus Malling og de andre gamle Borgere til deres Grav. Da Peder Herskind døde i Maj 1826, og Følget naæde ud til Brobjerg Port, modtoges Skaren ved Kirkegaards-Indgangen af et Orkester, der blæste Koraler paa Foranstaltning af skønsomme Medborgere, men Herskind havde ogsaa i mange Aar været Eligeret Borger.

Helt ned i de umyndiges Kreds fandtes Klassedelingen. Foran Lamperækken i Teatret, hvor Byens

Drenge havde deres Plads, holdt Latinskolen og de privat underviste Børn som Guldbergs og Sechers til i venstre Fløj indtil Midten. Anden Halvdel herskede Byens andre Drenge over.

Efter Rang og Stand, efter Haandtering, Slægt og Kapital sad hvert Befolkningslag i sin Baas, hver i sin Skuffe; i den øverste Byens Embedsmænd og Købmændene fra de solide Bindingsværksgaarde paa Torvet, ved Portene eller Mindet. Ærlige, langsomme reelle Jyder, vant til at byde uden mange Ord, vant til at se paa Skillingen med Omtanke, inden den blev givet ud — saaledes var de Købmænd, der dengang styrede Aarhus By sammen med Byfoged Fleischer.

3. Fra det kommunale Omraade.

Byen mellem Møllen og Mindebro havde sin lokale Landsfader, beskikket af den store Landsfader selv. Manden var den hærdebrede norskfødte Justitsraad Fleischer, i hvis myndig-milde Faderhaand Borgmester-, Byfoged- og Politimester-Gerningen var samlet under eet.

Nytaar 1821 bragte loyale Borgere ham en Tak for det gode, hans retvise Styre dette Aar havde skænket Aarhus.

Hans Gerning ved Oprettelse af Arbejdsanstalten prises. Han har skaffet Byen Lygter, »saa vi nu ej mere behøver at rave igennem Gaderne i Mulm og Mørke de lange Vinteraftener«, og iblandt andet godt har Byfogden ogsaa gjort al Kørsel rolig og sindig gennem Byen, ejheller træffes Heste mere staaende med forspændte Skagler, hvilket har gjort Færdselen mere betryggende.

»Idet vi altsaa ønske Byen og alle som i den bygge og bo, til Lykke med en saadan Øvrighed, fyldestgjøre vi Hjertets og Pligtens Fordringer lige meget«.

Denne Nytaarstak har sikkert givet Genklang i mange loyale Borgerhjerter. Naar Byfogden — sund og bred og i sin karmoisinsrøde Kjole — ærbødigt fulgt af Politiasistenten, den unge elskværdige Niel-

sen¹⁾, skred fra Gaarden i Klostergade og over Torvet til Raadhuset, da hilstes de med Ærbødighed af alle lige fra Peder Funder, Petum-Optimum-Tobakkens elskelige Fabriqueur, og ned til den mindste Pog.

Det var ikke store Summer, Magistraten og »De Eligerede Borgere« havde at tumle med. »Vægter- og Sprøjteskat samt Byens Bekostning« udgjorde i Tyverne ca. 4.000 Rdlr. aarlig.

1819 omdøbtes Skatten til »Vægter-, Sprøjte- og Lygteskat samt Byens Bekostning«. Tyverne præsterede nemlig det første alvorlige Forsøg paa Gadebelysning i Aarhus, naar Kalenderen ikke viste Maane. Nogle faa vemodigt osende Lygter havde Byen i Forvejen. 1750 anbragtes 2 Tranlygter som Lanterne paa Raadhuset. I 1808 fra 10. Oktober til Jul fortærede Byens Lygter 5 \mathcal{R} Lys og 13 Potter Rapsolie samt 2¹/₂ Lod Bomuldsgarn, saa det kommunale Lygtetal har ikke været overvældende. 1821 dumpede imidlertid 400 Rigsdaler ned i den slunkne Kasse, en uventet Godtgørelse for Militærets Ophold her 1813 og 1814. De 400 Rigsdaler blev anvendt til 40 Gadelygter, som blev bestilt hos Blikkenslager Dændler. Selv fik han 37 Rdlr. om Aaret for at tilse dem og undervise Vægterne i Lygters rette Brug.

Aaret før havde Kathedralskolen faaet bevilget 2 Lygter af Eforerne, og da Politiassistent Nielsen havde erhvervet 11 Rdlr. til Politikassen i Pladsleje for indenbys Handlende ved Efteraarsmarkedet, gav han dem til en Lygte. Saaledes arbejdede alle ivrigt paa Oplysningens Fremme.

Men ellers gik det kun kummerligt frem med Byens Sager. I de syv magre Aar efter Statsbankerotten havde man bogstavelig talt ikke Raad til noget som helst. Svinetorvet laa hen i et Ælte, Brolægningen

¹⁾ Den senere saa velkendte Byfoged Jørgen Nielsen. 1825 blev han Politiassistent i Aarhus, 1844 Stænderdeputeret, 1848 Byfoged, Politimester og Raadmand. Død 8 December 1853. Som Tak for hans Arbejde under Kolera-Epidemien rejste Byens Borgere ham et Gravmæle. Nekrolog: Aarhus Stiftstid. 31. Decbr. 1853. (Se iøvrigt Rasm. Nielsen: »Fra det gamle Aarhus«).

lignede et størknet Maanekrater, og Byens brøstfældige Porte truede med at ramle sammen. Saa fandt Stiftamtmanden tilmed paa, at Brandhuset skulde henflyttes til Svinetorvet. Da denne Flytning vilde koste 2,000 Rigsdaler, slog »De Eligerede« Hænderne sammen og bedyrede, at »en saa betydelig Beskatning under nærværende trykkende Tider ikke kunde udredes af Byen, som desuden i Almindelighed er gaaet saa overordentlig tilbage, at den ikke kan udrede de allernødvendigste Udgifter«.

Med Byens Sager maatte der spinkes og spares, som man spinkede og sparede hjemme. Derfor undsaa Magistraten sig heller ikke ved 1816 at sende Mikkil Sørensen paa Auktion hos Købmand Strunk for at se om der var billigt Køb paa Fyrreplanker. Det vise Raad købte 30 Tylft »for efterhaanden at anvende dem til Byens Fornødenhed, da Planker ellers er betydelig kostbarere i Prisen«.

En Augustdag rygtedes det, at en Skipper var kommen til Havnen med usædvanlig billigt Bøgebrænde. Et Par af Byens Fædre gik ned og saa paa Brændet, og man vedtog at købe 15 Favne til Raadhuset og til Jordemødrene, »da der nu gives Lejlighed til at indkøbe til den billige Pris af 8 Rdlr. 3 Mk. pr. Favn«.

Der skulde spares. At Rottefanger Steckhahn fik 10 Rdlr. aarlig for at fange Rotter i Arresterne, var mange Penge, og at Byens Lygter hver Nat i 1823 brændte ialt ca. 9 Potter Olie tilsammen, det var dog en Post, som maatte betænkes. Alene af Væger brugtes der 657³/₄ Alen.

Oplysningen havde altsaa sin Skyggeside, bundende i at spare. Det hele kommunale Maskineri fungerede med det mindst mulige Strømforbrug. Græsset groede paa Svinetorvet, og Kittet faldt af Raadhusvinduerne, hvis Sprosser sprak og vaandede sig af Tørst efter Maling, hver Gang Maler Hjærnøe luntede forbi.

Til Trods for de smukke Ord til Byfogden stod Staden jævnt hen og vegeterede, gav kun et svagt kommunalt Livstegn fra sig, naar den første Sne kom. Saa blev der sat Halm og Træhus om de otte Gade-Pumper, at de ikke skulde fryse til.

Og fra denne dybe Fred vækkedes Byen 1824 med et Tordenbrag.

Kongen vilde komme til Byen.

I samme Øjeblik, Sagen var sikker, snurrede Kommunalvæsenet med en oprivende Fart. Hjernøe malede paa Raadhuset, Gamst kittede Vinduerne ud til Torvet, ved hvis fjerne Ende Laus Hasagers Hammer faldt i kaade Klemte. Nu skulde Stenbroen lægges om, det havde »De Eligerede« besluttet.

Simon Hansen udkørte 6 Læs Snavs af Raadhuset og flyttede paa »De Eligeredes« Bud (o, Samvittighed, der vaagner!) 2 Læs Hø hidtil anbragt i Krudthuset.

Paa »Salen« og i Arresterne spækkede og kalkede Murer Preis; 68¹/₂ Alen hvidstampet Vadmøl blev indkøbt til Erstatning for Ryes-Dyneaarene, som Magistraten pludselig opdagede ikke duede mere.

Baron Guldencrones Gaard paa Store Torv blev pudset op, Facaden limfarvet, Lofterne gipsede, og Lund malede perlegråa Døre i den store Sal og lyserødt i Sovekammeret — alt paa Byens Regning. I Gaarden skulde Kongen bo.

De travle Dage fik deres virkningsfulde Finale, da Byens 6 Malere med Stige paa Nakken marcherede ud og malede Navne paa alle Gadehjørner.

Bagefter strømmede Regningerne ind til »De Eligerede«, deriblandt fra Laus Stenpikker en »Reining til de heer Legerete mend«.

Staben af kommunalt lønnede Funktionærer indskrænkede sig til Kæmner Mikkel Sørensen, de seks Natvægttere, de tre Politibetjente og Arrestforvareren, endvidere gamle Jens Markmand, Jordepødrene og Sidsel Rolandsdatter i Natmandens Hus ved Munkeport. Hertil kom endvidere Byens Skolelærere og delvis Politiassistenten og Organisten, som modtog Tilskud af Byens Kasse, samt enkelte andre.

Af alle de Udgifter, som ovennævnte Stab paaførte Byens Borgere, jamrede man sig ynkeligst over det i 1818 nyordnede Skolevæsen, hvis Udgifter væsentlig

dækkedes gennem en særlig Skat, Skoleskatten. Denne gav Anledning til aarlig Ærgrelse, Jammer og Udpantning. Naar den unge Lærer Rasmus Sørensen, i sin Tid ansat i Skolen paa Vestergade, i sine Livserindringer beretter om, hvor glade og interesserede Aarhus Borgere modtog den berømte Forordn. af 1814 og omfattede det nye Skolevæsen med megen Offervilje, da er det ikke helt korrekt erindret.¹⁾

Førstelærerlønnen var paa 400 Rdlr. samt fri Bolig og 4 Favne Brænde. En fed Bid var Alterdegne-Embedet ved Domkirken, hvis uviste Indtægter ansattes til 600 Rdl., men vistnok laa nærmere de 1000 Rdlr.

Vægter-Vagtmester Winderslew og de 8 Vægttere fik hver 2 Mark og 8 Sk. i »Dagløn«, og Taarnvægter Petersen, som hver Nat sad i Domkirke-taarnet og med Kvarters Melletrum i en Raaber brølede ud over Fullings Tag, hvad Vinden var, oppebar ogsaa 2 Mk. 8 Sk., men havde dertil gratis Kul til Kakkelovnen og desuden gratis Olie til Bliklampen i sin lille Hule deroppe i Taarnet.

Madam Luja, Madam Rasmussen og Reserve-Madammen, den unge Høltzermann, alle tre Byens Jordemødre, lønnedes med 62 Rdlr., Reservejordermoderen dog kun med 16.

Raadstuetjener Gorell havde 67 Rdlr., men Phillip Sultan, Arrestforvareren, der 1822 afløste gamle Ihler, maatte nøjes med 46 Rdlr.

Det samlede Politikorps, ialt 3 Mand, lønnedes med hver 60 Rdlr.

Intet Under om Sultan blev gnaven paa Politibetjent Funch, som blot gik lidt rundt i Byen og sagde Folk til eller selv faldt til i en eller anden Beværtning, medens Sultan matte rense Skarnkisten, rense under Broen ved Fru Laurentin paa Lilletorv; ja helt ude ved Silkjær i Renden, der førte tværs over Vejen uden for Mindeport, kunde man se Phillip ved sin lidet sultaniske Gerning, naar han da ikke vartede op paa Bytinget.

¹⁾ Om Udpantning m. m.: Se Chr. Buur: »Skoleliv og Skole-administration i Aarhus for 100 Aar siden« pag. 59.

Saa kom Borger-Adjutant og Excercermester Arendt nemmere til sine 117 Rdlr.

Sidsel Rolandsdatter og Laust Andrup i Natmandshuset fik 48 Rdlr. foruden hvad de tjente privat; men Pengene kunde ikke slaa til. De kommunale Embedsmænds Lønninger udbetaltes almindeligvis halvaarsvis eller hvert Kvartal, men ved hver Maanedes Slutning i 1824 stillede Laus eller Sidsel hos Kæmner Wellejus med følgende Brev:

»Min ydmygste Begiæring til Deres Welædelhed er at vilde være af den godhed og vise mig den Tieneste og forstrække med min løn for næste maanet, da jeg er meget forlegen«.

Sommeren 1815 lønnedes Kæmner Mikkell Sørensen med 200 Rdl. Sedler. Den 18. December fik han »paa Grund af Tidernes Besværlighed og Skrivematerialernes Dyrhed« Lønnen sat op til 350 Rdlr.

I det hele maatte Byen punge ud med »Dyrtidstillæg« baade til Kæmner, Politiassistent, Betjente, Organist m. m.

Medens Sidsel Rolandsdatter maatte nøjes med lumpne 8 Daler, forstod Kæmneren bedre at bringe noget ud af sit Embede. 1817 faar han Gagen udbetalt i »Sølv«, 1819 lægges ekstra 50 Rdlr. paa, idet der henvises til Mikkels »Duelighed og paalidelige Aktivitet«.

Den paalidelige Aktivitet gav sig tre Aar senere Udslag i en Kasseangel — Kassebredrøverierne var mangfoldige i Tyverne — som Kæmneren bestemt erklærede ikke at kunne dække.

Magistraten ønskede Kæmneren afskediget øjeblikkelig, men »De Eligerede« mente ikke, det jagede saa stærkt. Først i et nyt Møde suspenderedes Mikkell Sørensen, »da han er en aldrende Mand, som det falder besværligt at have med Regnskaberne at gøre.«

Man agtede dog ingenlunde at slaa Haanden af Kæmneren. »Forsaavidt muligt at soulagere fornævnte M. Sørensen og forsørge Hans Familie« antoges han paany som Kæmnerassistent og Opsynsmand med de publike Bygninger og Broer.

Kbmd. Wellejus blev Kæmner efter først at have

stillet en Kaution paa 2,000 Rigsdaler. Af sin Løn maatte Wellejus forpligte sig til at aflevere en Fjerdepart til den afsatte Kæmner, saalænge denne levede.

— I det følgende skal kortelig berøres Arbejderen's Lønninger.

Da Eis og Frederik Byllenbjerg i Sensommeren 1824 læskede Kalk i Kulen inde paa den ny Brobjerg Kirkegaard, fik de 2 Mark 8 Sk. om Dagen, og dette var vistnok den gængse Dagløn for Arbejdsmand.

De 3 Koner, som gik Sultan til Haande med Hovedrengøring paa Raadhuset og i Arresterne tjente 2 Mark om Dagen, og det samme fik de to Koner, der vaskede Gulv i Güldencrones Gaard, inden Majestæten kom.

Murersvendenes Dagløn i Midten af Tyverne synes at have ligget lidt højere end Tømrernes, nemlig ca. 5 Mark mod 4 Mark.¹⁾ Ligeledes tjente en Murerarbejdsmand — mærkeligt nok — ca. 1 Mark mere i Dagløn end andre Arbejdsmand. — I Brabrand var 1827 en Daglejers Dagløn 12 Skilling og Kosten.

En særlig billig Arbejdskraft havde Byen i Fattiglemmerne, der udlejedes til Arbejde for Borgerne. Koner, som gik paa Fabriksarbejde hos Rée, kunde tjene indtil 1 $\frac{1}{2}$ Mark om Dagen, men for dem, der udlejedes til Vask og Havearbejde, laa Daglønnen mest mellem 12 og 16 Skilling. Christen Bislew, Niels Al-

¹⁾ Til Sammenligning anføres Uddrag af et Regnskab i »Politievennen« 1822 (Pg. 5875), hvor en københavnsk Murersvends Dagløn i 4 Sommermaaneder angives til 6 Mark 14 Sk. (Vinter: 4 Mark 6 Sk.). Aarsindtægten sættes til 211 Rd. 24 Sk. Murersvendens daglige Udgifter er: Tevand (4 Sk.), Frokost (8 Sk.), Middag (16 Sk.), Vesperkost (4 Sk.), Aften (8 Sk.); ialt 40 Sk. Blandt de ugentlige Udgifter angives Logi til 48 Sk. — Aarsudgiften beløber sig ialt til 194 Rdlr. 72 Sk. Naar Murersvenden har udredet Udgifterne til de mest elementære Livsfornødenheder (Kost, Logi, Vask, Kvartalspenge), er der til Rest 16 Rdlr. 3 Mark.

»For denne Sum skal Værktøjet vedligeholdes og de nødvendige Arbejds- samt andre Klæder anskaffes; noget engang imellem til en uskyldig Fornøjelse er ej at tale om; men noget at henlægge til de Dage, hvor Sygdom eller Alderdom indfinder sig, kunde være ønskværdigt. Dog hvor Umuligheden fremstiller sig, kunne fromme Ønsker ej hjælpe«.

beck og de andre mandlige Lemmer, som Byfogden benyttede til Arbejde »ved Alleen uden for Brobjerg Port« fik $1\frac{1}{2}$ Mark i Dagløn.¹⁾ Heraf fik de Lov til eget Forbrug at beholde 6 Skilling om Dagen.

I Januar 1822 konsumerede Fattiglemmerne paa Byens Regning 140 Potter Brændevin og 2537 Potter Øl. Brændevins-Kontoen er nøjagtig halv saa stor som Udgiften til Brød. — Om Brødpriserne i Aarhus 1822 giver Fattigvæsenets Regnskaber Oplysninger, idet Bager Theill leverer 7 Punds Brød til $1\frac{1}{2}$ Sk. pr. Pund²⁾.

4. Adspredelser.

Tiden sneglede sig sindigt af Sted. Der var ikke noget at jage efter. Da Grundstenen til den ny Port paa Brobjerg — »Frederiks-Porten« — blev nedlagt Lørdag Middag d. 25. September 1824, mødte Avisen op med et Referat Fredagen næst derpaa.

Paa Baggrund af dette vil man forstaa den beskedne Mulighed, der foresvævede Redaktøren en Vinteraften, nemlig Muligheden af, at en eller anden kunde nære Lyst til at læse Avisen nu om Vinteren samme Aften den blev trykt. For saadanne stod det frit at gaa ned og hente en Avis i Skolegade. De andre fik den næste Morgen.

Sammenlignet med Datidens faa andre jyske Aviser var »Aarhus Stiftstidende«, der udgik ca. hveranden Dag, et godt redigeret Blad, som nød Anseelse især for sit udenrigspolitiske Stof. Med megen Grundighed studerede jævne Læsere Annoncerne, hvor det ofte glimtede muntret fra Dagliglivets Humor, saaledes naar »Venner« af den vistnok temmelig haardhændede Pengematador Landinspektør Sørensen hjertelig tilønsker ham fortsat Held med sin velsignelsesrige Virksomhed og glæder sig ved at vide ham i fuld Aktivitet, tvært imod det udsprede Rygte, at han var død af Forstoppelse i jordisk Mammon.

¹⁾ Aarhus Fattigvæsenes Arbejdsprotokol 1822.

²⁾ 1862 (April Kvartal) $3\frac{1}{8}$ Sk. pr. Pund. — Daglønnen for en Tømmersvend var 1862 ca. 5 Mark.

Hvad den gæve Pengeudlaaner fik ind, holdt han aabenbart godt paa. Da Jordemoderkonen i Mollerup 1824 havde sat Sørensen 6 Klysterer, maatte hun helt til Viborg Overret for at faa Sørensen til at betale de 9 Daler, hun havde til Gode.

Ved en anden Lejlighed rasede Sørensen mod sine »Venner« i en Annonce saa stor, at den udsendtes som Følgeblad til det ordinære Nummer af Avisen.

Da Jens Hjulmand i Koed havde oplevet en bevæget Septembemat i Randers, skildrede han den i følgende Annonce:

»Allerunderdanigst promoria.

Første Løverdag i denne Maaned kom Ieg Jens Rasmussen Hjulmand til Randers for at ingive min erklæring som baade Gud og Kongen hued. Da Ieg kom til Byen kom der en politiebetjenter som hedder Winge, han modtog mig som en Mand, der har søgt Retten i 17 Aar, angreb mig som en Røver med 12 slag om Aftenen klokken 3, laa i tyvehullet om Natten, Klokken 6 om Morgen paa raadstuen fik Ieg 25, som en Vægter holdt mig med nogen grimme Øyen. Den tid Ieg havde faaet 12, kom angestens Sved, for Ieg var fastendes, saa tænkte Ieg paa Gud ligesom Peder gjorde den tid han stod i Urtegaarden, saa vente Ieg mig om og bad godt for mine fjender. Vor Herre omvende dig helles du skal til Helvede

allerunderdanigst

Jens Rasmussen Hjulmand
i Koed den 5. September 1822.

Det er vistnok ogsaa i Tyverne, at den kendte Anders Nøthen debuterer med sine muntre Annoncer. 1829 forespørger han, om det er tilladt, at Slagter Søren Madsen gaar ind i Parykmagerens Næring og barberer Folks Hunde, og da Borgerskabet en Søndag det følgende Aar undrede sig over, at Anders' Søndagskjole var besynderligt marmorert, bringer han Sagen til Kundskab for Byen i en Annonce, der indleder med Spørgsmaalet: »Er det tilladeligt at slaa Natpotter ud af Vinduerne paa Folk«. Anders havde nemlig tro skyldig taget Opstilling under et Vindue, den Aften Jægerne havde Bal . . .

Naturligvis vidste hele Byen Besked med denne Tragedie — ligesom sikkert ogsaa Bysladden nemt tydede, hvad der laa gemt bag den dunkle Forespørgsel:

Hvorfor saa tavs, **Tomine?**

H. L. E. T. S.

Oncle Dressemann.

1822 kom kgl. privilegeret Kammerjæger Büchler til Aarhus i den Hensigt at udrydde Rotter, Mus, Vægge- lus og skadelige Muldvarpe, til hvilken Gerning han paastod at være anbefalet af selve Prins Ferdinand.

Büchler, der opslog sit Domicil paa Mejlgade, erfa- rede imidlertid, at nogle elendige lokale Fuskere gik ham i Bedene.

»Som Undersaat af Hs. Majestæt Kongen af Dan- mark føler jeg som Pligt at bør offentliggøre saadanne og nævne Iøden Nathan og Bosman samt Musikus Stekhaan (!), især da jeg troer herved at kunne give respective Øvrighederne derved et nyttigt Vink«.

Paa Aarhus-Jægerens Vegne rykkede Musikus Steck- hahn frem mod Skryderen paa Mejlgade og fastslaar, at »det er med Permission Løgn i hans Hals«. »Hvor er hans Monopol, formodentlig i hans Kones Blækhushus«. Som virkningsfuld Afslutning paa Slaget takker Steck- hahn Gud, at han er den Mand, han er, saa hans Kone ikke behøver at rejse rundt og vise Marsvin frem

Paa Baggrunden af Drønet fra dette vilde Braavalla- slag var det som en Fredens stille Røst, naar Skrædder Høltzermann meddelte, at han nu var vendt hjem efter i Udlandet at have studeret Skrædderkunstens rette Theologiske Akkuratesser gennem flere Aar.

Iøvrigt var de Adspredelser, som Hverdagen bød paa, kun faa. Man kunde gaa sig en Tur ud til Guldb- bergs Haveanlæg ved Fолddumperne, »Vennelyst«, eller hen i Rées Have, men da der sidste Sted fandt en Del Uordener Sted, forbød Rée Børn Adgang, og 1830 forlangte Guldberg Betaling for Adgang til Haven.

Adskillige Borgere slog efter Fyraften en Vending ud til Frandsen i Jægergaarden. I Haven skød de saa til Skive eller saa paa Vauxhall, mens Musikken spillede. Tirsdag, Torsdag og Lørdag var Haven luk- ket for Publikum efter Aftale med et sluttet Selskab, der havde lejet den, hvilket jævnlig gav Anledning til Spektakler med dem, der stod udenfor og vilde ind.

Dog kunde disse alligevel faa en Aften ud af det, hvis det samtidig traf sig saa heldigt, at der var Fyrværkeri ved Grønland paa Skibsbygger Bonnesens Plads.

Fyrværkeri og Vauxhall var i det hele en yndet Forlystelse for de jævne Aarhusborgere. I August 1826 fornøjede man sig med Vauxhall hele 3 Gange. Det sidste fandt Sted i Ris Skov, hvor der var oprejst et »Tempel«, hvorfra Sangen tonede, mens Optog af Skovtroldre under passende Musik defilerede forbi Tilskuerne.

Disse smaa Mærke-Aftener i Kalenderaaret maatte naturligvis blegne ved Siden af den store Sensation Olufsmarkedet, en hel samfund Uges Folketrængsel, Forlystelser og Byen stopfyldt af Prangere.

I Tyverne talte Markedet over 200 Boder; Handlende strømmede til fra de andre jyske Byer saavel som fra København. Juveler Gumpert fremviste Livbaandslaase, Signeter med og uden Musik, Uhrnøgler med Almanak, Svampedaaser, Kalotskeer; M. Cohen, der logerede hos Marcus Bech, Meyer og Green fik de jyske Pigers Hjerter til at banke ved Synet af Grosdenopel, Levantin, Bombasiner og Poplin i »moderneste Flor«. Foran Raadhustrappen holdt Skomager Bjørn fra Randers Udsalg af Mands-Balsko, mens Hattemager Hirsch fremviste sine enestaaende vandtætte Hatte, saavel Bostoner-Waterproof som franske gebørstede, foran Sprøjtehuset.

Den nydeligste Bod 1826 var Madam Richters fra Horsens med Udstilling af Damesko, Silketørklæder, Parfumer, Fjer og Galanteri.

I det hele betegner vistnok 1826 Markedets Toppunkt i Tyverne. Det var aabenbart som om Bønderne aandede op, efter at Rugprisernes Elendighed 1824 havde naaet Bunden.

En enestaaende »Menneskekonflux« hjemsøgte Aarhus i de Dage, Olufs-Markedet stod paa 1826. Det kneb meget med at skaffe Stadepladser nok paa Torvene, og Bodlejen steg helt op til 10 Rigsdaler Sølv, en net Sum, naar man erindrer, at en Tømrers Dagløn ved samme Tid var ca. 4 Mark, en Landarbejders ca. 1 Mark.

Farende Sangere, Sangcrinder og Musikanter spil-

lede rundt om i Byens Købmandsgaarde. Denne Gerning røgtes til Hverdag af Musikus Steckhahn, der slog Harpens Streng, mens Konen sang.

— Solen straaledede den ganske Uge fra en uplettet festblaa Himmel.

I Kannikegade sang Kirchheiner om Valdemar v. Qualens Heltefærd, og Jubelen saavel som Temperaturen var ubeskrivelig. Takket være den utrættelige Elmquist stod de aarhusianske dannede Hjem jo i Filhellenismens Tegn i disse Aar.

Den jævne Mand vidste derimod ikke megen Besked hverken om v. Qualen eller Grækenland, og den store Helt Ypsilanti kendte han kun fra de ny Kasket-skygger, Ypsilantiskyggerne. Derfor foretrak det jævne Publikum at vandre ikke til Kannikegade, men ind i Marcus Bechs Gaard, hvor Hoffmann med Familie fremviste Stigedans og Tramboulinspring og som Finale lod en Ballon Montgolfière hæve sig op over Badstuegades røde Tage.

Søndag Aften valsede Ungdommen i Polyhymnias Sal. Keglekvadrillens, Wiener-Kongres Valsens Toner trilrede ud i den lyse Nat. Fra Jægergaarden, fra Ris Skov funkledede og flammede Fyrværkeri. Ogsaa herude dansedes der.

Hvad mon Ingemann har tænkt og sagt, da han midt under Olufs-Markedets Halløj 1820 kom agende ind i Byen. Han havde været paa Familie-Besøg i Jylland og opholdt sig her Tirsdag, Onsdag og Torsdag.

Foruden Bugtalere, Bjørnetrækkere og omvandrende Janitscharer gav ogsaa det kgl. Teaters Skuespillere deres Bidrag til Festglæden. Personale fra Scenen paa Kongens Nytorv optraadte i Tyverne jævnlige her under Olufs-Markedet.

Til Olufsmarkedet 1821 ankom Frydendahl, Lindgreen, Dr. Ryge og Liebe. Ensemblet spillede udvalgte Scener af Holberg og Schiller. Det følgende Aar var Rosenkilde, Byens berømte »gamle« Degn, med i Flokken, og blev naturligvis modtaget med Jubel af sine mange Venner.

Til Hverdag klarede man sig med jævne Kunst, fremført af Byens egne Talenter i Polyhymnia.

Første Halvdel af Tyverne betegner Privat-Komediens langsomme Hensygnen i Aarhus. Hvad der havde henrykket Byens Bourgeois i mere end en Menneskealder, Dilettantskuespilleriet, gav nu op for Kritikken.

De gamle havde set paa den sceniske Optræden som et æstetisk Dannelsesmiddel, et Kursus for den unge Pige i Belevenhed og Ynde.

At agere i Iffland og Kotzebue eller bestraales af Rød- og Blaalysene i et scenisk Tableau havde været den foregaaende Generations Lidenskab, og dyrebare Ungdomsminder knyttede sig til skønne Aftener paa Apotekerens Loft.

Tidens Teater-Galskab bredte sig aldeles uæstetisk helt ned i de lavere Klasser. Haandværkerne fik sig — sikkert til megen Fryd for de dannede Borgere — ogsaa en Dramatik, hvori halvvoxne Kurvetøse spillede Primadonnaer og Soubretter.

At simple Haandværksfolk kunde finde paa sligt, betragtedes i Datiden som et Fænomen. Da Haandværkere i Nakskov i 20'ernes Slutning gav sig til at indøve et Dilettantskuespil, noteredes Begivenheden i iyske Blade.

Fra Tyvernes Begyndelse vender Kritikken sig skarpt mod denne Legen Teater. En Præst i Aalborg mener, den ruinerer den kvindelige Ungdoms Dyd og ned sætter den værdige Matrones Moral, selv om hun spiller til Velgørenhedens Fremme,

I den cimbriske Merkur drager en Aarhusianer under Mærket H—d (sikkert en gejstlig, maaske gamle Pastor Hornsyld) 1821 skarpt til Felts mod Dilettant-Skuespilleriet.

»I hele Nørrejylland gives, saavidt vides, ikke et eneste Selskab til Videnskabernes Befordring, til menneskelig Elendigheds Lindring, til Faderløses Forhjælpning eller deslige. Derimod har hver By, ja næsten hver Flække, sit dramatiske Selskab eller, som Man — fjantet nok — udtrykker sig, sin Dramatik«.

Mod Skuespilkunsten og dens egentlige Dyrkere var det utidigt at ivre.

»De Tider ere forbi, da hiin ansaaes for noget Forargeligt, og disse for Gøglere, som Man netop taalte i Samfundet, men ellers ikke betroede for en Daler. Nu er hiin »det Højeste«,

disse ere højanseelige Herrer; og naar de en Sommer imellem er saa naadige at gæste os Jyder, er det som al vor svundne Lykke og al vor forlorne Herlighed vendte tilbage med dem. — Faldt det nu nogen ind at kalde slig Kunstnerforening »en Bandede», som det forstum heed, kunde han være sikker paa en Stævning fra Forligelseskommissionen. Man har Exempler!»

Derefter vender Forfatteren sig mod de jyske Købstæders og specielt Aarhus Privat-Dramatik, der ødelægger Kvindens Dyd og huslige Værd samt volder Religionen Skade.

»Siden vi fik Templer for Thalia, Melpomene, Polyhymnia og hvad de Damer fremdeles hedde, staae vore Guds-Templer tomme. Kirkerne her i Aarhus ere lige saa tomme om Dagen, som Skuespilhuset er fuldt om Aftenen. Det ser ilde ud i en By, naar Religionens Præster skulle have et mindre Auditorium end de, man kalder Kunstens.

Er ikke denne Dom vore ypperste Folkelæreres? Jeg vil haabe det. Kun tvende af Danmarks Bisper har jeg den Ære personlig at kende, men om dem ved jeg, at Sjællands Biskop, Professor Dr. Münter, aldrig viser sig i noget Skuespil, for ej heller i denne Ting at give den sig paa Exempler saa gjerne beraabende Mængde nogen Forargelse, og at Aarhus Biskop, Professor Dr. Birch, Hiins Jævnlike i Lærdom og Humanitet, ingensinde bivaaner det dramatiske Selskabs Forestillinger her i Staden, skønt han er dets Æresmedlem

Og endda er det en Ære at vorde optagen i et saadant Selskab? Ja, det ansees derfor. Ogsaa her driver Partiaanden sit lede Spil. Den skal ind og Den ikke. Det kommer mig fore, som om her iblandt de Gjennemfaldne har været værdige Embedsmænd.

— 1820 indøvede Polyhymnias Aktører 16 Skuespil; gradvis dalede derefter Antallet Aar for Aar, og i 1825 var man nede paa 5.

Dilettantkomedien afløstes af de rejsende Selskabers faglige Kunst.

Repertoiret var næsten udelukkende Laan fra Udlandet, ikke mindst tyske; tyske Skuespillere spillede i Byen og trak omtrent lige saa godt Hus som de danske, idet de fleste Teatergængere fuldt vel forstod Tysk, ligesom Avisen ogsaa kunde bringe Majestæten Fødselsdagshilsen paa Tysk:

Himmlicher Vater! Zu dir bitten wir innig
Langes Leben gebe unsren edlen guten König.

Den cimbriske Iagttagelse spotter over Aarhusianernes Henrykkelse ved tysk Komædie. I Tyvernes Slutning glider det nationalt danske Repertoire mere i Forgrunden. 1826 mødte Titchen & Bigums Selskab med »Kong Salomon og Jørgen Hattemager«. Det var første Gang, det jyske Publikum blev stillet Ansigt til Ansigt med den danske Vaudeville. Mens man i Randers stod kølig og desorienteret, var det samme ikke Tilfældet her. Vaudevillen blev givet fire Gange for fuldt Hus og under meget Bifald.

17. November fik Thalias Tempeltjenere — her ikke at forveksle med Postmesterens Kvinde, der ogsaa hed Thalia — en foreløbig Konkurrent i Tyroler-Herkules Rappo, som havde forevist sine utrolige Kunster bl. a. for flere Monarker og deriblandt Frederik den Sjette. Den brave militæreelskende Konge har sikkert med dyb Interesse fulgt Rappos Kunstydelse, der netop drejede sig om en Kanonkugle. Rappo Herkules magtede at kaste den svære Kanonkugle indtil 40 Alen i Vejret (men da det skete indendørs, naede Kuglen aldrig denne Højde) og derpaa med Hovedet stange til den som til en Fodbold.

Som en let Dessert hertil lod Herr Rappo andre Kanonkugler rotere rundt om Mave og Ryg uden tilsyneladende at røre det ringeste ved dem.

Over for »denne Konstner, som man aldrig har set Mage til hertilands«, maatte baade Kong Salomon og Hattemageren, ja endog Lystspillet »Det bethlehemitiske Børnemord« falde rent igennem.

Bigum allierede sig da resolut med den stærke Mand, hvorved en Teateraften i Kannekegade sidst i November bestod af 2 Afdelinger, nemlig »det indianske Akademi«, hvor Herkules optraadte som den store Akademiker, og derefter fremførte Bigums Personale »Pharaos Datter« af Kotzebue.

Paa denne Forretningsgang kunde Bigum notere en Række fulde Huse — 600 solgte Billetter — og da i December en ny og endnu farligere Konkurrent dukkede op, slog Bigum sig atter sammen med ham.

Manden var den berømte Linedanser Chr. Roat, der til Aarhusianernes Undren og Forfærdelse van-

drede fra Storetorv hen over Raadhustaget og op til Domkirkens Glamlul paa Line.

Til den Højde kunde Bigum ikke svinge sig, men entrerede saa med Roat, og i December vankede der Smæk for Skillingen paa Aarhus Teater. Af det rigeholdige Program fremhæves Linedans, Tramboulin-spring, Kugle- og Stokkespil samt komisk Intermezzo af Bajadsen Herr Busch. Roat, Madam Roat, Madame Spanioletti saavel som den 15-aarige behændige Pariser-Dreng tiljubledes af Publikummet, og derefter klemte Bigum og hans Personale paa med »Geert Westphaler«.

Bigum, der fortsatte, efter at Roats Trup var rejst til Randers, blev ufortrødent ved lige til Juleaften. Juledag drog Selskabet — 12 Herrer og 6 Damer — af til Randers. Ialt havde de givet 33 Forestillinger i de 2 Maaneder, Selskabet opholdt sig i Aarhus.

Ogsaa Scavenius & Olsen samt Bechers Selskab gæstede jævnlig Aarhus. 2. Juledag 1829 havde Becher Premiere paa »Messolonghis Bestormelse«. Plastisk Fremstilling i 20 Forandringer, oplyst med bengalsk Ild og brillant Fyrværkeri.

5. Konge og Folk.

Landsfaderens Fødselsdag var Aarets store Festdag. I det første Morgengry trak Per Albrechts Musikanter gennem Gaden, og Hoved ved Hoved fyldte Storetorv, naar Dragoner og Borgervæbning ved Middagstid paraderede for Kommandanten. Om Aftenen bød Polyhymnia paa Kantate, Festspil, Fællesspisning, hvor Bisp og Stiftamtmand præsiderede, og derpaa dansede Ungdommen til den lyse Morgen.

Da Prins Frederik — den senere Frederik VII. — forlovedes med Frederik VI.s Datter, kom Budskabet til Aarhus en Majaften 1826. Byen laa i Fyr-aftensfred, men forvandlede med et Slag til en vrimlende Myretue. Et Par Timer efter straaledes Staden i Illumination, fra den største Gaard paa Torvet og til den mindste Rønne i Skidensig.

I den lune Majnat bølgede glade Skarer gennem

Gaderne. Lys og kulørte Svejtsler-Lamper skinnede i alle Vinduer, og ustandselig travede Musikanterne gennem Gaden.

Paa Raadhuset luede Maler Jørgensens Transparent:

To ædle Grene fra den ædle Rod
Sig mod hinanden kjærligt bøje.

— Majestæten selv havde ikke gæstet Aarhus i umindelige Tider. Der var vokset en hel Generation op, som aldrig havde skuet Landsfaderens Aasyn.

Man vil derefter forstaa den lykkelige Ophidselse, det vakte, da Rygtet en Foraarsdag 1824 fløj gennem Byen: Kongen kommer.

Magistraten og »De Eligerede« traadte straks sammen paa Raadhuset og delibereede om en Æresports Oprensning. Da der maatte handles med Hastighed, var Snedker Larsen tilsagt, men han saa meget pessimistisk paa Porten, som han anslog at ville koste 900 Rigsdaler. Larsen var nu slet ikke vis paa, at han kunde naa at snedkre den færdig, til Kongen kom, og selv om den blev færdig, kunde det jo godt falde ind med jævn Dagregn. Og saa kunde Malingen jo inte tørre.

Larsens tungsindige Syn paa Sagen og De Eligeredes Vemod ved de 900 Rigsdaler bevirkede, at Æresporten fortonede sig som Luftkastel i det Blaa. Derimod vedtog man at rejse en muret Port — bagefter — til Minde om Kongens Besøg.

Derved forenedes det ærefulde med det nødvendige, idet man allerede for fire Aar siden havde vedtaget at bygge en Port af Mursten ude paa Brobjerg i Stedet for den gamle faldefærdige Træ-Port.¹⁾

Endnu var det ikke blevet til noget med den Port, og det maatte betragtes som et sandt Held, idet Porten nu kunde anvendes som Æresport.

Men officielt holder man sig til Malingen og den knappe Tid. »Af disse Grunde — udtaler Forhandlingsbogen — troer man, at det muligen kunne anses for lige saa passende og hædrende, i Fald Byen be-

¹⁾ »De Eligerede Borgeres Deliberationer« 16/10 1820.

sluttede til Minde om Hans Majestæts Ankomst her- til at opføre en Port, enten ved Mindet, hvor Hans Majestæt formodes at komme ind i Byen, eller paa hvilket andet Sted Hans Majestæt dertil vilde vælge, og hvortil muligvis en af Hofbygmester Jessen forfat- tet Tegning kan afbenyttes«.

Altsaa havde man i Forvejen liggende Tegning og Overslag til den Port, som sandsynligvis samme Som- mer var bleven opført, hvad enten Majestæten var arriveret eller ej. Rimeligvis har der rejst sig be- tænkelige Røster ved denne Transaktion, hvorved Kongen gik Glip af den Æresport, som han ellers fik alle andre Steder ved en saadan Lejlighed. Men Til- hængerne af Porten havde et Par smaa Trumfer i Baghaand overfor Stiftamtmanden, som skulde god- kende Foretagendet. Man haabede, at Stiftamtmanden vilde billige Planen, især da man tror, at f. Eks. St. Denis og St. Martin Portene i Paris var opført i lig- nende Anledninger. Det var tillige Byens Repræsen- tanters Ønske, at Stiftamtmanden skulde udbede sig Hs. Majestæts allernaadigste Tilladelse til at kalde Porten »Frederichs Porten«.

Overfor denne Blanding Argumenter, hentede fra Paris, ærlig Kongetroskab og jysk Sparsommelighed, gav Stiftamtmanden op. De fik Tilladelsen.

— — —

Pinselørdag begyndte Forspillet til den store Dag. Fra Morgenstunden strømmede fremmede Soldater til Byen. Ned ad Haslebakken kom Infanteristerne fra »Tredie jyske«. De var marscherende fra Aalborg. Ved Middagstid bragede Trommer og Horn ind gen- nem Mindeport. Det var Infanteristerne fra Fyn.

Uafbrudt rullede lukkede Ekvipager ind i Byen. Prins Ferdinand tog imod Hertugen af Augusten- borg og dennes Søn Prinsen. Generaler, fremmede Officerer, alle i febrilsk Travlhed, klaprede til Hest over Mindebro.

Ogsaa Aarhus-Borgerne var i travl Virksomhed. Dynger af grønne Grene (»Kvas« kaldes de prosaisk i Kæmnerregnskabet) slæbtes ind gennem Mejlga- des

Port, og rappe Pige hænder snoede det til Guirlander og grønne Kranse.

Wassermann dirigerede de arbejdende Skarer paa Mindebro, og Lørdag Nat gik 2 Mand Vagt for at passe paa Stadsen til den store Søndag Morgen.

Tværs over Gaderne spændtes Guirlander. Da Overkrigskommissæren Pinselørdag Aften vandrede ad Kannikegade, gik han i en Løvsal.

Ogsaa paa anden Vis havde man den sidste Maaned beredt sig.

Baade Røse og Spleiss paa Brobjerg havde kompletteret deres Lager af Muscat, Arrac, Medoc m. m. I Avisen holdt Røse Parade over fem og tyve Flaske Regimenter.

Den gamle Kender, Stadsmusikant Per Albrecht tog hjem et Parti gode flamske Spegesild, en krabat Reserve til Røses Regiment

Og paa Raadhuset havde Danselærer Frederik Zangenberg trænet saavel Damer som Chapeauer hver anden Aften i de sidste Tidens Pas og Trin.

Alt var parat.

Pinsemorgen oprandt i straalende Sol. »Himlen var reen, ingen Sky formørkede den lige saa lidt som vor undersaatlige Glæde«, noterer Herr. Elmquist.

Stadshauptmand Bech, Secher i Paradiset og de andre af Borgervæbningens Krigere har næppe faaet megen Blund Pinsenat. De lettede af Fjerene paa samme Tid som Solen. Hele Munderingen fra Chacot til Støvlesnuden blev for tyvende Gang gaaet efter. Borgervæbningens fire Corps skulde nemlig paradere ved Mindeport og danne Æresvagt, idet Kongen passerede ind paa Byens Gade.

Stiftamtmanden — vidste man — var i Gaar draget ud for at modtage Kongen ved Grænsen af Aarhus Amt. Nu maatte de være paa Vej.

Klokken halvotte dundrede med eet alle Sct. Clemens Klokker over Hustagene. Samtidig faldt Vor Frue ind ogsaa. Fra Domtaarnet spejdede Hoved ved Hoved sønderpaa. Kongens Følge snoede sig ned ad Hasselager-Bakken ind mod Viby. Her holdt Prins

Ferdinand, de til Aarhus ankomne Prinser, Generalerne med samtlige høje Officerer samt en Eskadron af de lette Dragoner.

Klokken halvni Pinsemorgen, under fuld Klokkeklang og drønende Kanonsalut fra Batteriet ved Stranden, rullede Frederik den Sjette i Wienervogn, trukket af 6 hvide Heste, ind gennem Mindeport. Hofmarschal H a u c h sad ved Siden af Kongen. Det benede Ansigt under Hjelmbusken nikkede trofast til Højre og Venstre og lyttede opmærksomt til Magistraten, der bød Kongen velkommen i Aarhus By.

Da Talen endte, og Per Albrecht lod alle Trommer røre, satte de 6 hvide Dyr sig i Gang igen, men Trængslen var umaadelig, og Jublen skyllede som en Stormflod hen gennem Mindegade, skyllede Borgervæbningsens fire Korps væk i Malstrømmen. Trofaste Borgere brød frem til Stjært og Skagler og havde allerede fat i Hamlerne. Det tro Folk vilde selv trække »Cimbrias Fader«, »Danakongen« ind i Staden. Men Frederik VI ønskede dog ikke dette, hvorfor man lod være.

Da Wienervognen fra Mindegade drejede ind under Løvporten paa Mindebro, saa Majestæten med Velbehag, at den var i »Besynderlighed dekoreret«. Vaabenskjolde, Vimpler, Kranse og Flag dannede Allé. Paa Skibene i Aaen mandede Matroserne Ræer og lod taktfaste Hurraraab gjalde.

Gennem Skolegade og Kannikegade gik det Fod for Fod under Guirlander og grønne Løvporte. Wienervognen skumplede frem i en Skov af Grønt. Zirligt prentede Vers stod at læse i Løvportene over Gaderne — og hver Tomme Vinduesplads i Stuen og paa »Salen« var optaget af viftende, vinkende hvidklædte Damer. Trængslen var enorm. Set fra Kannikegades Salsvinduer var Gaden et kogende Krater, hvorfra drønende Hurraraab og endeløs Jubel ustandselig steg mod Himlen.

Masser af fremmede rundt om fra Jylland var kommen til Byen for at faa et Glimt af Monarken at se. De fleste maatte drage af samme Dag, da Husly ikke var til at opdrive.

Foran Baron Güldencrones Gaard paa Torvet

holdt Ekvipagen. Her steg Kongen af. Her skulde han bo under »Vaabensamlingen«.

Da Aftenen sænkede sig over Aarhus, bragte Officererne Majestæten et Fakkeltog. Svingende Faklerne over Hovedet sang Officererne Frk. Jessens ny Nationalsang, mens Toget gennem Byen snoede sig frem til Torvet.

Her stod Frederik den Sjette i Skumringen. Han havde lukket begge Vinduer op. Med Haanden paa Brystet kiggede han roligt ud paa sit Folk.

En for en traadte Officererne frem for Vinduet og nedlagde med et Buk deres Fakkell.

Næste Morgen, 2. Pinsedag, stod Frederik den Sjette paa Torvet paa Slaget 8 og lod 3. Jyske defilere forbi, inden de gik i Kirke.

I de følgende Dage inspicerede Kongen ikke alene Tropperne, men ogsaa de for 6 Aar siden iværksatte offentlige Skoler, endvidere Arbejdsanstalten i Hospitalet, Stiftsbiblioteket, den ny »Assistencikirkegaard« ved Brobjerg Port samt Byfogdens Spadserevej, Alléen bag om Byen.

Næste Søndag gik Majestæten fra Morgenstunden i Kirke hos Stiftsprovst Studsgaard. Efter Middag gæstede han Rée og vandrede med Følge en Tur i Haven, hvor Rée i en Grotte lod springe Vin til Ære for den undrende Monark. Derfra gik Turen til Peder Funders Tobaksfabrik.

Saa meget havde Prins Ferdinand ikke at tage Vare paa. Han passede Underholdningen, gav Onsdag Aften en stor Officers-Middag, hvorpaa Gæsterne gik i Teatret og nød de kgl. Skuespilleres Kunst.

Blandt det Repertoire, man bød paa, naar de trætte Krigere vendte hjem fra Dagens Slag, befandt sig »Soldaterne« og et Stykke ved Navn »De Vilde«

Men endnu mere glansfuld var den »Theedansant«, som et Par Aftener senere af Prinsen blev givet i Marselisborg Skov.

Fra tre Høje klang Musikernes Horn ud i Juni-aftenen. Der var lagt Dansegulv, og paa Brædderne svang sig alt, hvad de aarhusianske Bourgeoisihjem ejede af kvindeligt Ynde og Ungdom. Kegelkvadrillens,

Fandangoens og Wiener-Congresvalsens Takter vuggede ud i Sommeraftenen. I Pavserne serveredes Forfriskninger. Midt under Festen ankom Kongen til Dansepladsen og blev modtaget med øredøvende Jubelraab af de talløse Tilskuere, der fra Byen og Omegnen var strømmet til Marselisborg Skov. Klokkeren 10 straaledede Rakterne til Vejrs. Saa gik Dansen igen, nu i Skæret af Juniaftenens Maane og de blussende Fakler. Aarhusianerne fik ikke megen Søvn den Nat. »Vist aldrig nogensinde har Vejen ind til Aarhus myldret saaledes med Ekvipager, Fodgængere og Ryttere« til sildig ud paa Natten.

Men Enden var nær. Mandag d. 14. Juni om Natten vendte Borgerskabet sig i Sengen ved Lyden af taktfast Støvletramp gennem Gaderne. Det var Regimenterne fra Aalborg og Fyn, der marscherede bort.

Tirsdag Morgen Klokkeren 6 sad Frederik den Sjette ved Arbejdsbordet i Güldencrones Gaard, i Gang med at »efterse« og underskrive Protokoller og Regnskaber, som Embedsmændene var mødt op med fra selv de længst bortliggende Herreder. Eftersynet af Regnskaberne maatte jo blive temmelig overfladisk — men i hvert Fald skrev Frederik sit Navn i Protokollen.

Klokkeren 11 fandt Afskedskuren Sted, og da Tolvklokkeren ringede fra Sct. Clemens, var Kongen allerede paa Vej ud af Byen, fra Bakkerne tilvinket Farvel af sit tro og af Oplevelser næsten sprængte Folk.

Naar en Dag atter er rundet — skriver Avisen med et Suk — vil vi atter »finde den samme Stilhed iblandt os, som vi sædvanlig er saa vant til.«

Et Minde om Besøget havde dog Byen skaffet sig. Inden Kongen kom, var der hos Herr Wyck i København købt et Maleri af Frederik VI. — et mægtigt Skilderi, forestillende Kongen i overnaturlig Størrelse paa en stejle hvid Hest. Under Udfoldelse af umaadelig Forsigtighed blev Herr Wycks kunstneriske Produkt udtaget af Rammen og opspændt glat i Blindrammen, alt under Direktion af Maler

Jørgensen, den lokale Kunstner, som sikkert følte sit store Ansvar¹.)

Billedet var skænket Byen af private Borgere. Da det rejstes paa Højkant, fyldte det hele Salsvæggen fra Loft til Gulv og maatte anbringes paa Træfodder. Dagen før sin Afrejse inspicerede Majestæten sit Kontrafej. Billedet blev Aarhusianernes Stolthed i mere end en Menneskealder.

Tilbage stod kun Byens Opmærksomhed mod Kongen, »Frederichs-Porten«. I September blev Grundstenen nedlagt til Porten, hvorefter det for den tilstedeværende Forsamling proklameredes, at denne Ports gamle Navn »Brobjerg Port« var forandret til Frederiks Port »ligesom og Gaden fremtidig Frederichsgade²).

— Kongens Rejse gik fra Aarhus til en Række andre jyske Byer. Ved Hjemkomsten til Sjælland bragte Pastor Bastholms Avis et Velkomstdigt, hvori det hed:

Tak være Dig, du Dampskib skjøn,
Du vor Konning bragte tilbage;
thi hans Hjemkomst var vor Bøn,
og hans Afrejse var vor Klage.

Jylland, det var af Dig en Skam,
at du vor Konge beholdt saa længe!
Hvad havde du at byde Ham
imod Sjællands Blomstervænge.

I Cimbria, Datidens jyske Poeters Yndlingsudtryk, afstedkom disse beandede Vers stor Opstandelse.

¹) »For Tid og Risiko ved Hs. Majestæts Portræt . . . 5 Rdlr.« (Kæmnerregnskabet). Af Regnskabet paa Reparationskontoen fremgaar det endvidere, at der i Juli maatte sættes et »Stakitværk med Fodskammel« for Skilderiet.

²) I 1839 nedreves den gamle Basballe-Bro. Da den nye Buebro stod færdig, ansøgte Vejkorpset Stiftamtmanden om Tilladelse til at erstatte »Basballebro« med Navnet »Frederiksbro«. Byens Repræsentanter anbefaler varmt Forslaget, som de haaber vil vinde »Overøvrighedens (overstreget, rettet til »Allerhøiestes«) Bifald, da vi ei kender noget til Hinder for at Navnet Basballebro bortfalder.«

Dermed forsvandt det aarhundredgamle klangfulde jyske »Brobjerg Bro«, »Basballe Bro« og erstattedes med det loyale, men fade »Frederiksbro«.

Cimbrias af Danekongen selv vistnok aldrig mis- kjendede Indbyggere skal have vedbørlig Kundskab om denne sjællandske Anmasselse — udtaler Avisen; iøvrigt er den maalløs. Det var Steen Blicher ikke. Paa Jyllands Vegne nedlægger han indigneret Protest.

— Trods Sjællands fagre Lokkeord maa Frederik den Sjette have fundet Behag i Aarhus. I hvert Fald kom han igen 1826, denne Gang ikke i Wienervogn, men med det nymodens Befordringsmiddel: Et Dampskib.

Den 8. Juni — en Torsdag — dampede »Kiel« frem ved Helgenæs. Klokken 8 Morgen lod Kongen Chaluppen sætte ud, ret for Helgenæs, og gik selv om Bord. Konge-Chaluppen roedes tværs over Bugten i fint Morgenvejr — og omkranset af Baade, der kom den i Møde fra Aarhus. »Fryderaab løde henover Bølgerne, som bare den elskede Konge.« Klokken 10 lagde Chaluppen til ved Skibsbroen, hvor Magistraten og gallaklædte Officerer stod og ventede. Ogsaa denne Gang var Kongen kommen for at overvære Manøvrerne.

Siden sidst var Baron Güldenchrone død. Frederik den Sjette blev da indkvarteret hos Madam Hald. Af »De Eligeredes« Forhandlinger ses det, at Raadet med Omtanke havde akkorderet med Madamen. Hun skulde have 150 Rigsdaler for at huse og bespise Majestæten — men saafremt denne til Afsked, hvad man formoder, overrakte Madam Hald en Gave, da skulde dennes Værdi fradrages i Betalingen af de 150. For ikke at være smaalig vedtog man tillige, at hvis Gavens Værdi oversteg de 150 Rigsdaler, skulde Madam Hald dog ikke indbetale Overskuddet til Kæmnerkassen.

Medens Byens vise Fædre saaledes med Vindskibelig- heds ordner, hvad ordnes skal, giver Folket sig hen i Glæden. »Hvad vi saa inderligen haver ønsket, men ikke turdet vove forvist at haabe, er nu falden i vor Lod: Efter to Aars Savn see vi atter vor Kongelige Fader iblandt os. Oldingen vorder ung paany; de unge Mænd og Quinder vise deres Børn den høie Gæst og sig: »Der er Han, Danmarks Fader.«

Paa Baggrund af denne ophøjede patriotiske Stil falder det lidt prosaisk ud, naar Kongernes Konge i en Dødsannonce, i de samme Dage benævnes »Altbestyreren«.

Under sit Ophold besaa Frederik den Sjette Frederiks-Port, som nu var færdig, og ved hvilken Majestæten dvælede længe.

Endnu en Gang i Tyverne gæstede Frederik den Sjette Aarhus. Den 8. Juni 1828 spejdedes om Eftermiddagen ved Mindet efter Damperen »Mercurius«, der Klokken 1 $\frac{1}{2}$ med Kongen om Bord var gaaet fra Kalundborg. Det regnede jævnt og tæt. Ved 6 $\frac{1}{2}$ Tiden øjnedes en Røgstribe gennem Tykningen. Mercurius kom.

»Det er ganske mærkeligt, at det havde regnet den hele Eftermiddag, men ligesom Hans Majestæt kom udenfor Mindehovedet, begyndte Solen at skinne, og kort efter at Allerhøjestsamme var kommen ind i sin Gaard, begyndte det igjen at regne.«

Saa gedulgt antyder Avisen Arvemonaarkens nære og mysteriøse Forbindelse med de himmelske Magter, men paa Strandbredden opløftede de forsamlede Mæsser et tusindstemmig Frydeskrig for Frederik, »Folkets Fader« (Ordene refereret med fed Corpus), da »Mercurius« Klokken halvotte lagde til ved Skibsbroen.

Atter oprandt for den stille By en voldsom Uge med Gaderne fulde af slesvigske Kyrasserer, holstenske Landsenerer, Artillerister, Infanterister og lette Dragoner. Dagen lang drønedes Bataillens vilde Larm i Bakkerne, og hver Aften var der Kæmpespisning hos Marzetta, 3 Mark for 3 Retter og $\frac{1}{2}$ Flaske Rødvin.

Frederik den Sjette gik sin støtte Gang midt i al Glædskaabens Allarm, inspicerede i Arresten, besaa det ny Gymnastikapparat i Klostergade osv. osv. Hver Morgen var han oppe samtidig med Hønsene; hver Middag gav han 1 Times Audiens, hvortil enhver jævn Mand, der havde noget paa Hjerte frit kunde møde op i Kongens Logis.

I Skolen paa Vestergade sang de benovede Børn ved Majestæstens Indtræden et nygjort Kongedigt, trestemmig, og forfattet af den uudtømmelige Stiftsprovst

Lindhard, hvis Vers altid dukkede op i Byens Avis, naar Kongen var i Nærheden. I Midten af Tyverne fik han, der hidtil havde siddet i Østbirk, Stiftsprovsteembedet i Aarhus.

Søndag den 15. Juni rejste Frederik den Sjette, atter denne Gang ved Middagstid. Borgervæbningen paraderede ved Vesterport. Fra Bakkerne drøede Skud paa Skud, og Tusinder tilviftede Danerkongen, Cimbrias Fader, et sidste Farvel, inden Wiernervognen forsvandt op ad Haslebakken.

Peder Borgsmed.

Den første evangeliske Prædikant i Horsens.

Af HANS KAU.

Det vides ikke, hvilket Aar eller hvilken Dag i Aaret Peder Borgsmed er født. Derimod kan man slutte sig til, at han maa stamme fra en By, der hedder Ry. I Overskriften til en Salme, han har skrevet, og hvorom mere senere, kaldes han nemlig »Ryamus«. Men naar hans Biograf i Danske Magazin I, 157 flg. deraf uden videre slutter, at »Hr. Peder Borgsmed haver været født i Rye udi Jylland«, saa er det dog ikke saa lige til; thi der er flere Byer i Danmark, der bærer Navnet »Ry«, bl. a. én ved Roskilde. Alligevel har Danske Magazin haft mere Lykke end Forstand, naar det henlægger hans Fødested til Ry i Jylland og ikke til noget andet »Ry«. Thi det er virkelig i Ry ved Himmelbjerget, at han er født. Det fremgaar klart nok af en Tradition, som endnu lever blandt hans Efterkommere, og som der ikke er nogensomhelst Grund til at forkaste. Familiesagnet gaar ud paa følgende¹⁾: For ca. 400 Aar siden levede der i Byen Ry ved Himmelbjerget en Smed ved Navn Claus Storm; han var født i den nærliggende lille By Emborg i Ry Sogn; man kaldte ham derfor »Emborgsmed«, der senere forkortedes til »Borgsmed«; han var Fader til den bekjendte Præst i Horsens paa Reformationstiden, Peder Clausen Borgsmed, der havde taget sit Tilnavn efter Faderen.

Man faar altsaa af denne Familietradition at vide, baade hvor Peder Borgsmed er født, hvem hans Fader

¹⁾ Jfr. D. E. Rugaard: Fremragende Danske Bønder før og nu. Pag. 113.

var, og hvorledes han har faaet sit ret mærkelige Efternavn. Betegnelsen »Ryanus« førte os altsaa til Opdagelsen af Peder Borgsmeds Fødested, og Betegnelsen »de Arusia«, som andetsteds, hvorom senere, føjes til hans Navn, viser os, at han har gaaet i Aarhus Skole. Dette er i og for sig naturligt nok; thi baade laa Aarhus ikke saa langt fra hans Hjem og tilmed stod der en særlig Glans om Skolen i Aarhus i de Tider, da den lededes af den berømte Skolemester Morten Børup. Thi at Peder Borgsmed har besøgt Skolen under Morten Børup og har været blandt de Pille, som denne tugtede til lærde Mænd i Aars, som der staar i Visen, kan der ikke være Tvivl om. Ganske vist véd vi ikke, hvilket Aar Peder Borgsmed er født, men vi véd, at han i Oktober 1516 blev immatrikuleret i Rostock, hans Skolegang maa altsaa være falden i Aarene forud, og Morten Børup forestod Aarhus Skole i 30 Aar, regnet fra Midten af Halvfemserne i det 15de Aarhundrede.

Og Aarhus Skole var nok værd at besøge. Morten Børup var en sjælden begavet Skolemand, udrustet med stor Lærdom og en ejendommelig Evne til at tage sig af Ungdommen. Hans Ry gik viden om, og fra Landets forskellige Egne sendtes der Elever til hans Skole, og mange fortjente Mænd mindedes siden med Glæde, hvor meget de skyldte hans omhyggelige Vejledning. Han var ingen Skoletyran efter Tidens almindelige Skik, men en human Mand, der elskede sin Skole og sine Elever, og som søgte at gøre Skolegangen lys og kær for dem, lod dem opføre Skuespil og skrev selv til Disciplenes Majfest en skjøn og stemningsfuld latinsk Sang, der ikke blot er bleven brugt i Aarhus, men har faaet en langt videre Udbredelse, saa den endogsaa er funden i Sverrig¹⁾.

Peder Borgsmed har sikkert forladt Aarhus med et Fond af solide Kundskaber og med en Rigdom af gode Minder.

Som ovenfor nævnt blev Peder Borgsmed immatrikuleret i Rostock i Oktober — den 22de — 1516.

¹⁾ Se E. Sejr: Morten Børup. Aarhus Stifts Aarbøger 1926, 130-77.

Samme Aar i November blev Hans Tausen immatrikuleret ved samme Universttet, og det fejler næppe, at det er under Samlivet her, at det varme Venskab, der senere bandt de to saa udmærkede Mænd saa inderligt sammen, er bleven sluttet, ligesom det vel ogsaa er her, at den nye Lære fra Wittenberg har mødt dem og grebet deres Hjerter, den, hvis ivrigste Forkæmpere de senere skulde blive i Hjemlandet. Iøvrigt kjende vi intet videre til Peder Borgsmeds Forhold i Rostock, hvor længe hans Ophold dér har været, og om han før eller efter ogsaa har studeret ved Kjøbenhavns Universitet. I Følge en Forordning af Kong Hans af 10de Maj 1498 maatte nemlig ingen dansk Student rejse til andre Universiteter, Upsala alene undtaget, medmindre han først havde studeret mindst 3 Aar i Kjøbenhavn, men dette Forbud er næppe bleven holdt i Hævd ret længe¹⁾.

Ved Aar 1530 træffe vi Peder Borgsmed som evangelisk Præst i Horsens, hvilket fremgaar af en Bog, som han i dette Aar udgav. Men hvorlænge han maaske kan have været der tilforn, kan ikke oplyses. Det er i det hele taget sørgeligt, saa faa Efterretninger, der er levnet os om den Mands Liv og Gjerning, der dog aabenbart har spillet en ret betydelig Rolle i vor danske Reformation. Den, der har givet os de fyldigste Oplysninger om ham, er Klaus Christoffersen Lyskander i sine *Scriptores Danici*. Han skriver:

Petrus Burgesmidt, Presbiter Ecclesiae Horsnensis in Cimbria, Vir in seculari Philosophia & Divinis literis bene versatus, prudentia, facundia & morum integritate insignis, in habendis ad populum concionibus elegans et devotus, Romanæ Ecclesiae hostis acerrimus et Lutheranae doctrinae propagator indefessus, primus apud Cimbro, qui cum Tausanio Ecclesias illas magno cum labore reformavit, Poëta & Musicus sua ætate celebris, scripsit: 1) Psalmos nonnullos, quorum pars aliqua in Psalterio Joh. Thomæ reservatur. 2) Compendium præcipuorum capitum purioris Ecclesiae, quod Olaus Petri, Stockholmensis Presbiter, ex Germanico Sveticum fecerat, ex Svetico in Danicum transtulit, auxit & edidit. Vibergæ apud Joh. Wingard an. 1530. 3) Tractatus varios ad Ecclesiam Horsnensem.²⁾

¹⁾ Se H. F. Rørdam: *Kjøbenhavns Universitets Historie*, I, 16.

²⁾ Se H. F. Rørdam: *Klaus Christoffersen Lyskanders Levned samt hans Bog om Danske Skribenter*, Pag. 294.

Oversat paa Dansk vil Lyskanders Ord lyde saaledes:

Peder Borgsmed, Præst i Horsens i Jylland, en i verdslig Visdom og den hellige Skrift vel erfaren Mand, begavet med Klogskab, Veltalenhed og et oprigtigt Væsen, elegant og andægtig i sine Prædikener for Folket, en meget haard Fjende af den romerske Kirke og den lutherske Læres utrættelige Befordrer. Han var den første i Jylland, som tillige med Tausen reformerede Kirkerne med stor Møje og Fare. Han var i sin Tid en berømt Digter og Musiker, og har skrevet 1) en Del Salmer, hvoraf nogle findes i M. Hans Thomasens Salmebog; 2) et Compendium af den rene Kirkes Hovedlærdomme, som den stockholmske Præst Olaus Petri havde oversat fra Tysk til Svensk, har han oversat fra Svensk til Dansk samt forøget og udgivet i Viborg hos Joh. Vingaard 1530. 3) Forskellige Traktater til Menigheden i Horsens.

Lad os se lidt nærmere paa Peder Borgsmeds Forfattervirksomhed. Den synes hverken at have været særlig dybtgaaende eller omfangsrig: men der maa være gaaet en Del af hans Skrifter tabt, og maaske har det bedste, han har skrevet, været deriblandt. Men han har alligevel aabenbart, hvad ogsaa synes at fremgaa af Lyskanders Udtalelser, mere været en Ordets Maud end en Pennens Mand.

Peder Borgsmed var Salmedigter. Det var de fleste af vore Reformatorer. »Han har skrevet en Del Psalmer, hvoraf nogle findes i M. Hans Thomasens Psalmebog«, meddeler Lyskander. Men denne Meddelelse er ikke korrekt. Der findes ikke »nogle«, men kun én eneste Salme af Peder Borgsmed i Hans Thomasens Psalmebog 1569 (Fol. 326. b):

Bøner for Maaltid.

I

Benedicite, Velsignere, ja det
skal Herren gjøre etc.
Hr. Peder Borgsmed.

Velsignere, Ja det skal Herren gjøre,
fordi hans godhed er os alle til rede,

N. Lachmanns Skildring af Peder Borgsmed (citeret i Wibergs Præstehistorie) i hans Manuscript (i Horsens Skoles Bibliothek): »Udkastning til en fuldstændig Beskrivelse over gamle og nye mærkelige Ting i Kjøbstæderne og paa Landet samt Recension paa samtlige Præster siden Reformationen saavidt vides«, stemmer godt nok overens med Lyskander.

Salig er den Mand, som sig paa hannem forlader,
 de hungrie hans sødhed saa idelig smage,
 hand spiser alle Creatur,
 hand giffuer dem nøck huer effter sin natur,
 Thi ville wi nu alle,
 hans naffn aff hiertet paakalde,
 O Fader i din rundhed,
 til lifff oc Siel giff euig sundhed,
 vnd oss at wi Bugen mette,
 at wi ey miste de euig Retter,
 hør oss Fader kiere.

Salmen er forsynet med Noder.

Peder Borgsmeds Biograf i Danske Magazin, I, 157 flg skriver: »Denne liden Sang, som egentligen er en Bøn for Maaltid, er ogsaa tilforn trykt i en ældre Psalmebog, hvor den haver saadan Overskrift: *Benedicite Petri Ryani Borchsmidt . . .*. Af denne gamle Danske Psalmebog have vi ikke seet uden et defect Exemplar, men det er uden Tvivl den samme, som af D. Petro Palladio 1553 skal være udgivet«.

Den her omhandlede defekte Salmebog findes i det kongelige Bibliothek i Kjøbenhavn. Et fuldstændigt og meget vel bevaret Exemplar af samme findes i Karen Brahes Bibliothek i Odense.

Vi kan tilføje, at »Det *Benedicite Petri Ryani Brochsmidt*« ogsaa findes i en Salmebog fra 1555: En Ny Psalmebog med en Kalendario, Christelige oc Aandelige Loffsange, Collecter og andre skøne Bøner aff den Hellige Schrift, som Registret vdviser. Prentet i Lybech aff Jørgen Bicholff.

Det samme er Tilfældet i en Salmebog (et defect Exemplar) fra 1558, der er trykt samme Steds og af den samme Bogtrykker, som den foregaaende. Begge Exemplarer findes paa Universitetsbibliotheket. I det sidste Exemplar staar der: *Det Benedicite Petri Riani Borcksmidt*.

I ingen af de gamle Salmebøger fra Reformations-tiden, vi har gjenneemgaaet, findes der andre Salmer af Peder Borgsmed end denne ene. Har han altsaa skrevet »en Del Psalmer«, som Lyskander udtrykker sig, saa er de fleste af dem sikkert aldrig bleven trykt.

Den Bog, Peder Borgsmed udgav 1530, har følgende Titel: En liidhen Indganh udi Schriffthen, som først bleeff udsadt af Tydesk paa Svensk wedt Mester Oluff Perssøn Secreterer udi Stockholme, Ther effther aff Swenske paa Danske, oc nw tridie gangh forlenghedt oc forøgth etc. Udi huilcken manghe aff the hoffuet puncther udi thet ny oc gamblæ Testamenther korteligen forclares, alle them till gaffn, som ælske Gudtz Ordte oc Sandhedtz Fremgangh, met eth Register bagh y Boghen, huer Artickel snar til at finde. Wiberg 1530.

Det er altsaa ikke noget af Peder Borgsmed originalt forfattet Skrift udover den Forøgelse, han har givet det, men et Oversætterarbejde. Forfatteren er Johann Toltz († 1523)¹⁾ en af Luthers Tilhængere, Professor ved Universitetet i Wittenberg. Den svenske Oversætter Oluf Pedersen (Olaus Petri)²⁾ hørte til den svenske Kirkes ivrigste Reformatorer, der stred baade i Skrift og Tale for de reformatoriske Tankers Udbredelse i sit Hjemland og kan sammenstilles med vor Hans Tausen. Er Hans Tausen bleven kaldt »en dansk Morten Luther«, kan Oluf Pedersen med lige saa god Grund kaldes »en svensk Morten Luther«. Han havde studeret i Wittenberg 1516—19. Det er ogsaa ham, der har skrevet imod vor danske Poul Eliesens Brev til Kong Gustav i Sverrig, og som har forfattet den af Hvitfeldt og andre med Berømmelse saa flittigt citerede Svenske Krønike. Oluf Pedersens Oversættelse havde ogsaa vundet Indgang i Danmark ligesom saa mange andre fremmede Lutheraneres Skrifter og er saaledes kommen Peder Borgsmed for Øje, som saa har fundet Bogen værd at oversætte til Dansk. Da han havde fuldført sit Arbejde med at oversætte og forøge Bogen, sendte han Manuskriptet til Mester Jørgen Jensen Sadolin og de andre evangeliske Lærere, som paa den Tid opholdt sig i Viborg,

¹⁾ L. Nielsen: Dansk Bibliografi 1482—1550. Kbh. 1919. S. 134—35.

²⁾ I Følge Schefferus Svec. Literat. Pag. 21 skulde denne Oluf Pedersens Oversættelse være trykt i Stockholm 1538, men det maa sikkert være en Trykfejl for 1528; thi naar den danske Oversættelse, som er gjort efter den svenske, er udkommen 1530, maa den svenske jo da være af ældre Dato.

hvilke, efterat de havde gjennemlæst det, overgav det til Bogtrykkeren sammesteds, Hans Vingartener, der besørgede Bogens Trykning, hvorefter den blev tilbagesendt Oversætteren med et lille Brev, som er trykt bagi Bogen og lyder saaledes: Heer haffue I nu ighen, kiære Her Pether Burgesmedt, ether Bog, som I sende oss fordanskedt til at trycke och lade wthgaa icke eenest then lidet, och dog goede, Christi Hiord hooss ether vti Horsnees, men och saa then menig christelig Almofue i gansche Danmarck til Gaffn och en merckelig Indgang vti Schrifftten, som ved huer Artikel befindes och ydermere aff huer vindschibelig gudfrycktende lerd Læser maa tilsettes. Tagher fordi thenne vor villig Tienest paa thenne tiid til goede, och forarbeyder ydermeer i Gudtz Ord, I schulle befinde oss ether troe Metarbeydere vti Gudtz Sag, hand forleene oss alde fordi syn Naade Amen. Aff. Viberg tridie Søndag effther Paasche Aar etc. 1530. — Allersidst staar Bogtrykkerens Navn Hans Vingartener. H. G. H. V. D.

Bogen er ikke forsynet med nogen Fortale, men der gaas straks løs paa Sagerne. Indholdet kan betegnes som en kort Forklaring over den evangeliske Lærdoms Hovedstykker, behandlede under 41 Spørgsmaal. Hvor der er Lejlighed til det, gives der, som forstaaeligt er, et alvorligt Hib til Papisterne. De 41 Stykker har følgende Overskrifter: 1) Hvad Loug er vdi Skriften, 2) Hvad Euangelium er, 3) Hvad er at troe paa Christum, 4) Daab, 5) Sacrament, 6) Hvad Messen er, 7) Om tvenne lunde Retfærdighed Guds og Menniskens, 8) Hvad ret Guds Tieneste er, 9) Hvad Tro er, 10) Hvad Haab er, 11) Lejlighed, 12) Hvad Christi Kors er, 13) Hvad ret Faste er, 14) Hvad en ret christelig Bøn er, 15) Den gamle Adam eller det gamle Menniske, 16) Hvad den ny Adam eller det ny Menneske er, 17) Hvad Kiødsens eller Legomenes naturlige Gierninger ere, 18) Hvad aandelige Gierninger ere, 19) Hvad Troens Forargelse er, 20) Hvad Kierligheds Forargelse er, 21) Hvad Menniskens fri Villie er, 22) Hvad den hellige og christelige Kirke er, 23) Hvilke rette Prester, Sogneprester, Biskoper og Prediker ere,

24) Hvad ret Egteskab er, 25) Hvad den christelig Frihed er, 26) Om Daabsens Løfte og gett, 27) Om Adskiel paa Mad, 28) Om ret Skriftemaal, 29) Om hellige Dage, 30) Hvad ret Helgens Ære er, 31) Hvad ret Guds Ære er og Tilbedende, 32) Hvad Afguderie er, 33) Hvilke de rette Antichrister og falske Propheter ere, 34) Hvad Guds Ord er, 35) Hvad Menneske Sed og Lære er, 36) Hvad christelig Band er, 37) Hvad Guds Rige er, 38) Bibelens Indhold, 39) Hvilket Synd er, 40) Hvad Guds Velsignelse er. og 41) Guds Forsyn og hemmelig Gierning.

Som Exempler paa Bogens Indhold skulle vi anføre følgende to Kapitler:

7. Om tvende Slags Retfærdighed, Guds og Menneskens. Menneskens Retfærdighed er en velladende Tingest, en falsk Skin og Hyklery, og staar i udvortes Gjerninger, som synes at passe med Guds Bud, med hvilke man mener at fuldkomme Guds Bud og Lov, endog Hjertet er ulystigt og uvilligt til saadanne Gjerninger. Om samme Retfærdighed taler Christus, Matth. 5, sigendes til sine Disciple, uden Eders Retfærdighed overtræde de Skriftekloge og Farisæers kunne I ikke indgaa udi Guds Rige. Denne Retfærdighed kan Mennesket have uden Guds besynderlige Naade af sin egen naturlige Kraft; men hun hjælper hannem intet til Salighed og er Gud intet behagelig, fordi Gud skuer aleneste Hjertet. Men den Retfærdighed, som Gud holder for Retfærdighed, hun er en retskaffen og ægte, og er ikke andet end en stadig Tro til Guds Naade og Barmhjertighed, at vi tro hannem være os god og gunstig for Christi Mittel og Værdskyld. Denne Tro forhverver os den Helligaand, hvilken renser vore Hjerter af de onde Lyster og syndige Begjæringer, som ere imod Guds Bud, saa at man holder Guds Bud med Hjertets Lyst og Velvilighed. Saadan en Tro regnes os til Retfærdighed og Fromhed for Gud, af hvilken vi skulle blive salige. Rom. 3, 24. Gal. 4, 25. Genesis 15.

41. Guds Forsyn og hemmelig Gerning.

Saasom Gud haver alting skabt, saa holder han dem alle ved Magt, styrer og regjerer dem, saavel

det mindste som det største, hver efter sin Natur og Skikkelse, saa at han jo saavel regjerer den mindste Maddike paa Jorden kryber som den ypperste Engel i Himmelen. Og alt det Regimente, som Gud har haft udi sine Creatur af første Verdens Begyndelse og endnu herefter havendes, vorder for uden Ende. Thi havde han af evig Tid, førend Verden blev skabt, foresat sig og besluttet, at de (det mindste med det største) saa skabes og regjeres skulle, saa at det altid er umuligt, at iblandt Creaturen skulde noget kunde ske, anderledes end som han af evig Tid i sin Guddoms Visdom bestemt og skikket haver. Genes. 1. hester[!] 13. Exod. 15. Job. 36. Eccl. 3, 8 og 39. Psal. 35. 43. 93. 139. sap. 9. Esa. 40. Gier. 32. Rom. 11.

Derfor skal man alt det lægge hannem til, som sker paa Jorden, hvad heller det er Medgang eller Modgang; thi han er den, som alting regjerer. Og endog os ofte synes i vor blinde Forstand, at det gaar ilde til udi Regimentet, saa at meget ondt bedrives, dog kan alligevel Regimentet og den hemmelige Gierning, som Gud haver i alle sine Creatur ikke andet være end ganske godt, efterdi at Gud, som er al Godhed, ikke kan andet gjøre end det som godt er. Hiere. 23. Esa. 10. 41. 45. 46. Prover. 14. 18. Tob. 3 og 4. mar. 10.

Og endog at meget ondt bedrives udi Verden, som os synes at være skadeligt og unytteligt, dog ved han alligevel, hvorledes han det skal bruge os til Gode og sig selv til Pris. Saa lader han mange bedrive Synd, paa det han siden kan have Aarsag til at lade skinne sin Magt og Retvished paa dennem, idet han straffer dennem for Synden, og det er hannem en Pris, at han straffer det, som ilde gjøres. Men med samme, som ilde gjøre, lader han skinne sin Barmhjertighed, idet han tager dem til Naade og ikke saa straffer dem, som de fortjent have. Og dette er hannem og en stor Ære, at han er mild og barmhjertig. Psal. 36. Gen. 21 og 37. Exod. 2 og 3. Malac. 1. Proverb. 16. Eccl. 11. Esec. 44 og 54. So. 8 og 9. Matt. 10.

Og derfor skulle vi jo altid give hannem den Pris, at han vel véd, hvortil hvert og et tjener og intet bekymre os med hans Regimente. Vi takke og prise hannem saavel for sin Retvished, som han lader

skinne paa dem, som han lader blive fortabt, som for hans Barmhertighed han skinne lader paa dem, som salig vorder. Os er nok det vi vide, at han alting regjerer. og at hans Regimente er retvist og godt, hannem være Lov, Ære og Pris fra Evighed og til Evighed. Amen! 1 Cor. 15. Esa. 48. Eccl. 3,8. Tob. 12. 2 Cor. 1. Daniel 2 og 3. 1 Pet. 1. Sap. 16. Rom. 16.

Endelig skal Peder Borgsmed i Følge Lyskander have forfattet »Forskjellige Traktater til Menigheden i Horsens«. Herom siger hans Biograf i Danske Magazin, I, 157 flg.: »Disse vide vi ikke at være nogen Tid i Trykken udkomne, og kand nok regnes iblant vore forlaarne Skrifter, som kunde have tjent til Oplysning i Den Danske Reformation's Historie«. Ja, det er vist sikkert nok, at disse Traktater maa regnes blandt vore nu »forlaarne Skrifter«; men derfor kan de dog godt i sin Tid have været trykte. Der er mange Tryksager fra den Tid, der nu ere tabte. Beklagelsen over disse Traktaters Tab kunne vi fuldt ud dele med Forfatteren; thi der er ikke Tvivl om, som Forfatteren siger, at de kunde have tjent til Oplysning i den danske Reformation's Historie, skrevne som de var af én af denne Bevægelses ypperste Mænd herhjemme.

I Biblioth. Resenii, Pag. 360, nævnes en Bog med følgende Titel: Peder Borgsmids vor Christelig Lærdoms Hoffvit Artickle paa Danske udsat, Witteb. 1530. Det ligger nærmest at antage, at det er den samme Bog — En liidhen Ingangh vdi Schrifften osv. — som vi ovenfor have behandlet, kun med en lidt forandret og forkortet Titel. Dog har Dr. H. F. Rørdam formodet, at det kunde være en af Peder Borgsmeds Traktater til Menigheden i Horsens. Han skriver herom saaledes: »Hvad der kunde vække Tvivl om denne Titels Rigtighed, er den Omstændighed, at der fra samme Aar haves et i Viborg trykt Skrift (»En liden Indgang udi Schriften«) oversat af Peder Borgsmed, saa det er tænkeligt, at en Forveksling kan have fundet Sted, skjønt Titlerne jo ikke ligne hinanden meget. Imidlertid er der jo intet til Hinder for at antage, at Peder Borgsmed, der var evangelisk

Banebryder i Horsens, kan have »udsat« et Skrift som det ovennævnte, saa meget mere som Lyskander foruden den nævnte »liden Indgang udi Skriften« tillægger ham »Tractatus varios ad ecclesiam Horsnensem«¹⁾.

Men, som sagt, den rimeligste Antagelse er dog den, at det her omhandlede Skrift er identisk med det ovenfor omtalte. Witteberg er da en Trykfejl for Viborg.

Blandt de Mænd, som 1537 har underskrevet Kong Christian d. 3dies latinske Kirkeordinants, findes ogsaa en »Petrus Storm prædicator Horsnensis«²⁾. Der er næppe Tvivl om, at denne Petrus Storm er den samme som vor Peder Borgsmed. Hvad er naturligere, end at en Mand af saa fremragende Betydning i vor Reformations Bevægelse maatte være med til at udarbejde og sætte sit Navn under et saadant Aktstykke. Rigtignok siger Peder Borgsmeds Biograf i Danske Magasin, I, 157 flg. herom: »Vi kand neppe troe, at den samme haver været vores her omtalte Hr. Peder Borgsmed, som har haft to saa ulige Tilnavne«. Hvorfor ikke? Vi véd jo, at hans Fader hed Claus Storm, men ogsaa blev kaldet Borgsmed. Sønnen optog Navnet Borgsmed, men der er jo intet til Hinder for, at han ogsaa er bleven kaldt Peder Storm, der jo maatte være hans rette Navn, og som han derfor har skrevet under Kirkeordinantsen. Vi kan saa fuldt ud tiltræde, hvad O. Fabricius skriver i sin »Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie«, Pag. 92: »Underligt maa det synes, at Peder Borgsmed — den første, der tilligemed Hans Tausen reformerede Kirkerne hos Jyderne«; allerede før 1530 luthersk Prædikant i Horsens; »vel erfaren i verdslig Visdom og i den hellige Skrift«; »begavet med Klogskab, Veltalenhed osv. osv.« (jfr. hans næsten samtidiges, Lyskanders, Vidnesbyrd om ham) — dog, da »de fornemste af de Tidens Præster« sammenkaldtes, for at forfatte og bifalde Ordinantsen — ikke skulde have været med i

¹⁾ Kirkehistoriske Samlinger, Fjerde Række, VI. Bind, Pag. 400—1.

²⁾ Nic. Cragii Hist. Christi. III. pag. 171 & Additam: ib. p: 87.

denne vigtige Sags Ordning og Afgjørelse, men være bleven sat til Side for en ubekjendt Præst i samme By«.

Dr. H. F. Rørdam er derimod af den Mening, at Peder Storm og Peder Borgsmed er to forskellige Personer. Han slutter sin Biografi af Peder Borgsmed i »Dansk biografisk Lexikon«, II Bind, Pag. 525, saaledes: »Det kan bemærkes, at han i k k e, som flere have antaget, er identisk med Peder Storm, der ogsaa var Præst i Horsens i Reformationstiden«. Og denne Mening begrundet han anden Steds. I en Artikel om »Medlemmerne af den første evangeliske Kirkekommission« i Kirkehistoriske Samlinger. Femte Række, Sjette Bind, Pag. 153—162, skriver han, Pag. 156, i en Anmærkning til Peder Storms Navn: »I flere Skrifter udtales den Formodning, at Peder Storm og Peder Borgsmed, der samtidig virkede som Reformatorer i Horsens, var én og samme Person; men det forholder sig ikke saa. Matriklen for Univ. i Rostock viser nemlig, at $^{20}/_4$ 1514 immatrikuleredes Petrus Storm de Horsnisse, og $^{22}/_{10}$ 1516 Petrus Borgsmed de Arusia«. Men disse Dr. Rørdams Oplysninger synes ingenlunde at kunne begrunde, at der har været en Præst i Horsens ved Navn Peder Storm, der har virket som Reformator samtidig med Peder Borgsmed. Udtrykket »de Horsnisse« om Petrus Storm vilde, taget paa almindelig Vis, betyde, at han har gaaet i Horsens Skole, ligesom Udtrykket »de Arusia« for Peder Borgsmeds Vedkommende betyder, at han har gaaet i Aarhus Skole. Men da Horsens Latinskole først blev oprettet 1532¹⁾, kan dette ikke være Meningen. Det maa vel da betyde, at han stammede fra Horsens, var født og hørte hjemme der; men at han skulde være Præst i Horsens, kan Udtrykket »de Horsnisse« sikkert ikke bevise.

Dersom den Peder Storm, Præst i Horsens, der har underskrevet Kirkeordinantsen, ikke er den samme som Peder Borgsmed, skulde det være mærkeligt, om man ikke ogsaa anden Steds fra kjendte noget til ham;

¹⁾ I. P. Trap: Kongeriget Danmark, 2den Udgave, Sjette Del. Pag. 80.

men det gjør man øjensynligt ikke. Fabricius skriver: »Om »Peter Storm« synes intet at være bekjendt uden, at han medunderskrev Kirkeordinantsen 1537, og det hverken før eller efter det Aar; hverken naar han blev Præst i Horsens, eller om han døde der, og da naar, er bekjendt«¹⁾.

Men nægtes kan det ikke, at der et enkelt Sted i en Præsterække anføres en Peder Storm som Præst i Horsens paa Reformationstiden; men det er ganske sikkert kun Underskriften under Kirkeordinantsen, der har givet Anledning dertil, og som man ikke har haft nogen anden historisk Hjemmel for. Man har gaaet ud fra som en Kjendsgjerning, at Peder Storm ikke kunde være den samme som Peder Borgsmed, og saa har man maattet se at faa ham skudt ind i Horsens Præsterække.

Lad os iøvrigt høre, hvad O. Fabricius siger om den Sag:²⁾ »I »Hist. Efterretn. om Præsterne og Præstekaldene i Aarhus Stift« (Ny Mnsr. Sml. No. 1194 paa St. Kgl. Bibl.) nævnes under C I først Hans Madsen som Præst i Horsens og dernæst Rasmus Dall, medens under A I Præsterækken er anført saaledes: 1) Peder Storm, 2) Peder Borgsmed, 3) Hans Knudsen, 4) Hans Samuelsen Schreuder; men da ogsaa Mag. Jesper Norup er tagen med i Præsterækken som Sognepræst, og denne først var det fra 1715 ¹⁰/₈ til 1757 ³⁰/₁₂, er dermed vist, at dette Manuscript er fra en nyere Tid, og dets Angivelse af Præsterækken for den første Tids Vedkommende er ikke absolut paalidelig«.

Nej, der er vist ikke Tvivl om, at den Peder Storm, prædicator i Horsens, som har underskrevet Kirkeordinantsen 1537 er den samme som Peder Borgsmed³⁾.

Det vides ikke, med hvem Peder Borgsmed har været gift: men at han har været gift, fremgaar af, at han idetmindste havde ét Barn, en Søn, født i Horsens,

¹⁾ Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie, Pag. 92.

²⁾ I sin »Horsens Kjøbstads Beskrivelse og Historie«, Pag. 91.

³⁾ Om Spørgsmaalet Storm — Borgsmed se ogsaa: Joh. Malling i Aarhus Stifts Aarbøger IV, 1911, 46—49.

der hed Claus Pedersen Borgsmed (altsaa opkaldt efter sin Bedstefader, Smeden i Ry), og som var bosat i Viborg, uden at man dog kender nærmere om hans Stilling dør. Og Claus Pedersen Borgsmed havde igjen en Søn, der hed Anders Clausen Borgsmed (født i Viborg 11. Januar 1611), som paa én eller anden Maade kom i Besiddelse af Harresøgaard i Givskud Sogn, Nørvang Herred, to Mil nordvest for Vejle. Han var gift med en Maren Jørgensdatter og skal som Ejer af Harresøgaard have været Thingfoged.

Fra Anders Clausen Borgsmed gik Harresøgaard i Arv fra Fader til Søn eller Datter og har været i Slægtens Eje lige indtil den nyeste Tid. Og fra Harresøgaard bredte Slægten sig ikke blot til de nærmeste Sogne, men ogsaa til andre Steder i Landet, bl. a. til Viborg igjen, ja, endogsaa til Amsterdam. Slægten tæller mange dygtige og foretagsomme Mænd i sine Rækker. Det er hovedsagelig en Bondeslægt, men adskillige er gaaet over i andre Stillinger baade paa Haandens og Aandens Omraader. For Slægtens Vedkommende i Vejle-Eggen i al Fald er Navnet »Borgsmed« forlængst gaaet ud af Sagaen¹⁾.

Til Slutning skal vi meddele, at den ivrige Reformator Peder Clausen Borgsmed, Stamfaderen til det talrige Afkom, døde i Horsens d. 18de December 1572²⁾.

¹⁾ Se iøvrigt: D. E. Rugaard: Fremragende Danske Bønder før og nu, Pag. 113 flg. hvor der gives Skildringer af de mere fremragende i Slægten samt et udførligt Slægtregister.

²⁾ Worms Lexikon, I, 137.

Det offentlige Skrifte i Them Sogn.

Af S. P. PETERSEN.

De gamle Kirkebøger har en egen Afdeling for en Side af Kirkens Virksomhed, som nu er bortfalden. Kirken med dens Præsteskab, som det blev indrettet efter Reformationen, havde Pligt og Ret til at gribe ind i Sognefolkets Liv og Levned, naar det ikke rettede sig efter, hvad Kirken lærte og fordrede af sine Lemmer. Kort sagt, til at øve Kirketugt. Dette holdt sig omtrent saa længe, som Enevælden varede, og det haarde og raa i de ældre Tiders Levevis er da ogsaa sikkert mange Gange blevet afdæmpet ved Udsigten til at komme frem til offentligt Skrifte i Kirken; men det gik her, som ved al Haandhævelse af Love til alle Tider: Overtrædelser og Udskejelser bragtes ikke til Ophør ved Hjælp af Straffene.

Det offentlige Skrifte blev brugt mod en Del Udskejelser, og efterfølgende søger at give et Billede af, hvorledes det blev praktiseret i Them Sogn, Skanderborg Amt, i Tiden fra 1664 til 1764.

Det hørte ingenlunde til Sjældenhederne i nævnte Tidsrum, at én og anden maa staa frem til offentligt Skrifte i Kirken. Mindst 154 Tilfælde er nedskrevne i Kirkebogen, hvilket maa antages at være sket, hver Gang nogen er bleven »Public. absoluerit«, som Niels Cortsen, Præst i Them fra 1675 til 1707, udtrykker sig. Det er kun ganske faa Aar, i hvilke ingen har været til offentligt Skrifte, men der er Aar, hvor indtil 6 har maattet komme frem.

Them Sogn hørte i denne Tid under det Skanderborgske Rytterdistrikt, og Soldater var anbragte paa en Del Steder i Sognet. Dette har ikke tjent til at virke for gode Tilstande i sædelig Henseende; fra den Kant stammer et ikke lille Antal af Forseelser mod

gode Sæder. Over tre Fjerdedele af de Tilfælde, hvor offentligt Skrifte har fundet Sted, hører ind under Forsyndelser mod det sjette Bud, og ofte er Soldater indblandet heri. Naar en Kvinde fødte et Barn uden for Ægteskab, maatte hun frem i Kirken, vedstaa Sagen, samt udlægge, altsaa i Menighedens Paahør, Barnets Fader. Som typisk for Kirkebogens Tilførsel ved saadan Lejlighed kan følgende anføres: »1ste Søndag efter Hellig tr. Konger (1688) blev absoluerit Zidse Nielsdatter af Salten for Horerj og udlagte til Barnefader Niels Pedersen af Tolstrup«. — »Efter »Absolueringen« kunde hun nu ligesom paa ny indtræde i Menigheden, men Sagen faar Følger for den mandlige Part: 3die Paaskedag samme Aar maatte Niels Pedersen frem til Skrifte, som det hedder »for Horerj med Zidse Nielsdatter«. I de fleste Tilfælde af denne Art gaar det paa lignende Maade, og som Regel opgiver Kvinden sin Barnefader paa Skriftet i Kirken, men der er dog flere Tilfælde, hvor det lader til, at hun bruger Kunstgreb og søger at undgaa at nævne Barnefaderen. Saaledes udlægges f. Eks. Anna Jensdatter af Rustrup i 1698 »en Karl ved Ringkiøbing Ved Nafn Rasmus Sørensen«. En ret vanskelig Adresse at finde ham efter! og samme Kvinde udlagde i 1701 »en Rytter, som hun icke ved, hvorfra han var og icke heller, hvad han hed«. Alt tyder dog paa, at der blev taget alvorligt paa Sagerne. Fra 1740 melder Kirkebogen »Absolveret Jens Rasmussen af Salten, som paa sin Sotteseng i nødsfald er forladt sin Hoerries Synd, han hafde begangen, og paa den dag Menigheden efter Loven har forbedet«. Sagen kom altsaa offentligt frem i Kirken, selv om det kun var under Form af Forbøn. At »bedre Folk« slap for offentligt Skrifte, synes ikke at have været Tilfældet i Them Sogn. Skovrideren Henrich Pedersen af Virklund maatte staa Skrifte — endog to Gange, i 1700 og 1703 — som Barnefader. En anden Sag maa det vel have været, naar nogen var saa at sige lovmæssigt fritagen, som naar Soldater af Fodfolket maatte gøre denne Bod, men Ryttere var fritagne derfor.

En skærpende Omstændighed blev det i den Art

Sager, naar vedkommende undlod at gaa til Alters. Dette nævnes til Ex. om en Mand fra Virklund i 1703 og om en Kvinde, som 1711 blev »publice absolueret for tvende forargelse: første fordi hun over Aar og Dag har holdt sig fra det Højværdige Alt. Sacramente saavelsom og saa Hoererie, hun hafde begangen nu anden Gang Med Siver Pedersen Corporal«.

Udeblivelse fra Altergang kunde føre til offentligt Skrifte ud fra den Tankegang, som før antydet, at det var til Forargelse, naar nogen forsømte Altergangen, som naar f. Ex. Lorens Sørensen af Them i 1731 var rejst bort fra sin Hustru »og blevet borte paa to aars tid, i Hvilchen tid Hand ej Kunde bevise, at Hand med Sacr. var bleven betient«, eller naar Las Pedersen af Hiortsballe i to Aar og 2 Mdr. »hafde holt sig fra det Høyærværdige Sacr., og da »Sølle Peders Kone i Them« havde afholdt sig derfra. — Alle maa de frem til offentligt Skrifte.

En enkelt Gang fremkommer en Indførsel i Kirkebogen, som tyder paa, at Arbejde om Søndagen kunde føre til Skrifte. Det er i 1688, og det hedder »første Søndag efter Paaske blef absoluerit Niels Søfrensen af Salten, som hafde for set sig Imod det 3die Bud i Kierchen«. Efter Præstens sædvanlige Sprogbrug skal det sige, at Manden blev »absolueret« i Kirken, men nærmere Underretning om, hvad han havde forset sig med, gives ikke.

Det sker i en Række Tilfælde, at Udskejelser paa Grund af Drukkenskab fører til Skrifte. Overfor Drukkenskab i Almindelighed skrider Kirken som Regel ikke ind, men naar en fuld Mand laver Optøjer i Kirken, især hvis han optræder som Altergæst, kunde det føre til, at han maatte staa offentlig til Skrifte. Saaledes meldes der fra 1693. »2den Søndag i Fasten blef Niels Lodegaard public. absoluerit - - for druchenschab I Guds Huus, hvor han Spyd (spyede) I Kirchen og vedstod sin Forargelse och aubud d. publice i Menigheden«. Fra 1691 meldes, at en Karl fra Vorret »Kom Druchen Vdj Skriftestolen och Begierte Absolution«, og endmere fra 1693 »Peder Christensen i Sepstrup stod schrift publice for han hafde Verit

druchen I Guds Huus, spyet og [det efterfølgende kan ikke ret vel skrives i vor Tid] tredie Paaskedag, og var han nu Mand henved 80 Aar, aubad Sin Forargelse og Lovede bedring«. Det sker en enkelt Gang, at en Mand maa frem til Skrifte paa Grund af en Dom, der er overgaaet ham. Kirkebogen melder herom »15. Apr. Absolv. Anders Pedersen af Salten effter dend over Ham resolverede Domb fra det Skanderborgske Rytter Districts bircheting af 14. Decbr. 1741 for dend Druchenschabs Synd Hand nogetid hafde øvet, saavel som førmastelse imod Hans Kone i Hendis Barselseng. Øvrigheden kunde altsaa som et sidste Middel gribe til det offentlige Skrifte mod Drukken- skab af værste Art.

Efter Døden kunde der paa en Maade gribes ind fra Kirkens Side. I 1687 døde Maren Sørensdatter, som var dømt til at skulle forvises Kongens Riger og Lande, fordi hun — efter Rygtet, som gik om hende, — havde givet sig af med Trolddom, Manen og Signen. Hun blev ikke begravet efter sædvanlig Skik, meldes der. Kirkens og Præstens Medvirkning udelukkedes her.

Flere Kvinder maa staa Skrifte, uden der nævnes anden Grund, end at de havde spyet i Kirken.

En altfor løbsk Mund kunde ogsaa føre til Skrifte, som naar det berettes fra 1717, at da »blev Laurits Nielsen af Loudal public. absolverit for en skammelige ære Løgn hand Rasmus Jensens Datter af Tolstrup, Karen Rasmusdatter havde paasagt.

Det skete en Gang imellem, at Kirkebogens Indførsel af døde har en Meddelelse om, at et Barn er død i Sengen for Forældrene. Dette skete ikke saa helt sjældent ved, at den sovende Moder kom til at ligge paa Barnet og kvalte det. Der døde forholdsvis langt flere Spædbørn i ældre Tid end i vore Dage, og selv om ogsaa Tidens daarlige hygiejniske Forhold, fejlagtig Behandling paa Grund af den herskende Overtro og mere vel som oftest var Aarsagen til Børnenes Død, kan det ikke undgaas, at der maa lægges Mærke til, at Tidens Haardhed, som den giver sig Udslag i Menneskers Maade at behandle hverandre paa,

ogsaa ytrer sig i Forholdet til Smaabørn. At der døde saa mange af disse, gælder i særlig Grad for de uægte fødte, men der forekommer Tilfælde, hvor et Barn er død ved ligefrem Uagtsomhed fra Forældrenes Side. Naar man ser, at Peder Jensen af Bøskov har faaet tre Børn begravet i 1689—91, og at han desuden i Aarene der omkring havde 3 dødfødte Børn, saa forstaas det let, at Samtiden studsede derved, og at Sagen blev Genstand for Omtale i Sognet, og det ikke til Peder Jensens Fordel, skønt han iøvrigt maa have været en agtet Mand, hvilket skønnes af, at han ret ofte optraadte som Fadder ved Barnedaab. Biskoppen blev indblandet i Sagen, og 1691 maatte baade Mand og Hustru »efter Biscopens Befaling tage Aabenbare schrift for Deris Barn af Vaade Uagtet Var om Kommen hos dennem«. Fra 1703 hedder det: »Midfaste Søndag blev Niels Andersen af Føgstrup og hans Hustru Public. absolveret efter Biscopens ordre formedelst Deris Barn var bleven Død for dennem i Sengen om Natten. — Disse Tilfælde af Skrifte skyldes altsaa Biskoppens Indgriben, og det synes, som det kan læses mellem de Linier, Pastor Cortsen har skrevet derom i Kirkebogen, at han har krympet sig ved at medvirke til, at de omtalte Mennesker skulde straffes med Skriftet. De senere Præster Rasmus Lihme og Povl Splid har dog selv kunnet tage Affære paa egen Haand i den Art Sager. I 1747 maa Jens Øgaard i Salten og Hustru staa Skrifte »fordi deres Barn for dem i Sengen fantes død« og 1764 møder »Søren Pedersen af Salten hands Hustru, fordi hendes barn var død i Sengen for hende«.

Med sidstnævnte Sag slutter Kirkebogens Optegnelser af den Art Sager og dermed standser Kilden til Viden om en ejendommelig Side af hin Tids Kirke- og Menneskeliv.

Stiftsprovst
Ole Ancheren Secher.

En Fremskridtsmand og Fører fra Oplysningstiden.

Af CARL WESTERGAARD.

I. Sechers Slægt og hans Ungdom.

Det bliver mere og mere klart for alle, at det halve Aarhundrede — fra 1770 til 1820 —, som man har kaldt Oplysningstiden, er en af de mest interessante Perioder i vort Folks Udviklingshistorie. Herom vidner ogsaa den Literatur, der i de senere Aar er fremkommen, og som belyser den rige og humane Reformtid, man da var inde i. Som en baade smuk og typisk Repræsentant for den Tids Filosofi og Kultur fremtræder den Mand, som der i det følgende skal fortælles om, og som gennem sin Virksomhed har gjort sig fortjent til at mindes og agtes — særlig i den Egn, der fik Nytte af hans Arbejde og Reformiver: Aarhus By og Amt.

Ole Ancheren Secher er født paa Kærbygaard, Kasted Sogn, Hasle Herred, den 8. November 1775. Hans Fader, Proprietær Ancher Jørgen Secher († 1803), der tillige ejede Vestereng i Tilst Sogn, tilhørte den vidtforenede Slægt, hvis Historie er skildret af Rigsarkivar V. A. Secher¹⁾. Moderen, Anna Marie Mørch, var Datter af Proprietær Jørgen Mørch, Nørlund, og Margrethe Grotum Berg, der skildres som en meget karakterstærk og myndig Dame, fra hvem Dattersønnen utvivlsomt har arvet sin faste Vilje.

Om sit Hjem paa »Kærbygaard« og sin Fader giver

¹⁾ Meddelelser om Slægten Secher. Kbh. 1885.

O. A. Secher en Del interessante Oplysninger i sine Erindringer, som dels er opnoteret i en Embedsbog fra 1808 i Søften Præstegaard, hvor den endnu findes, og dels trykt i V. A. Sechers Bog. Han oplyser heri, at hans Fader var kendt som god Bondeven, der var elsket af Godsets Bønder og at han behandlede disse med retfærdig Bestemthed, som bevirkede, at de frygtede for at overtræde Pligtens og Lovens Bud vel lige saa meget af Agtelse for Godsejeren som af Ærefrygt for Loven. Sechers Fader var da heller ikke med blandt de 107 jyske Proprietærer, som efter 1788 vedtog den larmende Protest mod Stavnsbaandets Løsning og Landboreformerne. Tværtimod støttede han Regeringen; efter Christiansborgs Slots Brand 1793 foretog han en Indsamling paa Godset, og der indkom 342 Rbd., som sammen med hans eget Bidrag, som var paa 500 Rbd., blev indsendt til Regeringen som Hjælp til Slottets Opbygning. Han modtog herfor Kongens Tak.

Som Barn og ungt Menneske gik Secher ikke i Skole, men modtog Hjemmeundervisning; yderligere Uddannelse modtog han hos Pastor Bredsdorff, Haslum-Ølst, i et Par Aar. I 1792, da han var knap 17 Aar gammel, blev han Student fra Københavns Universitet med første Karakter, han studerede Teologi samt tysk og engelsk Filosofi og var en flittig Tilhører ved Professorerne Hornemanns, Moldenhavers og Münters Forelæsninger. I 1796 blev han Cand. theol. De følgende 2 Aar opholdt han sig hjemme paa Kærbygaard, hvor han ivrigt drev Selvstudium. De Bøger, han havde Brug for, laante han hos Stiftamtmand Ove Høegh-Guldberg og Biskop Janson, som begge ejede gode Bogsamlinger, samtidig studerede han Landøkonomi. Ogsaa paa dette Omraade maatte en Præst i Oplysningstiden være velbevandret.

Hurtigere end han havde ventet, skulde han imidlertid faa Brug for sin Eksamen og sine mangesidige Kundskaber. Det var Præsten i Søften-Foldby, Niels Gudme Blicher, der blev Aarsag hertil¹⁾. I 1795 havde

¹⁾ Broder til Pastor Niels Blicher, Randlev (Digterens Fader).

han faaet dette Embede, men fik nu tilbudt et andet i Harte-Bramdrup ved Kolding. I de forløbne 3 Aar havde han ombygget Søften Præstegaard og var derved kommen i stor Gæld. Og dersom han ikke kunde faa denne ud af Verden, maatte han give Afkald paa Embedet i Harte, som i 12 Aar havde været ham lovet, og som kunde overtages nu, da den derværende Præst var død. Blicher søgte da Støtte hos Sechers Fader og anmodede ham om at betale Gælden, og Meningen var vel den, at Sønnen derefter skulde søge Søften-Foldby-Embedet, som Grevskabet Frijsenborg havde Kaldsret til. Da Forslaget blev forelagt O. A. Secher, indgik han paa at betale Blichers Gæld, som var paa 6000 Rbd., hvis han fik Embedet. Men Blicher skulde selv søge Embedet til Secher hos Geheime-raadinde Desmercières paa Frijsenborg, da alt skulde ske for hans Skyld. Her havde Blicher let ved at faa sin Ansøgning bevilget, og han fik derefter Embedet i Harte-Bramdrup, hvor han blev Amtsprovst og Ridder af Dannebrog, og O. A. Secher fik Embedet og den nye Præstegaard i Søften for sine 6000 Rbd.

Kaldsbrevet til Embedet blev udstedt den 4. Oktober 1798, altsaa endnu inden han var fyldt 23 Aar. Den 7. November blev han ordineret af Biskop Janson, og efter at han havde modtaget Aldersdispensation, tiltraadte han Embedet Søndag mellem Jul og Nytaar, da han indsatte sig selv. Hans Tekst var snildt valgt, nemlig Jeremias 1, 6—8, hvori Profeten beklager sig over, han ikke forstaar at tale, da han er ung, men faar det Svar: »Sig ikke, jeg er ung, thi du skal gaa overalt, hvor jeg sender dig, og alt det, som jeg befaler dig, skal du tale. Frygt ikke for deres Ansigt, thi jeg er med dig for at redde dig, siger Herren.«

Forinden O. A. Sechers egentlige Livsgerning skal omtales, er det af Interesse at bringe nogle Udtalelser af ham i førnævnte Embedsbog; herigennem stifter man Bekendtskab med hans Anskuelser, man hører hans Dom over sin Samtid og man erfarer, hvorledes han var i Forholdet til andre.

»Ukendt med de Pligter«, siger han, »der paalægges en Lærer¹⁾,

¹⁾ Oplysningstidens Præster yndede at kalde sig Lærere. Det var deres Opgave paa alle Omraader at give Befolkningen de

var jeg frimodig og dristig — vandt et temmelig afgjort Bifald. Fra mine Forældres Hus var jeg vant til at betragte en Bonde med de rette Øjne, at agte ham som Menneske, naar han ikke ved Last fornædler sig selv, at tale venligt til ham og endog ved forekommende Tjenestfærdighed at gøre ham mig forbunden. Foruden min strenge Vaagen over egne og andres Rettigheder, tilvandt jeg mig snart alles Opmærksomhed ved anstændig Frihed i Samtale og Omgang. Let saa man, at jeg var mere aarvaagen over Sædelighed end man i senere Dage havde været. Da min Fader var elsket som god Bondeven, ventede man i mig en tro Broder. Enhver, der ønsker at være min Ven, sagde jeg, maa være Dydens Ven, thi ellers kan jeg ikke omgaas ham. De lærte snart at kende mig som den, der hverken lod sig tvinge ved Trudslar eller lede ved Smiger fra, hvad der var Ret. Og denne Fasthed har grundfæstet den gode Mening, de nu vistnok har om mig. Naar Søften og Foldby Menigheder altid har en Mand til Lærer, som de baade frygter og elsker, saa kan de ogsaa bevare deres Plads blandt gode Statsborgere. — Jeg er nu bleven alles Ven og Raadgiver og glæder mig derved, da jeg ikke sjældent har bidraget til Fattiges Redning og Fortvivledes Udfrielse.«

Disse Ord er skrevet i 1807 — 9 Aar efter hans Ankomst til Søften, — og det ser ud til, han paa dette Tidspunkt var nogenlunde tilfreds med Beboerne som Helhed, og det lader til, at der var et godt Forhold mellem Menighed og Præst.

Anderledes var det i den første Tid, han virkede i Embedet, da Menigheden 3 Aar forinden havde været betjent af en Kapellan, som havde »udstrødt Klinte blandt Hveden — og hans Sæd voksede frodig. Liderlighed, Vellyst, Spil og Bestikkelse gik i Svang, og i alt dette deltog Kapellanden skammelig med Letsindighed. Fra Kroen til Prædikestolen — og derfra ud til Svir og Spil — det var hans Bane.«

Intet Under om der under slige Forhold og i disse Tider var Raahed og Usselhed af enhver Art. Det var naturligvis ikke paa Sjælland alene, man kunde finde en Samling Bønder lig »Jeppe paa Bjerget«. Derfor maatte Secher ogsaa i sine første Søften-Aar med et Suk bekende, at der da blandt 23 Gaardmænd kun

Lærdomme, den havde Brug for og paa den Maade virke for Oplysning og Fremskridt. Gennem en højere Dannelse, en bedre Moral, større Oplysning, friere Livsvilkaar skulde Lyksaligheden vindes. Her var det Præsterne vilde sætte ind som — Lærere.

var 6, der kunde maales med den Dyds- og Sædeligheds-Alen, han i Følge sin Anskuelse maatte anvende.

Om disse sørgelige Tider for Land og Folk siger han:

»Da jeg kom hertil, slog man hinanden til Skamme, stjal Tøjrene om Natten af Naboernes Kreaturer, slog sine Heste og Køer løse i andres Korn om Høsten, naar man blot havde bjerget sit eget, og den, der herved var fornærmet, skulde saa snart som mulig hævne sig — i Kroen. Jeg har derfor nu afskaffet Krohold og Drikkeselskaberne.«

Secher fortæller et Træk til Belysning af Forholdene i hine Tider. Den 30. Maj traf han i sin Rugmark 11 af Naboernes Køer, der gik med Tøjrene paa Hornene. Og han tilføjer: »Min Dreng var en Søften-Kvist; han ansaa ikke denne Uorden for nogen Synd, men sagde, at han næste Dag kunde lade mine Køer gaa løse i Naboernes Korn! Saaledes tænkte og handlede man overalt i Søften. Der var ingen Fred hverken i By eller paa Mark.«

For at modvirke den Raahed og Umoral, han mødte, og for at fremme Kultur og Dannelse — det, Secher vilde kalde Dyd og Sædelighed — satte han ind med et Arbejde blandt Ungdommen.«

»Den opvoksende Ungdom, skriver han, holdes flittig i Skolen. Til Konfirmandforberedelse bruger jeg bestandig et helt Aar — fra Pinsedag til Paaske, fordi mine Medhjælpere, Skolelærerne, dur kun lidt. Og forunderligt har det altid været mig, hvorledes andre kan forberede deres Konfirmander paa $\frac{1}{2}$, nogle paa $\frac{1}{4}$ Aar. De maa enten selv have Engleviisdom eller ogsaa maa Børnene være ypperlige, inden de antages. Jeg forbereder mine Konfirmander i et Aar, og endda er de stundom maadelige, naar de gaar bort. Men derfor søger ogsaa mange ud af mine Sogne, medens de paa $\frac{1}{2}$ Aar kan »gøres klare«, som det hedder, hos andre Præster. Mod denne Uskik skal jeg snart gribe til Vaaben — skønt jeg derved maaske river Brødet ud af andres Mund.«

Knap to Maaneder efter at Secher havde tiltraadt sit Embede, giftede han sig med Maren Budtz Secher, Datter af Propr. Thomas Secher, »Hjortshøj-lund«, og Hustru Johanne Marie Mørch. Secher og hans Hustru var opfødt sammen paa »Kærbygaard«, idet hendes Moder var død som ganske ung. De var iøvrigt dobbelt Søkendebørn, idet deres Fædre var Brødre og deres Mødre var Søstre.

Som et Bevis for, at det unge Præstepar var yndet, kan anføres, at nogle Forældre i de følgende Aar opkaldte deres Børn efter Secher eller hans Hustru. En Fæstebonde i Tinning lod saaledes sin førstefødte Søn døbe med Navnet Ole Anchersen Secher. »Min egen Kone bar det,« tilføjer Secher glædestraalende i Kirkebogen for 1801. I et andet Tilfælde kom en Pige til at hedde Maren Budtz efter Fruen.

Som en ægte Repræsentant for Oplysningstidens Ideer kunde Secher naturligvis ikke lade hengaa ret længe, inden han maatte paabegynde et Reformarbejde paa et eller flere Omraader. Og han satte sig straks i 1799 to Maal: At faa Søften-Jorder udskiftet og faa bygget en Skole i Søften! Og længe skulde der ikke hengaa, før disse Maal var naaet, thi han ejede baade Ungdom, Begejstring og Tro paa Sagen og dertil Oplysning, praktisk Sans og Energi.

II. Reformarbejde i Søften-Foldby.

Allerede omkring 1776 — ca. 20 Aar før Secher kom til Søften — var Markfællesskabet bleven afskaffet her, saaledes at Jorden var fordelt til dens Dyrkere, hvad der naturligvis var et Fremskridt, men endnu var der dette tilbage at faa rettet, at hver Mand fik sin Mark samlet paa et Sted i Stedet for, saaledes som det nu var Tilfældet, at hver Mand havde sin Jord beliggende 6—7 forskellige Steder. Det var her, Secher ønskede at sætte ind med en Reform. Hans Forslag om en fuldkommen Udskiftning af alle Byens Jorder mødte naturligvis Modstand. I Aarene 1799—1801 søgte Secher Forbindelse med dem, der var Tilhængere af Forslaget, og da han mente, Tiden var moden, lod han en af sine Venner, Selvejerbonden Martinus Hansen, »Havhøjgaard«, underskrive et Andragende til Regeringen om, at Søftens Jorder maatte blive udskiftede, da det var ham som Udflytter til megen Skade at have sin Mark 6—7 Steder i Stedet for omkring sin Gaard. Sagen kom til Erklæring, nogle understøttede, men andre modsatte sig Planen.

Omkring Nytaar 1802 var Sagen bragt til Sejr, idet

Regeringen havde bevilget det indsendte Andragende: Søften skulde udskiftes! I Løbet af Foraaret blev der antaget Landmaaler, der straks gik i Gang med Arbejdet, saaledes at der i Juni kunde foretages Taksaation og i August afholdes Aastedsmøde. I Oktober 1802 fik hver Mand sin Jordlod samlet paa et Sted. At dette betød et uhyre Fremskridt, har man i vor Tid god Forstaaelse af.

Da Søften Præstegaard var paa 10 Tdr. 5 Skp. Hartkorn, og da der i dens Nærhed fandtes en Del daarlig Jord, fik den en stor Tilvækst i Omfang og blev paa 151 Tdr. Land. Da det ikke var Secher muligt at drive et saa stort Areal, hvoraf endda meget skulde opdyrkes og afvandes, fyldt som det var med Sten og Busk, Vand og Væld, udlejede han 70 Tdr. Land til en Landmand i Kvottrup og 2 Skovfogder; endelig fik hans 4 Husmænd en Del Jord til Brug mod en lille Afgift; ialt gav de 70 Tdr. Land 266 Rbd. — 3—4 Rbd. Daler pr. Td. Land —, men Jorden har sikkert været derefter.

Secher tog nu energisk fat som Landmand, og det blev hurtig nødvendigt at udvide og delvis ombygge de Bygninger, Blicher havde rejst — »dog ikke af andet end halvraaddent Tømmer«, siger Secher, og han harmes over disse nye Udgifter, lige efter at han havde betalt Blicher 6000 Rbd. for de Bygninger, han havde rejst. I sine Erindringer siger Secher: »Jeg har bygget Præstegaarden ganske om og anlagt Enghaven, som er nede ved Kirken.« Han noterer ligeledes, hvordan han driver sin Jord, og det ser altsammen meget fornuftigt ud. Ogsaa paa dette Omraade ønskede han at være Foregangsmand, men store Vanskeligheder havde han, først med sin nye Jord efter Udskiftningen og senere med at skaffe Folk. Fra 1807 til 14 tog Hæren alt Mandskab. Selv Retten til at have en Avlskarl ophævede Regeringen ved Lov af 3. Juni 1809.

I de følgende Aar efter Udskiftningen var Secher iøvrigt Storgodsejer, idet han bl. a. fra 1804—07 ejede »Trudsholm« ved Hadsund, som han købte for 108,000 Rbd. Aaret før var hans Fader død, saa det er jo

sikkert sin Arv, som Secher anbragte paa denne Maade.

Da O. A. Secher kom til Søften, fandtes der ikke nogen Skole i denne By. Det blev da hans næste Opgave som god Fremskridtsmand og Oplysningsven snarest muligt at fremskaffe en saadan samt finde en Lærer. Han ansøgte Geheimeraadinde Desmercières om, at der maatte blive bygget en Skole, men her har Secher aabenbart ikke funden nogen god Jordbund for sin Plan, hvorfor han anmodede Biskop Janson om at gøre sin Indflydelse gældende. Det hjalp. Skolen blev bevilget. Frijsenborg betalte — og Secher kom til at forestaa Arbejdet med Bygnings Opførelse. I 1801 kunde den tages i Brug.

Som Skoleholder blev antaget en Mand, hvis Navn var Jens Madsen. Sin Uddannelse som Lærer fik han hos Secher — en Uddannelse, der stadig maatte fortsættes. Torsdag den 30. August 1808 læste Secher i Søften Skole med sine Konfirmander Kl. 7—11. I Noten herom skriver han: »Skoleholderen er stedse tilstede for at lære tillige med Konfirmanderne.« — Saaledes var Lærerkursus i hine Tider.

Omkring det forrige Aarhundredskifte var det lykkedes en Kommission bestaaende af Rahbek, Abrahamson, Riber og Balle m. fl. at faa den nye evangelisk-kristelig Salmebog færdig, og i 1802 blev det paabudt Præsterne ved passende Lejlighed og paa rette Maade at bane Vej for dens Indførelse i Kirkerne. Secher siger, at han ikke vilde benytte Vold eller Tvangsmidler i den Sags Tjeneste, da han var vidende om, at Kingos gamle Salmebog havde mange Venner blandt de gammeldags troende Lægmænd, som tilhørte samme Retning som »de stærke Jyder« i Bjerre Herred, der rejste Kampen ikke alene mod den ny Salmebog og Balles ny Katekismus, men mod alt, hvad der havde Præg af moderne Oplysning og Skoleundervisning. Denne Retning havde ogsaa sin Fører i Søften-Foldby; hans Navn var Gaardmand Laurs Zachariesen i Norring, og hans mest kendte Tilhængere var Skovfoged Søren Hansen, Tinning, Gaard-

mændene Christen Trantoft, Norring, og Mads Nielsen, Tinning, m. fl.

Secher nøjedes foreløbig med at benytte Salmebogen i Skolerne, og uddelte nogle Eksemplarer til Konfirmanderne og en Del Sognebeboere. Han hadede, siger han, Tvang i Religionsager og vilde derfor ikke paatvinge Menigheden Bogen mod dens Ønsker. Imidlertid fremkom der Ønsker om at faa Salmebogen i Brug, og Secher lod straks Degnen gaa rundt med en Liste; man tegnede sig for 3 Ekspl. til hver Familie undtagen Laurs Zachariesen og hans Venner, ialt skrev Secher efter 4—500 Ekspl. Det gik dog ikke ganske let med at faa Menigheden i Foldby til at lade Bogen hente, men ogsaa dette gik i Orden til Slut.

Kort efter kom et Udvalg fra hver By i Foldby Sogn til Secher og anmodede om Tilladelse til at beholde den gamle Salmebog. Secher svarede, de gerne skulde blive fri for den nye i Kirken; men i Skolen og ved Konfirmationsforberedelsen skulde den bruges; derefter spurgte han, hvad de havde imod den ny Bog, og her fik han det Svar: »Vi synes ikke, der er talt om Satan og Helvede.« »Jeg viste dem«, skriver Secher, »flere Hentydninger paa disse rædsomme Genstande, men da jeg ønskede enhver sin Samvittighedsfrihed, indlod jeg mig kun lidt i Forsvar for den ny Salmebog.«

I Søften Kirke blev den ny Bog indført Nytaarsdag 1803; her var man tilfreds med den, og man takkede endog Præsten for hans Opmærksomhed, da han overlod dem selv at afgøre, hvorvidt de vilde have den eller ej.

Ogsaa i Foldby ønskede man den nu indført, men det var Secher ikke stemt for i Øjeblikket — af Hensyn til Modstanderne Laurs Zachariesen og hans Venner: »Jeg vilde,« skriver Secher, »have Vished for, at der ingen Disharmoni skulde møde i Kirken, som det ved Præsternes slette Konduite er sket.«¹⁾ Hvis de

¹⁾ Secher har aabenbart tænkt paa Forholdene nogle Steder i Bjerre Herred, hvor der om Søndagen var Sangkrig i Kirkerne mellem Præsterne og en Del Degne paa den ene Side og »de stærke Jyder« paa den anden Side.

kom med 200 Underskrifter eller en Erklæring fra »det haarde Parti«s Anfører, hvis Navne er nævnt, maatte de faa Bogen. Aaret efter blev Foldby Kirke istandsat, og man maatte da søge Søften Kirke og her taale den ny Salmebog. Da nogle Foldbyer ønskede den gamle benyttet for deres Skyld, sagde Secher Nej; de, der var utilfreds, kunde søge til de Kirker i Omegnen, hvor den gamle endnu blev benyttet.

Denne lille Fejde om gamle og nye Salmer, bragte ikke nogen Forstyrrelse i Forholdet mellem Præst og Menighed. Der var naturligvis ogsaa nogle her, der efter Sechers Mening var gerrige, uretfærdige, egenyttige, snedige, liderlige og dovne, ligesom i Søften, men som Helhed var Secher godt tilfreds med dem. »De gaar flittige i Kirke,« siger Secher, og han tilføjer: »i dette store Sogn er der mange udmærkede Bønder.«

Ogsaa i Foldby skaffede han Beboerne en ny Skole i Stedet for den gamle og meget primitive, der fandtes, da han overtog Embedet, men Krigen førte med sig, at den nær aldrig var bleven færdig, trods det, den kun var paa 5 Fag. I 1808 skriver Secher, at »den af ny var opført paa fri Plads i Gaden. Krigsurolighederne havde standset Bygningens Fremme, dog haaber jeg den færdig i Sommer.«

I 1809 tilføjer han, at »Skolen venter paa Fred for at blive færdig. Folkene er borte, der skulde fuldføre denne velbegyndte Bygning, som lover sin Patron Ære og Ungdommen en værdig og passende Læreplads.« — Men i 1810 er man ikke naaet længere; efter at have betegnet den gamle som helt umulig, »da Taget er maadeligt, Væggene faldefærdige, Vinduerne mørke og utætte og Loftet aabent,« tilføjer han: »Den halvopførte nye Skolebygning bør derfor anbefales Herskabet [paa Frijsenborg] til Fuldførelse, da dette ikke længer taaler Opsættelse.«

I 1811 synes det, der paany er taget fat paa Arbejdet »og at Skolen nu er næsten færdig.« »Gulvet, som endnu ikke er lagt af Mursten, der er samlede, bliver færdig inden Juli Maaned, efter Muremesterens

Ord, og naar dette er fuldbragt, kan denne Skole anses som den bedste i Herredet.«

En Skole paa 5 Fag. »Den bedste i Herredet«. Man var nøjsom i hine Tider!

Endelig om Efteraaret 1811 naaede man Maalet. I sin Omtale af Synet i 1812 skriver Secher:

Foldby Skole er nu fuldendt; den bestaar af 5 Fag, fritstaaende paa Gaden, 12 Alen bred, med murede Vægge og fortømmeret Gavl. Gulvet inde i Skolen, som er 3 Fag stor, er halv af Mursten, halv af Kampsten. Den sidste halve Del lægges om [altsaa endnu ikke helt færdig!] som den første af Mursten. Vinduerne maa forsynes med Beslag, som ligger bekostet, men ikke benyttet. Naar dette udføres, er Skolen fortrinlig god — indrettet efter nyere Brug, med løse Bænke. Desuden er i to halve Fag indrettet for Præsten et Værelse, hvoraf han betjener sig ved sit Ophold i Byen om Søndagen. En Forstue er i den anden halve Del af disse to Fag, belagt med Kampsten. Men endnu kunde ønskes anbragt et Locum ud fra Skolen med 2 særskilte Rum — et for hvert Køn.«

Hvis det er lykkedes at faa de nævnte Forbedringer fremmet i det følgende Aar — eller to, ser man, det varede 5—6—7 Aar at faa endelig færdigbygget denne nye beskedne Skole paa 5 Fag. Saadanne Forstyrrelser bragte den første Verdenskrig ind over vort Samfund i hine Tider.

Det varede ikke længe, inden Secher fik en ny, stor Opgave at arbejde med, nemlig den at føre Forsørgelsesloven af 5. Juli 1803 ud i Livet. Blandt alt det smukke, der kan siges om Oplysningstidens reformivrige og fremskridtsvenlige Regering, skal det ikke glemmes, at den ogsaa tænkte paa at hjælpe Danmarks fattige Mænd og Kvinder og deres Børn. Derfor vedtog man den betydningsfulde Reform af 5. Juli 1803, som er Grundlaget for hele vor sociale Reformlovgivning. Med et Slag blev de fattiges Stilling forandret. Samfundet paatog sig det som en Pligt at yde de trængende Understøttelse, og for de fattige betød dette en Ret, de aldrig før havde kendt. Saa god var den Lov, at den kom til at virke i 89 Aar, til den i Januar 1892 blev afløst af Alderdomsloven og vor nugældende Forsørgelseslov.

Med Kraft og Energi tog Secher fat paa den nye Opgave, han her havde faaet. I hvert Pastorat skulde der dannes en Kommission bestaaende af Præsten som Formand, Politimesteren, en af de største Ejendomsbesiddere samt 3—4 af Pastoratets bedste Mænd. Dens Opgave var at udskrive de Afgifter i Penge og Korn, der var nødvendige for at alle sultne kunde mættes, saa alt Betleri kunde afskaffes.

Det første Forsørgelsesudvalg for Søften-Foldby kom til foruden Secher, Politimester Søren Stilling og Forvalter Tommesen, Frijsenborg, til at bestaa af Gaardmand Niels Nielsen, Foldby, Selvejer Anders Sørensen, Søften, og Gaardmand Hans Andersen, Norring, og senere Sognefoged Søren Knudsen, Foldby, som Repræsentant for Politimesteren.

Der meldte sig i det første Aar 30 trængende, som skulde understøttes af 50 Beboere. Da de fattige nu ikke maatte betle, blev det nødvendigt at yde dem en Understøttelse, der i Reglen var større end den, Af-tægtsfolk, der har afstaaet deres Gaarde, modtog fra disse. Der skulde skaffes Arbejde til de arbejdsløse, og da dette ikke lod sig gøre den første Vinter, »maa de understøttes saa meget des kraftigere,« skriver Secher. De, der var svage paa Legeme eller Aand, blev anbragt i Pleje paa Omgang hos private, hvor de skulde behandles godt. Den, som behandlede en saadan Stakkel daarligt, eller skulkede, naar det var hans Omgang, vilde faa en Mulkt paa 3 Rbd. for hver Dag, han nægtede Hjælpen eller ydede den slet. Første Aar Loven virkede, blev der udskrevet 21 Tdr. 2 Skp. Rug og 21 Tdr. 2 Skp. Byg samt 35 Rbd. i Penge. Desuden søgte Secher paa anden Maade at skaffe Midler. Bl. a. paalagde han de unge at betale en Skærv, naar de holdt Fest, men da dette ikke bragte stort i Kassen, fik Secher hos Regeringen Tilladelse til at opkræve 20 Sk. af hver Karl, 10 Sk. af Pigerne og 8 Sk. af konfirmerede Drengene. Bidraget steg under Krigen til 2 Mark, 1 M. og 12 Sk. — Det blev forbudt Beboerne at udleje deres Huse til udensogns Folk uden først at have Kommissionens Tilladelse, ligesom man ansatte en Mand i hver By til at bortvise Betlere

fra andre Sogne, hvis de kom til deres By. »Lige saa lidt som vi nu selv taaler at se vore Trængende være andre til Byrde, saa lidt taales fra dette Øjeblik andre Sognes Omløbere,« skriver Secher i sin Protokol. Beboerne vilde nemlig ikke baade betale Fattigskat og yde Støtte til Betlere. Der var nemlig hos mange stor Modstand mod den ny Fattigskat, og mange maatte udpantes, før de betalte; saa stor var Modstanden, at da Secher i 1806 ønskede at købe et Hus i Norring til 53 Rbd til en husvild Familie, maatte han ansøge Amt og Regering om Tilladelse til at pante hos en Del for deres Part af Udgiften: 3 Mark 6 Sk. pr. Mand. Naar der hos disse Beboere var Modstand, var det vel bl. a. af den Grund, at det ikke var lutter Englebørn, der modtog Hjælpen; Secher klager da ogsaa ofte over, at en Del af de Trængende ikke gør deres Pligt i Henseende til at søge Arbejde. Og i 1810 fastslaas det, at enhver, der nægter at arbejde, hvor dette bydes, ingen Understøttelse faar det første Kvartal.

I Begyndelsen af Krigstiden blev der atter fra Regeringens Side tiltænkt de Fattige ekstra Fordele. I 1808 udkom den Forordning, at disse nu skulde modtage forædlede Produkter; ogsaa denne Ordre førte Secher ud i Livet, saaledes at de Trængende i Norring Mølle kunde faa udleveret Rugmel, Bygmel, Ærter, Malt, Flæsk, Byggryn, Smør, Øst og Kartofler — altsaa en Slags Rationering, saaledes som vi senere lærte den at kende under den følgende Verdenskrig godt 100 Aar senere. Desuden udbetaltes der Hjælp i Penge til Klæder, Træsko og Husleje. — Da denne Leverandør ikke længere ønskede den Forretning og heller ikke andre vilde træde i hans Sted, tilbød Secher at levere de Fattige Rugmel mod at de øvrige Varer blev indsamlet hos de Beboere, der skulde betale Fattigafgift.

Men det var ikke alene sine egne trængende Landsmænd, Secher tænkte venligt paa i disse Krigsaar og vanskelige Tider. I sin Høstprædiken i begge Kirkerne den 12. Septbr. 1808, hvor der var mødt en talrig Forsamling, »opmuntrede han til at yde Bidrag til vore norske Brødre. Der indsamledes 26 Rbd. 1 Sk. foruden det, der gaves efter Kystbefalingsmændenes Op-

fordring,« skriver Secher i Embedsbogen i Søften for nævnte Dato. At der var Grund til at hjælpe »vore norske Brødre« i disse Krigsaar, »da engelske Krydsere stængte hver Havn«, »da den fattige sulted, den rige led Savn«, kender vi jo bl. a. fra Ibsens gribende Digt »Terje Vigen«. »Landet var i Misvækst og Nød« paa samme Tid som den engelske Mand »var paa Rov mellem Norges Skær«. Alt dette kendte Secher og ønskede at være med til at raade Bod herpaa ved sin Indsamling — allerede Aaret før, Ibsen lader sin Helt i Digtet hente »den dyre Last«, de tre Tønder Byg.

Den 27. November 1813 deltog Secher i det sidste Forsørgelsesudvalgs Møde, som blev afholdt i Aarhus, hvor han nu efter sin Forfremmelse boede. Man gennemgik Regnskabet for et nyt Kommunehus, han havde ladet opføre i Norring, og hans sidste Protokoltilførsel lyder saaledes:

»Det kundgjordes Kommissionen, at Stiftamtmanden havde kundgjort overalt i Amtet, at forædlede Fødevarer uden Undskyldning og Opsættelse skal overalt indføres i Amtet. Under Forhandlingerne erklærede Niels Nielsen og Niels Jensen, at de vilde — for at fremme Regeringens Hensigter — paatage sig Leverancen af de forædlede Fødevarer til de Fattige for Aaret 1814, hvis Mølleren i Norring Mølle ikke er at formaa dertil. — Da dette saaledes var aftalt, hævedes Mødet.«

Man ser heraf, at Secher ikke var blevet træt af at arbejde for de Fattige. Til det sidste tænkte han paa disse — og han kunde ikke træde tilbage, før han havde Vished for, at der ogsaa i det følgende Aar var sørget for de Trængende, som havde Ret til at erholde Hjælp, saa ingen led Nød.

Straks da Secher begyndte sit Arbejde for at føre Fattigloven af 5. Juli 1803 ud i Praksis, mødte han stærk Modstand, bl. a. fra Norring-Gaardmanden Laurs Zachariesens Side. Før man begyndte at opkræve Korn og Penge til de Fattiges Underhold, skal han have udtalt til sine Bymænd, at »hverken Konge eller Præst skulde faa noget over hans Lade at byde,« og da man den 10. November 1803 var samlet i Præstegaarden for at vedtage den endelige Plan, mødte Zachariesen og meddelte, at »han intet

vilde yde efter vor Ansættelse.« Secher foreholdt ham, at de handlede efter kongelig Ordre og lovede ham at blive ansat efter Billigheds Love, lige med sine øvrige Bymænd. Derefter skriver Secher i Embedsbogen:

»Manden, der var en Fanatiker og et ondt Menneske, vilde intet høre, men sagde, at han foragtede os alle, og især mig, der havde fundet paa dette Spil. Vi oversaa hans Uartigheder, bad ham forholde sig rolig og gaa hjem. Men endelig sagde han, at han længe havde ønsket at kunne sige mig, at jeg var en sk . . . Mand, der prædikede Afguderi, forsømte min Tjeneste og var som alle andre Præster i vore Dage. Jeg beholdt endnu saa megen Fatning, at jeg taus aabnede Døren, bad de andre Herrer være Vidner og viste Zachariesen ud af vor Forsamling.«¹⁾

Et Par Dage efter klagede Secher til Biskop Janson, og der blev i Marts 1804 anlagt offentlig Sag mod L. Z. med Prokurator P. Rohde som offentlig Anklager. Derimod blev der ikke beskikket Z. nogen Forsvarer. »Allevegne vankede han omkring, skriver Secher, for at finde sig en Prokurator, men ingen vilde antage sig hans Sag, som han kaldte Guds Sag. Endelig fandt han en i Reiner ved Ans Kro, en bekendt Skurk«. — Det endte naturligvis med, at L. Z. blev dømt, hans Beskyldninger mod Secher skal være døde og magtesløse, han skal gøre Præsten offentlig Afbigt, betale 100 Lod Sølv til Søften Fattigkasse og til Prokurator Rohde 30 Rbd. Sluttelig tilføjer Secher, at Reiner bedrog Z. for 300 Rbd.

Under Sagen var L. Z.s Hustru død, og nu, da han var dømt, vilde han rejse til København og klage til Kongen, men blev syg og maatte rejse hjem. Efter 3 Ugers Sygeleje døde ogsaa han og efterlod sig to

¹⁾ Dette er naturligvis ikke den endelige Dom over L. Z. Den kan i Nutiden først afsiges, naar man faar oplyst, hvad der var den dybere Aarsag til Z.s Nægtelse af at betale Skat. Herom oplyses der sikkert i Retsprotokollen fra 1804 for Frijsenborg Birk samt til den Sagen hørende Dokumentsamling. — Det kan tilføjes, at L. Z. ikke var den eneste, der nægtede at betale Skat. I Smørum paa Sjælland (hvor Loven allerede blev vedtaget 15. Juni 1802), kom det den 7. Maj 1803, da man vilde pante for Skat, til en saa kraftig Revolte, at bevæbnede Husarer maatte udkommanderes mod de mange Skattenægttere.

halvvoxne Børn, der nu stod brødløse, da han ikke var Selvejer, men Fæster under Frijsenborg. Forinden sin Død tilkaldte han Præsten, der gav ham Sakramentet, talte venligt til ham og tilgav ham paa Anmodning, fordi han havde angrebet sin Præst. Derefter skriver Secher:

»Jeg besøgte ham hver Dag, forøgede mit Venskab for ham, saa han nu først kendte mig. Daglig græd han over sin Daarlighed — og den haarde Graad rørte mig meget. Jeg bad ham sige mig, om jeg ikke inden hans Død kunde anvise en Lejlighed til at forvise ham om mit Venskab. Han bad mig grædende være hans Børns Fader. — Jeg lovede det, thi jeg havde selv konfirmeret dem, og fandt ham efter dette Løfte hver Dag roligere. Omsider døde han, og i Dødens Øjeblik siger han: naar jeg nu er død, sig da Præsten det strax, og han vil antage sig mine Børn. Budskabet fik jeg samme Time, og begyndte samme Dag paa mit Løftes Opfyldelse. — Her var nu en ypperlig Gaard ledig under Grevskabet, som alle higede efter, og nu var her at se til, at ingen skulde snuppe den fra mine Børn, som begge var for unge. Drengen 18 Aar og maatte ikke fæste Gaard, Pigen 17 Aar og svag. Jeg føjede da Anstalt hos Grevskabets ædruelige og retsindige Forvalter Tommesen, og for min Skyld tillod han Gaarden at staa fæsteledig i 2 Aar paa mit Ansvar«.

Da de 2 Aar var omme, lykkedes det Secher at faa den unge Mand fri for Soldatertjeneste og skaffede ham Gaarden i Norring i Fæste. Han blev »en lykkelig Mand, men tillige en virkelig taknemlig Sognemand. Pigen døde efter 2 Aars Sygeleje og takkede mig i Dødens Time for min Beskyttelse. Den unge Mand hedder Zacharias Laursen den yngre«.

Ligesom Secher beskyttede og støttede dette unge forældreløse Søskendepar, saaledes hjalp han hele sin Menighed i 1808, da Egnen var gjort usikker som Følge af Indkvartering af de urolige spanske Tropper. Hvor disse begik Overgreb mod Befolkningen, f. Ex. overfaldt sagesløse Mennesker, skaffede han sine Bysbørn Oprejsning og de skyldige afstraffet. Han fik Tilladelse til at de benyttede Søjten Kirkes Vaabenhus som Arrestlokale for de genstridige, der som Følge af deres Overgreb blev idømt Fængsel og Fangekost. Som Helhed forløb Indkvarteringen dog nogenlunde, og Secher skriver, at »disse vore Venner hylledes af Mænd og Kvinder med største Iver«.

Han satte Streg under Kvinder; den Finte er jo tydelig nok! Der er jo endnu her i Danmark enkelte synlige Beviser for, at Sechers Streg var paa sin Plads: at ogsaa Kvinderne hyldede de mørke Herreer fra det skønne Spanien!

Om Krigen 1807—14, og da navnlig om Spaniolernes Ankomst hertil og deres Flugt som Forræddere skriver Secher i den ofte omtalte Embedsbog to saare interessante Afhandlinger, »Fremmede Tropper« og »Danmarks Allierede i Aaret 1808« som er mere end Tidsbilleder og som fortjener Offentliggørelse, skrevet som de er i et klart Sprog og en livlig Stil, som ingen i hans Samtid kunde gøre bedre. I den sidste Beretning fortæller han om Spaniolerne, som før deres Flugt over til Fjenden tog Afsked med deres Heste; ved Læsning heraf mindes man Blichers Beretning om »Messingjens«, Hesten og dens Herre der var med i samme Krig.

»Officererne søgte Staldene, skriver Secher, og jeg ledsagede dem derhen, hvor de alle tre med de hedeste Taarer ligesom sagde deres Heste Farvel. Jeg gaar til Aferiz, som især var rørt og spørger om Aarsagen. Han siger: Nu har jeg redden 400 Mile paa denne Hest, og fra i Dag af maaske aldrig mere. Vil De passe den vel, saa er her Sadel, Bidsel og Hest, brug den til deres Rejser. Han græd som Sønner, der tager Afsked med sin Faders Bolig, og det gjorde mig saare ondt for denne følsomme unge Mand. De kommer vel tilbage, siger jeg, og de skal finde Deres Hest i god Stand, om han forbliver her. Nej — jeg kommer aldrig mere, sagde han, kyssede den og løb ud af Stalden.«

Foruden de allerede nævnte eller omtalte og citerede Afhandlinger, skriver Secher i Embedsbogen om »Et bekendt Sted i Riis By«, Minde om Niels Ebbesens Borg og hans gamle Eg, »Lidt om Høsten i Aaret 1808«, »En mislykket Ægteforbindelse eller Trolovelse i Aaret 1809« — et Kammeratægteskab, som et ungt Par i Tinning havde indgaaet, og som de nu ønskede Præstenskulde ophæve!

Secher var altid Fyr og Flamme saa snart han mødte en Sag som han mente burde støttes. Dette ser man bl. a. i 1804 da den bekendte Læge Bredefeldt i Hammel døde, og der var Tale om at hædre hans Minde. Den smukke Mindeartikel i Aarhus

Stiftstidende under Mærket S. er der ingen Tvivl om at Secher har skrevet¹⁾, og da det Spørgsmaal blev rejst, hvorledes man bedst kunde ære Bredefeldts Minde og man enedes om forskellige Former, tegnede Secher sig strax for 100 Rbd. til Køb af hans Bøger og Instrumenter til Eftermandens Brug, 50 Rbd. til Jordemødrenes Løn og Ansættelse, samt endelig for 50 Rbd. til et Marmormonument.

III. Provst og Skolereformator.

En Personlighed af O. A. Sechers Format vilde naturligvis ikke i det lange Løb komme til at nøjes med et beskedent Embede som Landsbypræst. En Mand med saa gode Evner og Forbindelser, parret med Energi og Virkelyst, opnaar i Reglen ret hurtigt en højere Stilling og et større Virkefelt. Dette skete da ogsaa for Sechers Vedkommende. Allerede i 1807, da han var 31 Aar gammel, blev han konstitueret som Herredsprovst for Sabro, Vester Lisbjerg og Houlbjerg Herreder. Den store Undervisningsreform var paa Trapperne, saa her ventede der ham en større Opgave. Paa Sjælland og Lolland-Falster var Skoleloven allerede gennemført Aaret før, og var Krigen ikke kommen, vilde den sikkert være bleven gjort landsomfattende et Aar eller to efter. Nu maatte man vente til 1814 — efter Fredslutningen. I sine Optegnelser fra 1807 skriver Secher, at han allerede som Provst havde besøgt en Del af de tre Herreders Skoler, som sikkert ikke har været i særlig god Orden, thi han skriver: »Visdommen er ikke hentet herfra«. Om han her — i Lighed med Arbejdet i Søften og Foldby — har søgt at reformere i Henseende til Bygning af Skoler m. v. oplyser han intet om. Krigen har sikkert ogsaa umuliggjort dette i Aarene 1807—14, hvad Opførelsen af Foldby-Skolen jo blev et godt Bevis for. — Mærkelig nok skriver Secher intet om, at Beboerne i 1810 købte Søften Kirke af Grevskabet Frijsenborg. I Modsætning til Beboerne i Foldby, der var Fæstere,

¹⁾ Ravnholt: Bredefeldt i Aarhus Stifts Aarbøger 1918 S. 68-71.

var de i Søften Selvejere, og Udskiftningen i 1802 i Forbindelse med Opgangstiderne i de følgende Aar har medført, at man i 1810 har haft baade Lyst og Evne til at købe den gamle Kirke, for saaledes helt at frigøre sig for at betale Skat til Frijsenborg. Der kan vel næppe være Tvivl om, at Secher ogsaa har været medvirkende her, selv om han ikke har funden Anledning til at notere noget herom. Derimod oplyser han om en Mængde andre interessante Ting og giver herigennem et godt Bidrag til Belysning baade af Tiden og sig selv.

I 1810 meddeles det, at Biskop Birch i Skrivelse af 22. Januar har opfordret Præsterne til at indtræde som Medlemmer af »Økonomisk Selskab« og virke efter dets Program, og allerede den 14. Februar føjer Secher til, at han den Dag var til Møde i Aarhus angaaende nævnte Selskab.

Samme Sted i Embedsbogen oplyser han, at ved kgl. Resolution af 25. November 1809 blev det tilladt at bruge Ligkister af Vidjer eller Straa, og kun anvende begede Trækister i Tilfælde af smitsom Sygdom. Dette var sikkert en Krigsforanstaltning«. Af Trækunde man bygge Skibe i Stedet for de af Englænderne røvede, og derfor skulde der spares paa den Vare.

Interessant er det ogsaa at læse Sechers Dagbog om Kirkegangen, Begravelser m. v. Hvor yndet han har været som Præst, er det ikke let at oplyse noget om, men det fremgaar af hans egne Noter, at der ved de store Højtider og paa visse Dage Foraar og Efteraar har været stor Tilslutning til Gudstjeneste saavel i Søften som i Foldby. Første Søndag efter Paaske 1808 skriver Secher: »I Søften Altergang for 102 Personer. Skriftemaal forrettede jeg om Lørdagen«. 2. Søndag efter Paaske: »I Foldby forrettede jeg Altergang for 154 Personer«. — Den 7. Maj: Foldby. »Jeg forrettede Skriftermaal for 110 Personer. Jeg holder altid en Tale højt for Alteret for hvert Sæt, ca. 20 Personer«. — 3. Søndag efter Paaske: Altergang i Foldby for 133 Personer. — 4. Søndag efter Paaske. Søften: Altergang for 80 Personer, mens Spaniolerne var i Byen. Nogle af disse deltog i Gudstjene-

sten. Andre Tider paa Aaret var Kirkegangen meget sløj, særlig i Søften. Men Secher skælder aldrig ud af den Grund. Et Par Steder skriver han, at han prædikede for »3 Koner og 5 Mænd, hvoraf 3 sov !? !? !? !?«. Som Regel forklarer han undskyldende, hvorfor der denne eller hin bestemte Søndag var saa faa i Kirke. F. Ex. »Man var i Færd med at skove for Husmændene.« — »4 Vogne tilsagt i Rejse for Spaniolerne — andre pløjede for Husmændene og nogle ansaa Kirketjenesten for en Bisag«. — »Gaardmændene pløjede fra Morgen tidlig for Husmændene, da de Kl. 1 skulde møde til Excercits som Kystmilice. Landeværnet var Dagen forud indkaldt, saa der bliver faa tilbage for Markarbejdet«. — »Meget faa i Kirke, da begge Sognes Kystmilice og Landeværn var indkaldt til Ristrup, samt de spanske Tropper just Kl. 11 skulde brække op fra Zeuthen«. — 6. Søndag efter Paaske 1808: »Ingen Tjeneste: 14 Vogne vare sagt i Rejse efter Tømmer til Canonbaade.« — »Faa i Kirke. Man var beskæftiget med Høøsten«. — »Der var ikke et Menneske i Kirke (i Søften og Foldby). Den travle Høst var begyndt og Landeværnet kaldt ud — her var faa Folk om Arbejdet«. — Det samme gentog sig i begge Kirkerne den følgende Søndag. »Der var ikke et Menneske i Kirke — for Høstens Skyld«. Atter 3. Søndag gentog det samme sig, men endnu tabte Secher ikke Taalmodigheden og gav ondt af sig overfor dem, der kun tænkte paa det jordiske og blev fra Kirken. Tværtimod skriver han disse smukke undskyldende Ord: »Man bør undskylde Bonden, hvis eneste Næringsvej er Agerbrug.« Dette maa jeg betegne som Udslag af et fromt, kristeligt og broderligt Sind¹⁾. — Den følgende Søndag svigtede Menigheden ikke dens

¹⁾ Den 3. Søndag i Fasten 1811 kom der heller ikke et Menneske i Kirke i Søften. »Randers Marked havde opslugt Gæsterne«, skriver Secher; ogsaa dette respekterede han aabenbart som gyldig Udeblivelsesgrund, thi han var ikke bedre selv! Samme Dag i 1809 skriver han, at han havde sat en Student til at prædike (sikkert for tomme Stole) medens han selv tog til Randers Marked!!

Præst, thi da kan Secher notere »begge Steder [var] en stor Forsamling i Kirke«.

M. H. t. Begravelsesceremoni og Tale over afdøde havde Secher en Opfattelse, som vi i vore Dage staar noget uforstaaende overfor. Man kan maaske sige, at han paa dette Omraade delte Tidens Opfattelse. I Embedsbogen for 12. Febr. 1808 skriver han: »Ligprækener har jeg afskaffet«. Han forklarer ikke hvorfor — maaske var det, fordi han ikke vilde hykle Venlighed om en afdød, der havde levet langt borte fra Dydens Vej, og for ikke at gøre Forskel er det maaske, han for sit Vedkommende afskaffer den Skik at holde Tale over afdøde.

Helt afskaffet blev Ligtale imidlertid ikke i Søften-Foldby, trods Sechers lidt kolde Bemærkning den 12. Februar 1808, som han gentager baade den 17. Juni og den 2. Sept. s. A., thi den 22. Marts 1810 skriver han efter en Meddelelse om, at han den Dag i Søften havde forrettet Jordpaakastelse: »Denne Gang lod jeg mig overtale til at præke over en virksom Bondekone«. Teorierne er til — for at brydes!

Første Søndag efter Helligtrekonger 1810 afholdt Secher Fredsfest i Anledning af Freden med Sverrig.

1812 blev det store Sejrs-Aar for O. A. Secher. Den 10. Juli blev han i en Alder af 36 Aar udnævnt til Amtsprøbst over Hasle, Ning, Sabro, Vester Lisberg, Framlev, Gjern og Hids Herreder i Aarhus Stift. Det paalagdes ham indtil videre at forblive som Sognepræst i Søften mod at der blev ham beskikket en personel Kapellan, der skulde bestride de præstelige Forretninger. Dette Embede blev i Maj 1813 tildelt Fred. Hobe, Søn af Generalmajor v. H. i Haderslev¹⁾. Som det fremgaar af det tidligere anførte, tog Secher kort efter sin Udnævnelse Bolig i Aarhus, hvor han i de følgende Aar opholdt sig den meste Tid. Dermed begyndte han sin egentlige Manddomsgerning, som han gennem et godt Forarbejde havde de bedste Betingelser for at udføre, nemlig Organise-

¹⁾ F. Hobe var født i Randers 1787, blev Student fra Byens Latinskole og Kandidat 1807. 1822 fik han Embede i Har-ring-Stagstrup i Thisted Amt, hvor han døde 1835.

ring af Skolearbejdet i Aarhus Amt og By i Henhold til Skoleloven af 29. Juli 1814. Til Belysning af dette Arbejde har man til Raadighed to gode Bøger, nemlig Lærer Rasmus Sørensen, Venslevs, Erindringer: »Mit Levnedsløb« (1847) og Skoledirektør Chr. Buurs lige saa interessante Arbejde: Skoleliv og Skoleadministration i Aarhus for 100 Aar siden (1919). Rs. Sørensen opholdt sig i Aarhus som Lærer 1818—21 og lærte saaledes Secher at kende, og kom hurtigt til at sætte Pris paa denne energiske Skolereformator; han anvender et stort Afsnit i sin Bog til Lovprisning af Sechers Person og Gerning og sidestiller ham med de to kendte Skole- og Oplysningsvenner som han allerede havde mødt, nemlig Skolelovens Fader, Chr. D. Reventlow, og Opdrageren af den Lærerstand, der nu skulde træde i Virksomhed, Seminarieforstanderen fra Vesterborg, Biskop P. O. Bojsen. I den juridiske Verden maa Dommene afsiges paa Grundlag af Vidneudsagn. Naar Dommen over O. A. Secher skal afsiges, kan han møde med et godt Kronvidne: Rs. Sørensen, Venslev.

I Chr. Buurs Bog løftes Secher ikke saa højt i de Noter, der knyttes til de mange offentliggjorte, interessante Aktstykker. Buur søger at bevise, at Sechers Biografer, Provst L. Koch og Rigsarkivar V. A. Secher, ikke har Ret, naar de i Biograf. Leks. XV, 1901 og i »Meddelelser om Slægten Secher«, 1885, paa Grundlag af Rs. Sørensens Skildring, taler nedsettende om Skoleautoriteterne i Aarhus i 1814—20. Disse tages nu i Forsvar, — og der er jo intet at sige til, at dette sker i et Jubilæumsværk. Man maa tværtimod være Hr. Buur taknemmelig for, at han har offentliggjort alle Aktstykkerne, saa kan enhver jo selv danne sig et Skøn over, hvad der er stort, og hvad der er smaat, hvem der havde Ret, og hvem der havde Uret under Skolestriden i Aarhus for 110 Aar siden.

Rasmus Sørensen begyndte sin Skildring af Sechers Virksomhed med disse Ord: »Det varede ikke et Aar, efter at Anordningen af 29. Juli 1814 var udkommen, saa havde han Planerne for den nye Reform ved alle Landsbyskolerne i hans Amtskreds, baade udkastede,

indsendte og af Kancelliet approberede«. Og dette er sikkert rigtigt. Naar vi mindes den Energi, han lagde for Dagen i Søften og Foldby for at faa bygget Skoler og uddannet en Lærer, saa forstaar man hans Lyst til ogsaa at sætte ind med Reformer paa dette Omraade i Amtets øvrige Landsogne nu, da hans Mynlighed var bleven udvidet til ogsaa at omfatte disse. Arbejdet var ulige lettere nu, da han havde Loven i Haanden. For at Skolereformen heltud kunde komme til at virke efter sin Hensigt, stillede han det bestemte Krav, at alle Skoleembederne skulde besættes med seminarieuddannede Lærere. Typer som Holbergs Per Degn og Blichers Skolemester, der om Sommeren var Muremester, maatte nu træde tilbage som ubrugelige under det ny System. Et Exempel herpaa har man fra Aarhus fra Sommeren 1816. Byens Skoleautoriteter ønskede at ansætte en Regimentsskriver som Lærer ved Friskolen for de fattige Børn, og de anmodede ham om at henvende sig til Provst Secher og lade sig prøve her. Men den Prøve maa være falden uheldig ud baade for Skolekommissionens Formand, Pastor Studsgaard og Skriveren, thi sidstnævnte skrev den 30. September til Præsten: «Hr. Stifts- og Amtsprovsten betog mig alt Haab om at blive ansat ved Fattigskolen, og gav herfor tilsyneladende kraftige Grunde«. Secher har med andre Ord lukket kraftigt af. Selv om Aarhus Bys vise Skoleautoriteter har ment, at en Regimentsskriver var god nok som Lærer for de fattiges Børn, saa havde Secher en anden — og bedre — Mening om den Ting. Skriveren var vejet og funden for let. Og saaledes gik det aabenbart alle andre Steder, hvor man, trods den ny Skolelov, ønskede at beholde den Lærer, man havde. Som Medlem af Amtets Skoledirektion skrev Provst Secher til de forskellige Seminarier efter uddannede Seminarister. Hver af disse tildelte han et Embede i de Sogne, hvor man trængte til en ny Lærer. Rs. Sørensen fortæller derefter videre om, hvorledes det ofte var Tilfældet, at en saadan Seminarist kom rejssende til det Sogn, hvor han skulde ansættes, og spurgte, om det var i denne By, han skulde være Læ-

rer, men fik saa det Svar: »Det ved vi ikke noget af, vi har vel nok i den, vi har.« Den ny Lærer stod saa net i det og maatte derefter søge Sechers Hjælp. Naar den unge Seminarist saa stod hos Secher med sit Kaldsbrev uden at kunne finde sit Embede, lo Secher og sagde: »Ja, der kan De se, hvad Interesse de Folk og deres Præst har for deres Skolevæsen — men nu skal jeg lære de Godtfolk derude at se op og gøre Anstalt«. Og saa vankede der en ordentlig Befaling, som havde Næb og Kløer, og efterhaanden kom der Gang i Skolevæsenet rundt om i Amtets mange nye Folkeskoler. Derfor er det sikkert ret træffende Ord Provst L. Koch benytter, naar han om Secher skriver, at han med Energi gennemførte Skolevæsenet. Hvad smaa Mennesker paa dette Tidspunkt mente om hans kraftige Fremfærd, har det jo ikke synderlig Interesse at faa oplyst nu, da deres Navne er glemt, medens Secher mindes som sin Egns Skolereformator og som den begejstrede Skole- og Oplysningsven, han var — en fuldgyldig Repræsentant for Oplysningstiden. Den Virketrang og Fremskridtsaand, man da var besjælet af, er her personificeret paa en baade smuk, djærv og kraftig Maade.¹⁾

Tilbage stod endnu Reorganisationen af Aarhus Bys Skolevæsen. Naar den Sag trak i Langdrag, var Aarsagen vel ikke den alene, at der var Strid mellem Amtets Skoledirektion (Provst Secher og Stiftamtmand Güldenchrone) og Aarhus Skolekommission om, hvorledes Ordningen skulde være. De daarlige Tider efter Krigens Afslutning maa ogsaa tages i Betragtning. Og endelig var Skolevæsenet i Aarhus maa ske ikke saa daarligt, at Reformens Udsættelse ikke kunde taales. Allerede i 1749 blev der under Pietismen oprettet en fri Kirkeskole i Aarhus, og denne virkede ved Skolelovens Gennemførelse som Fattigskole. Endelig var der i 1790, paa den lærde Biskop H. F. Jansons Foranstaltning, bleven oprettet nogle private Borgerskoler (bl. a. Windings og Wolters), som ogsaa var i Virksomhed paa det nævnte Tids-

¹⁾ C. Buur understreger da ogsaa i sit historiske Værk, at Secher utvivlsomt var en meget dygtig Mand.«

punkt¹⁾. Byen havde omkring 1814 mellem 4 og 5000 Indbyggere, Tallet paa skolepligtige Børn laa mellem 4 og 500.

Man kan dog ikke med Rette paastaa, det var Secher, der var Aarsag til, at Sagen her trak i Langdrag, thi allerede 1. og 8. November 1814 skrev han til Aarhus Skolekommission og anmodede den om at bringe Skolens Forhold i Orden m. H. t. Lovens Bestemmelser²⁾. Navnlig maatte Skolens Lokale og Inventar bringes i Orden, saa at den første Examen kunde afholdes i April 1815. I sit Svar af 31. December 1814 redegør Kommissionen for, hvorledes det bestaaende Skolevæsen er, og der fremsættes Forslag om, at man ved Siden af den fælles offentlige Folkeskole bør oprette en Realskole, hvad Loven aabnede Adgang til. Som Bevis for, at dette Forslag havde mange Tilhængere, havde Kommissionen ladet sit Forslag om Realskolen anbefale af 52 førende Borgere. Det var dette Forslags Fremsættelse, der medførte, at hele Skolens Ordning blev trukket i Langdrag. Secher har naturligvis ønsket at overveje det samt undersøge, hvorledes man greb Sagen an andre Steder, og han har vel ogsaa ment det klogt at skaffe Klarhed over, hvorledes Regeringen stillede sig til Sagen. Først i Foraaret 1817 lod han høre fra sig i en lang motiveret Skrivelse til Skolekommissionen. Som Aarsag til Udsættelsen henviste han til

¹⁾ Chr. Buur: Folkeundervisning i Aarhus før 1814 (1915) S. 74 ff. og 96 ff., jævnf. samme Forfatters »Skoleliv og Skoleadministration i Aarhus før 100 Aar siden« (1919) S. 4 ff.

H. F. Janson, den tidligere Universitetsreformator (f. 1737 d. 1805), var i 16 Aar, fra 1789 til sin Død Biskop i Aarhus. (Biogr. Leks. VIII, 1894). Da Janson og Secher stod hinanden saa nær, skal det anføres, at Biskoppen i kirkelig Henseende var Tilhænger af Balle og Modstander af de yderliggaaende, rationalistiske Lærere, der førte det store Ord ved Københavns Universitet i 1790'erne.

²⁾ Byens Skolekommission bestod af Byens to Præster F. C. Studsgaard og Bechmann (senere J. H. Larsen), Byfogden, en Raadmand, samt 5 Borgere som Direktionen havde udnævnt: blandt disse træffes, som Kasserer, den af Blichers Biografer saa ofte omtalte Bogtrykker, Redaktør Elmqvist, som paa dette Tidspunkt (1814) kun var 26 Aar gl.

de daarlige Tider og de Vanskeligheder, det vilde volde Byen, naar der skal skaffes Lokaler til Skoler og Lærerboliger. »Men da Nødvendigheden byder os at fuldende det til Dels i Amtsdistriktet begyndte Gode, og Borgerne daglig føler og ytrer Trang til et bedre organiseret Skolevæsen, tillader vi os hermed at forelægge en Plan dertil, der i flere Henseender vil findes afvigende fra den af Skolekommissionen til os tilsendte«.

Secher omtaler derefter nærmere, hvorledes han mener Skolevæsenet bør ordnes, og her nævner han bl. a. ogsaa Haandgerningsskoler baade for Piger og Drengene, bl. a. Aftenskoler for Drengene ved Haandværk og Handel — altsaa baade Sløjdskoler og en Art teknisk Skole, som jo først blev almindelige senere. — Angaaende Realskolen, som han for nærværende — af økonomiske Grunde — ikke var nogen absolut Tilhænger af, skriver han: »Førend en bedre Skoleindretning har vunden Borgernes Tillid, kan vi ikke, med Hensyn til foranstaaende Bekostninger ønske Realskoler organiserede.« Men Secher spærrer paa ingen Maade Vejen for, at der ydes de Børn, som ønskede det, en højere Undervisning. Han nærer ingen Tvivl om, at der er flere formuende Borgere, der ønsker deres Børn bibragt en mere udstrakt Kundskab end den, som den almindelige Folkeskole kan yde. Derfor henstiller han, at en saadan Realskole indrettes i et lejet Lokale, at man benytter bl. a. Latinskolens Lærere her, og at de, hvis Børn besøger en saadan Realskole, opretholder denne. Men trods det, Secher saaledes havde taget Hensyn til de fremsatte Ønsker og Forslag fra Aarhus-Borgernes og deres Skolekommissions Side, gjorde man dog her Modstand mod Sechers Skoleplan. Først 10. December 1817 fik han Svar paa sin Skrivelse af 25. Maj. »Ingen Tid er, skriver Kommissionen, formedelst den store Pengetrang, vanskeligere til at organisere Skolevæsenet end den nærværende, ligesom ingen bekvemmere end den Tid, da Skolekommissionen i Slutningen af Aaret 1814 indgav sit Forslag til Skolevæsenets Organisation i Aarhus, da Penge ikke er til at

faa, som den Gang var i Overflødighed¹⁾, og Iveren for Sagen hos Borgerne, som den Gang var varm, nu synes aldeles at være lunken«. Efter at Kommissionen har beklaget, at Secher kun vilde gaa med til, at der blev oprettet en privat Realskole, anmoder den om, at dens Forslag maa blive sendt til Regeringens Godkendelse sammen med Direktionens (Sechers); man var nemlig vidende om, at Direktionens andet Medlem, Stiftamtmand Güldenchrone, nærmest var Tilhænger af Realskoleforslaget som Kommissionen havde fremsat i sin Skrivelse af 31. December 1814.

Secher var i 1816 uden Ansøgning bleven udnævnt til Stiftsprovst i Aarhus, og Aaret efter til Ridder af Dannebrog. Det kan heraf skønnes, at man paa højeste Sted har været tilfreds med hans hidtidige Virksomhed. og det synes ogsaa, at han var populær i Aarhus. I sine Erindringer fortæller Lærer Rs. Sørensen, Venslev, at naar Stiftsprovst Secher Nytaarsaften prædikede i Domkirken, da »rykkede saa at sige hele Aarhus ind i den dejlig oplyste Kirke omkring ham.« Man er i det heldige Tilfælde, at Secher selv har nedskrevet og offentliggjort en af sine Nytaarstaler.²⁾

Som Text benyttede Secher Amos 4, 12.: Bered dig, Israel! at møde Gud.

Ved at læse denne Tale faar man et ganske godt Billede af Secher. Man føler den Begejstring og Alvor, der prægede hans Arbejde, men først og sidst Mildhed og hans varme Hjærte. Der findes ikke et haardt eller stødende Ord paa de 32 Sider. Om Talens religiøse Side skal jeg ikke udtale mig. Man kan vel sige, at den er typisk for Oplysningstidens Forkyndelsesmaade. Den er en højtidelig Indledning til det

¹⁾ Den Pengerigelighed, der var tilstede i 1814, var den elendige Valuta, der kun var noteret til $\frac{1}{11}$ af sin paalydende Værdi, og som først naaede Pari i 1838 og Indløselighed i 1845.

²⁾ Tale paa Nytaarsaften 1817, holdt i Aarhus Domkirke af O. A. Secher, Stiftsprovst, Ridder af Dannebrog. Efter Opfordring udgivet i Trykken til Fordel for en offentlig Indsamling.

Skolearbejde, der skulde gennemføres i det nye Aar.

»Nej, endnu vil vi ikke glæde os ved Oplysningens Fremme, sagde han, endnu ikke anse Sandhedens Forkyndelse som overflødig, saa længe Kundskabens Lys brænder saa dunkelt for vore Børn, saa længe disse endnu ikke har vunden Adgang til bedre, renere og gavnlige Meddelelser, saalænge selv Oplysningens Virkninger viser sig saa ufuldkomne, at de enten aldeles ikke kendes, eller kun med Vanskelighed kendes fra Mørkhedens Gerninger.

Lykke og Fortrin bestaar ikke deri at have meget, men deri at vi anvender den kristelige — da maatte vi først have lært, at den Lykkeligste største Fortrin er den Evne at kunne glæde og gavne andre.«

Secher advarede mod at være sig selv nok, men altid være rede til at udrette noget for andre ved værdige Beslutninger, thi den Sandhed er uigendrivelig, siger han: Var Menneskene bedre, vilde ogsaa Verden blive det. Han sluttede saaledes:

»Enige heri vil enhver, der har Følelse for Religion, Sandhed og alt, hvad helligt er, samdrægteligen bede til Gud, at det maa lykkes, det store Foretagende, som vi i Guds Navn haaber at begynde i det kommende Aar [1818]: vore Ynglingers Dannelse og Undervisning. Jeg siger, dette Værk skal begyndes; thi saa dunkelt straalere Kundskabens Lys, at selv en Begyndelse til det bedre er nødvendig. Forener derfor, Brødre, den bedste Vilje med den Nidkærhed og Anstrængelse, der vil blive anvendt for at skabe Lys i Mørket og standse Van kundighedens videre Fremgang; ved saadant Forhold virker vi for Guds, Sandhedens og Dydens Sag — ved det møder vi værdigen vor Gud«.

I Løbet af de første Maaneder i 1818 var det lykkedes at faa Skoleforslagene afklaret i Enkelthederne, saaledes at de kunde indsendes til Regeringens Godkendelse. Saaledes som Kommissionen kunde ønske det, indsendtes ogsaa dens Forslag da Direktionen d. 25. Maj afsendte sin. Regeringen havde saaledes frit Valg, naar Sagen skulde afgøres.

Naturligvis fastholdt Stiftsprovst Secher sit demokratiske Forslag om en fælles Folkeskole for alle Byens Børn — om den end af taktiske og praktiske Grunde maatte deles i to Afdelinger: en Friskole for Børn af de Forældre, som modtog Fatigunderstøttelse, og en anden for de Børn, hvis Forældre kunde evne et betale den ny Skoleskat, der nu

skulde udskrives. Men Undervisning og Lærerkræfter var ens i de to Afdelinger. Secher ønskede ikke, at det offentlige skulde oprette en højere Realskole for Overklassens Børn, og en lavere Borgerskole, hvortil man vilde henvise Mellem- og Underklassens Børn. Det synes, som om begge Direktionens Medlemmer slutte- lig var enige heri, thi saavel Sechers som Guldencro- nes Navne staar under det Forslag, der den 25. Maj 1818 indsendtes til Regeringen. Deres fælles Opfattelse af Realskolespørgsmaalet motiverer de i Forslaget paa følgende Maade:

»Saa sandsynligt som det er, at der vilde findes flere Fa- milier, der ønsker at benytte en Realskole, saa vist synes det tillige, at da Realskolen er i det økonomiske som i Undervis- ningsplan forskellig fra og uafhængig af det almindelige Bor- gerskolevæsen, samt blot bestaar ved de Bidrag, som vedkom- mende Forældre dertil ville yde, bør denne Indretning indle- des med særskildte hensigtssvarende Foranstaltninger. — Og skulle vi tillade os desangaaende at indkomme med allerær- bødigtst Forslag, saasomt vi have grundet Haab om at kunne sikre saadan gavnlig Indretning nogen Varighed.«

Forslaget gik iøvrigt ud paa, at der skulde bevilges 4 Skoler, Friskolen og 3 andre, hvoraf kun de 2 — en i Dom- sognet og en anden i Frue Sogn — skulde sættes i Gang strax. Der skulde ansættes en Første- og en Andenlærer ved hver Skole, en fælles Religionslærer, en Syngelærer, en Tegnemester samt en Lærerinde til at lede Pigerens Haandgerningsskole og en eller flere Haandværkere til at lede Drengenes Sløjd- og »tekniske« Skoler. Førstelærernes Løn skulde være 400 Rbd., fri Bolig og 4 Fv. Brænde, og Andenlærernes 300 Rbd., Bolig og 2 Fv. Brænde (a 8 Rbd. pr. Fv.). De øvrige Løn- ninger i Forhold dertil. Dertil kom Gaver fra til- fredse Forældre, og extra for Privatundervisning. Da Skolerne kom i Gang, viste det sig, at det var en god Løn i Forhold til de daarlige Tider, man da var inde i. 1 Td. Korn kostede kun ca. 1½ Rbd., og en lille Herre- gaard, Donneruplund, blev paa den Tid solgt for 1700 Rbd.

Det ses af Sagen, at man i hine Tider kunde ar- bejde hurtigt i Regeringskontorerne, thi 5 Dage efter at Direktionen havde underskrevet sit Forslag, blev det godkendt af Regeringen, nemlig 30. Maj 1818.

Skolekommissionens og de 52 fine Aarhusborgeres Forslag blev der intet Hensyn taget til — hvad der naturligtvis ikke har medført, at man efter den Tid saa med mildere Øjne til den stærke og sejrende Stiftsprovst Secher.

Tilbage stod nu at købe Ejendomme til de to Skoler samt at udvide og istandsætte Friskolen og faa ansat det nye, store Lærerpersonele. Om det første Punkt holdt Kommissionen Møde først i Juli, men først et Par Maaneder senere lykkedes det at finde et Par Ejendomme, som derefter skulde indrettes til Skoler og Lærerboliger.

Saa snart Skoleplanen var godkendt, skrev Stiftsprovst Secher til de forskellige Seminarier efter due-lige Lærere, og disse begyndte allerede at indfinde sig i Sommeren 1818, paa det Tidspunkt, da man endnu ikke havde Skoler at undervise i. Den første af disse unge Lærere der kom til Aarhus, var Rs. Sørensens, en Gaardmandssøn fra Jelling, der var uddannet hos Chr. D. Reventlows Højrehaand paa Skolevæsenets Omraade, Biskop og Seminariefors-tander P. O. Bojsen, Vesterborg paa Lolland¹⁾. Sin Ankomst til Aarhus, og sine Forhandlinger med og sine Besøg hos de forskellige Skolerepræsentanter, bl. a. de to Kommissionsmedlemmer, Pastor Studsgaard, Domkirken, Pastor og Professor J. H. Larsen, Frue Kirke samt Direktionsmedlem, Stifts- og Amtsprovst O. A. Secher, beskriver han baade udførlig og levende i sin interessante Bog »Mit Levnedsløb« (1847). Man faar her et godt Billede af, hvorledes Autoriteterne i Aarhus levede Livet indbyrdes for 110 Aar siden. Hvad Hr. Buurs tørre Dokumenter lader Læserne

¹⁾ Rasmus Sørensen, f. 1799, d. 1865, vandt sig senere et godt Navn som Lærer, Deltager i den gudelige Lægmandsbevægelse, Udgiver af »Almuevennen«, Politiker og Skribent. Han oprettede i 1848 i Uldum den første Højskole i Kongeriget. Lars Bjørnbak siger i en af sine Bøger, at han følte sig som Elev af denne Mand, Om hans Virksomhed som Lærer i Aarhus 1818—21, henvises til C. Buurs Bog: Skoleliv og Skoleadministration (1919). I 1915 (paa 50-Aarsdagen for hans Død rejste man ved Fyns Stifts Husmandsskole et stort Mindesmærke for ham.

ane, giver Rs. Sørensen friske Skildringer Vished for: at Kampen mellem Stiftsprovst Secher og Byens lokale Skoleautoriteter var bitter, da den nye Skoleordning blev indført.

Da Rs. Sørensen hin Sommerdag kom til Aarhus, henvendte han sig naturligvis til Secher for at beklage sig over, at han som Lærer manglede Skole at undervise i.

»Ja, det er godt, De kom«, sagde Secher, »for nu kan De selv se, hvor langvarigt det ser ud med de nye Skolers Oprettelse i Aarhus. Den lovbefalede Indretning af Skolevæsenet her i Byen er den sidste, jeg har lagt Plan til og endelig faaet godkendt; i Amtet har Organisationen været færdig i flere Aar, men her staar vi stille. Præsterne her i Byen vrøvler kun op ad Vægge og ned ad Stolper, og Baronen, Stiftamtmand Guldencrone, gør heller intet derved, men lader mig staa i Stikken for det hele. Men nu kan De rejse hjem en Tid, saa skal de faa nærmere Besked.«

Secher meddelte sluttelig, at der vilde komme Seminarister fra de forskellige Seminarier, fra Vesterborg paa Lolland samt Lyngby, Borris og Snedsted i Jylland, da han derved vilde undersøge, hvilken Læremetode, der var den bedste, thi nu skulde der Fart i Skolearbejdet i Aarhus, nu skulde Professor Larsen [ved Frue Kirke] og »den anden omme bag Domkirken« [Pastor Studsgaard] blive set efter i Sømmene; nu skulde de ikke længere faa Lov at »gaa og vrøvle om at købe Gaarde til Skoler« og iøvrigt intet foretage sig.

Da Rs. Sørensen senere besøgte Professor Larsen, en meget stridbar Herre, som han selv kom i bitter Kamp med¹⁾ beklagede denne sig over Sechers Fremfærd. »Her skal De se en Næse, han sidst har givet os (han fremviste nogle Papirer); han dominerer almægtig og sidder os paa Hovedet — skønt vi er ældre Præster i Embedet end han.«²⁾

¹⁾ Chr. Buur: Skoleliv og Skoleadministration (1919). S. 75 ff.

²⁾ F. C. Studsgaard (f. 1765, d. 1829) var Søn af Biskop C. B. Studsgaard i Aalborg og gift med Prof. Knud Lyhne Rahbeks Søster; 1793 blev han Kapellan i Nykøbing S. og 1798 ved Domkirken i Aarhus; Sognepræst ved Frue Kirke 1807 og ved Domkirken 1816. J. H. Larsen er født i Nykøbing S. 1773; var Kapellan i Købelev paa Lolland 1801—08 og derefter ved

Der slap det ud. Der har sikkert blandt Byens Præster været en god Del Misundelse over, at denne unge Landsbypræst havde opnaaet en saa stor Magt og Ære, som Tilfælde havde været; han var i en saa ung Alder bleven Provst, først i et Par Herreder, siden i baade Amt og Stift — og sluttelig var han bleven Ridder —, alt imedens der intet var bleven til de Aarhus Præster, som var ældre i Embedet end den unge paagaende Reformator fra Søften. Dette, at Secher udenom Skolekommissionen havde antaget Lærere, har ikke gjort Forholdet mellem Parterne bedre. Professor Larsen bad da ogsaa et Par af de unge Lærere om — for en Ordens Skyld — at indsende deres Ansøgning til Kommissionens Formand, Pastor Studsgaard, Domkirken, om det end til Slut var Secher, der havde Kaldsretten.

Nu kom der imidlertid Fart i Skolearbejdet. Den 27. August 1818 købte Kommissionen en Gaard paa Skolegade (nu Mejlgade 2) og den 9. September s. A. en Gaard paa Vestergade (hvor der endnu er Skole); Prisen var henholdsvis 4000 og 7000 Rbd. Sølv. Disse to Ejendomme skulde nu saa hurtigt som mulig omdannes til Skoler og Bolig for Lærere, og man skønner, at Arbejdet skulde have være færdigt 1. November, thi den Dag ankom alle de ny antagne Lærere. Saa hurtigt gik det nu ikke med at faa Arbejdet færdigt, hvorfor samtlige nye Lærere maatte melde sig »arbejdsløse« til 18. Januar 1819, da de nye Skoler blev indviede, og Arbejdet kunde begynde¹⁾.

Naar man ser paa den Række Fag, man havde, og den Mængde Lære- og Læsebøger, man benyttede, faar man det bedste Bevis for, hvilken Alvor man gik til Arbejdet med. Hr. Buur har Ret, naar han i

Aarhus Domkirke til 1815, da han (efter et Aars Ophold i Slangstrup) blev Præst ved Frue Kirke. 1805 blev han Dr. phil., 1813 Professor, 1817 Rang med Amtsprovster og 1821 Dr. theol. Han har skrevet en saa utrolig Mængde, at Erslew i 1847 og 1864 maa anvende 5 store Sider til Beskrivelse deraf. Intet Under, at han var rasende over at blive »domineret« og »siddet paa Hovedet« af den unge Søftenpræst, der hverken var Doktor, Professor eller videnskabelig Forfatter!

¹⁾ Chr. Buur: Skoleliv og Skoleadministration (1919). S. 2 ff.

sit Jubilæumsværk siger, at alle de ledende var Børn af Oplysningstiden, og de havde store Tanker om, hvad der kunde udrettes i de nye Skoler. At Børnene ikke magtede at tage imod alt det, der blev budt, er en Sag for sig.

Knap 3 Maaneder efter, at de tre Skolers Virksomhed var begyndt, blev den første Eksamen afholdt under Udfoldelse af megen Højtidelighed. Alle Byens »Spidser« var mødt: Stiftsprovst Secher i Ordensdragt og med Ridderkorset, Biskop A. Birch, Stiftamtmand Guldencrone, Professor Stougaard fra Latinskolen, Byens Præster, Borgmester Fleischer, Kaptajn i Borgervæbningen Bech, Raadmand Bjørn og flere Borgere, der var Medlemmer af Skolekommissionen, foruden en Del af Børnenes Forældre; det varede to Dage, og Aftenen gik med til Bedømmelse af de enkelte Elevers Karakter. Rs. Sørensen tilføjer, at Secher eksaminerede i Religion, især de Konfirmander, som havde gaaet til Præst og skulde udskrives af Skolen. Det var en stor Glæde at høre den Færdighed, hvormed Secher eksaminerede og katekiserede.

Som Bevis for den Interesse, man i alle Kredse omfattede Skolearbejdet med, anfører Rs. Sørensen, at Lærerne modtog Markeds- og Nytaarsgaver fra de tilfredse Forældre; dette beløb sig til 50 Rbd. for hans vedkommende, og i alle de Hjem, der havde Børn i hans Skole, var han velset saa ofte han vilde komme — og i mange Huse følte han sig helt hjemme. Udenfor Skoletiden gav Lærerne privat Undervisning til de Børn, der ønskede flere Kundskaber, end der kunde gives i Skolerne, bl. a. Sprog og Matematik. Saadanne Timer havde Sørensen hos Stiftsprovst Secher, Oberstløjtnant Høegh-Guldberg (Statsmandens Søn) og hos Købmand Schandorff. Paa denne Maade lærte han ogsaa Privatmanden O. A. Secher at kende. »Han var altid behagelig munter og indtagende«. Sørensens Dom over Secher er saaledes bygget paa virkelig indgaaende Kendskab. Da Rs. Sørensen næsten 30 Aar efter gør sit Regnebrædt op, staar Secher stadig lige straalende i hans Erindring, og ingen Person ofrede han saa mange Sider, da han skrev sine Erindringer — efter

at han havde lært at kende saa godt som alle vort Lands førende Personligheder i Tiden fra 1817 til 1847 — lige fra Reformatorerne Chr. D. Reventlow, Fr. A. Holstein og Grundtvig til Politikerne I. A. Hansen, Orla Lehmann, F. M. Knuth og Lars Bjørnbak, hans politiske Elev i Vendsyssel.

Den sidste Kamp paa Skolevæsenets Omraade, Secher kom til at udkæmpe, var om, hvilke Børn der ved Eksamerne i 1819 maatte udskrives fra Skolen. Her hævdede Secher, at Karakteren mindst maatte lyde paa »Godt«. Men dette modsatte Skolekommissionen i Aarhus sig, og da Sagen blev sendt til Afgørelse hos Regeringen, trak Secher for første Gang det korteste Straa. Afgørelsen her lød paa, at ethvert Barn, der fik Karakter, maatte udskrives af Skolen og henvises til Præsten til Konfirmationsforberedelse, naar den Alder var naaet. Det Evangelium, man hyldede i Oplysningstiden, var Kundskab; herigennem skulde man opnaa de Dyder, der var en Betingelse for at naa det, man kaldte Lyksaligheden. Kundskab var saaledes ikke alene noget, der var til Nytte i det borgerlige Samfund, men mere til Udvikling af det enkelte Menneskes Sjæl og Aand. Som Tilhænger af den Filosofi maatte Secher naturligvis fastholde, at Skolen skulde have Lov til at øve sin Gerning og Indflydelse, før den sagde sine Elever Farvel. For ham var det en Sjælesag, at Oplysning og Kundskab blev udbredt og tilegnet af de enkelte til Forbedring af Karakter og Hjærtelag. Saa alvorlig var Skole- og Oplysningssagen for ham.

Stiftsprovst O. A. Secher opnaaede den Lykke at se sit Arbejde kronet med Held. Overalt arbejdede man med Begejstring og Alvor i Skolerne — og hvad bedre var: Befolkningen var glad og tilfreds med den ny Ordning. Trods de daarlige Tider betalte man, siger Sørensen, med Glæde sin nye Skoleskat, og alle lod deres Børn nyde godt af den Undervisning, man gav her, hvorfor Aarhus sidste to Privatskoler — Løjtnant Anthons og Kaptajn Heilmanns — maatte lukke¹⁾.

¹⁾ At man muligvis maatte pante hos en Del for Skoleskatten, behøver jo ikke at betyde Uvilje mod Sagen, men kun ringe

Den indførte Skoleordning var saa god, at man ikke i den første Menneskealder tænkte paa nogen Forandring eller Forbedring. Selv den meget omtalte »Realskolesag« var der ingen, der talte mere om, da den fælles demokratiske Folkeskole fik Lov til at gøre sin Gerning og yde sin Indsats. Derfor er O. A. Sechers Navn med Rette knyttet til Skolevæsenet i Aarhus By og Amt, og derfor vil dette Navn sent glemmes.

IV. Død og Eftermæle.

Da O. A. Secher i 1819 sluttede sit Pionérarbejde som Skolereformator, tog han fat paa en ny Opgave, nemlig den at udarbejde en Doktordisputats, og man mente, at han var udset til ved Lejlighed at blive Biskop, men saa langt naaede han ikke, thi den 21. Maj 1820 døde han pludselig, efter at han i 14 Dage havde været angrebet af en hæftig Nervefeber (gastrisk Feber: Tyfus), kun 44 Aar gammel. Meddelelsen om hans Død blev modtaget med Sorg i alle Kredse, og da han nogle Dage senere blev bisat fra Aarhus Domkirke, var der mødt en stor Forsamling, bl. a. en Mængde Præster og højere Gejstlige samt andre fornemme Folk. Da Secher boede i Frue Sogn, tilkom det Sognepræsten her, Prof. J. H. Larsen, at forrette Jordpaakastelse; dette gjorde han ogsaa, men han holdt ingen Tale over den afdøde, og det blev sagt, han vilde have hindret Biskoppen eller en af de mødte Præster i at tale, hvis de havde anmodet derom. Begivenheden vakte megen Opsigt, og der lød siden stærke Ord mod Prof. Larsen for hans mærkelige Optræden¹⁾.

Da Sechers Lig senere blev ført til Søften Kirkegaard, blev der holdt flere smukke Taler over ham,

Evne som Følge af de daarlige Tider omkring 1820, da Bladens Spalter var fyldt med Meddelelser om Tvangs-Auktioner saavel i By som paa Land. Den samme Interesse for den offentlige Folkeskole er tilstede endnu i denne By, idet 95 pCt. af de skolepligtige Børn besøger denne.

¹⁾ Aaret efter forlod han Byen og blev Præst i Holbæk.

og den følgende Søndag holdt Kapellan ved Domkirken, Pastor E. C. Brygmann, en smuk Mindetale over den afdøde. Denne Tale blev trykt og udkom senere i Pjeceform under følgende Titel: »Mindetale over nu hos Gud salige Stifts- og Amtsprovst Ole Anchersen Secher, Ridder af Dannebrogen, holdt i Aarhus Domkirke til Aftensang Søndag den 28. Maj 1820 af E. C. Brygmann, residerende Kapellan ved bemeldte Kirke«.

Pjecen, der er paa 22 Sider, indledes med følgende Forord: »Da der, imod al Forventning, ej blev holdt nogen Tale ved en saa fortjent Mands Jordefærd, besluttede jeg mig til at tale i Dag til hans Minde og tolke, saavidt mine svage Træk formaar, mit og alle Retsindiges Tab. Velsignet være hans Støv!!!«

For at give et Billede af, hvorledes man følte, tænkte og talte, da Secher døde, gøres følgende Udrag af Brygmanns Tale:

»Med Viddom lagde han Planer og med Kraft vidste han at udføre dem — ja, med mandigt Mod og uforfærdet Kækhed. Ingen Hindring kunde standse ham i at udføre, hvad han ansaa for Ret og Pligt, og ingen Modstand kunde kølne hans Iver, selv om han maatte finde nok saa hæftige Modsigelser hos denne eller hin Stormand. Rolig og ædel var hans Frimodighed, som det sig sømmer Sandhedens Ven. Han stod fast som en Klippe i Havet. Ved ham oprandt en lysere Morgen for Aarhus By og Amt. Embedsiver forøgedes hos mange Underordnede. Fordomme forsvandt. Ynglinger dannedes til duelige Borgere for Tid og Evighed og mange hundrede, ja vel tusinde vil ved moden Overlæg takke hans Minde og velsigne hans Støv i hans Grav, fordi han ikke af utidig Skaansomhed lod sig standse paa Halvvejen, men krævede af dem en opklaret Aand og lyse Begreber, der nu leder dem frem paa Livets Vej. Denne Oplysningens og Sandhedens ædle Talsmand, han er ikke mere. Midt i sit veldædige Arbejde for at danne og oplyse, blev han kaldet bort fra Jorden. Ja, klag, Aarhus By og Aarhus Amt, og klag, Fædreland! Klag med Oplysning, Sandhed og Retfærdighed ved hans Gravhøj! Eders Tab er stort, thi eders Frihed og Oplysning var Maalet for hans Stræben, og utrættelig var hans Virksomhed. Det er dog ikke blot Oplysning, Sandhed og Retfærdighed, og ikke blot Fædrelandet, der nu sørger, men hans Bortgang vil ogsaa være et Savn for hele Menneskeheden, thi hvem var og hvem kunde være et ædlere Menneske i Ordets sandeste Forstand, thi for Menneskehedens Vel levede og virkede han, og for Menneskehedens Rettigheder tænkte, talte og skrev han. Tænk blot paa

den aabne Velvilje, hvormed han omfattede alle, den blide Godhed, hvormed hans Øjne smilte alle i Møde, thi aaben stod hans Hjærte for alle. At gøre vel, at formindske Elendighed, at skaffe endog den ringeste nogen Lettelse og lade enhver gaa fornøjet bort fra sit Aasyn, det var hans herskende Tilbøjelighed. Alt dette forbandt han med en sjælden Uegennyttighed, der gav hans Handlinger et saa ophøjet Værd, denne Deltagelse i andres Skæbne, naar han saa villig rakte Haanden til den fortrængte og forladte Enke og saa ømt trøstede den bedrøvede og saa vennehuld søgte at yde Lindring og Haab til de kummerfulde. Hans Venskab var lig et Træ i hvis Skygge den trætte fandt Hvile, den vansmægtende Ly og hvis ædle styrkende Frugt udbredte Liv og Kraft hos alle, der nød den. Ingen Storme kunde knække dets Grene og ingen giftig Orm gnave dets Rod. Men ak! Da udbredte Døden sin fortærende Kulde. Det sank og visnede – og vore Taarer rinder ved dets Fald. Han forlader nu denne Jord, hvor han saa ofte maatte kæmpe mod Ondskab og Svig, fordi han kun vilde, hvad der var Ret. Denne ved Visdom, Menneskelighed og utrættelig Flid, saa æreværdige Embedsmand, dette gode Hjærte, denne kraftfulde Mand, denne Byens Glæde og Stiftets Haab – han er nu falden. Vi ventede af ham endnu saa meget. Vi gjorde Regning paa ham endnu en lang Tid til vor egen og vore Børns Velsignelse.«¹⁾

Pastor Brygmann var ikke den eneste, der offentligt bragte den afdøde sin Hyldest, hvad man faar det bedste Bevis for ved at læse Aarhus Stiftstidende, hvor der i Dagene fra 23. Maj til 6. Juni 1820 offentliggjordes en 7—8 Indlæg, snart paa Vers og snart paa Prosa, hvori man med de smukkeste Ord, Sproget ejer, mindede om alle de gode Egenskaber, Secher

¹⁾ Brygmann var ikke ganske heldig med Udgivelsen af denne Tale, thi det blev opdaget, at han havde pyntet den op med Udtog af Provst F. C. Gutfelds Tale over Præsten og Frihedsmanden M. C. Birckner, da denne døde 1798. Rs. Sørensen skriver, at Kritiken fremkom i »Literaturtidende«, men dette er ikke rigtigt; det var sikkert i »Cimbrisk Merkur« 1821. Nr. 4 samt S. 51, 66, 74 og Aarhus Stiftstidende 1821 Nr. 146. Den Kritik, der fremkom i det af R. S. nævnte Blad, var over, at B. havde oversat en tysk, kristelig Søndagsbog og udgivet den for sin egen. Laanegods skal som bekendt behandles med Varsomhed! Nogen Undermaaler var B. dog ikke, da han (der var født i Køge 1783) i 1807 blev Kandidat med Laud, ligesom han i 1809 fik Guldmedalje for Besvarelse af Aarets teologiske Spørgsmaal. Til Aarhus kom han 1816, og han blev her til 1830, da han blev Præst i Gedser, hvor han døde 1835. 1817 giftede han sig med den 17-aarige Birgitte Bech, Datter af Prof. B. i Borum (Erslew og Wiberg),

havde besiddet, og fremhævede det store og gode Arbejde, denne Mand havde udrettet. Man kan vel deraf slutte, at man følte, at det var et virkeligt Tab, man led, da Secher døde. — Det første Indlæg var skrevet af hans Hustru, og det lyder saaledes:

»Midt under min og mines lykkeligste Fred blev det min Lod hastigen at overfaldes af Menneskelivets mest gennemtrængende Bitterhed, idet min ømme og retskafne Mand, Stiftsprovst Ole Anchersen Secher i Morges Kl. 7 efter 14 Dages Sygdom gik over til en bedre Verden. Selv under min Smerte skal jeg søge at kunne tilbede Forsynets uundgaaelige Raadslutninger; men enhver, som kender, hvad den Bortgangne var for mig og vore Børn, vil sikkert skænke mig og dem sin Deltagelse, og enhver, som erkender, hvad han virkeligen var for det Embede, han beklædte, vil i de Spor, hans Driftighed efterlod sig, hædre hans Minde. Al skriftlig og mundtlig Bevidnelse om Deltagelse, som vilde saare mit Hjærte for dybt, frabedes.«

Derefter følger et Vers af Lærer Rs. Sørensen:

»*Tanker ved Stifts- og Amsprovst O. A. Sechers Død.*

Med dristig Haand, o Død, du har borttaget
en Mand, hvis Liv var Kraft, hvis Daad var Held.

O! Hvorfor havde Skæbnen ej bortjaget
det Bud fra manges Trøst og Glæders Væld?

Dog, dertil svarer Ordet straks og siger:

Vær rolig kun! Du ej kan taale end
at skue Visdomsplan i Aandersriger,
Hvor Gud alene ser og ejer den.

Hvad var Manden da, som nu gik heden?

En Aand var han, som havde Lys og Kraft,
der viste sig i viden Kredts hernelen
som sjældne Gaver ham fra Himlen bragt.

At give Mængden aandelige Goder —

det var hans Lyst, hans sande Sjælefyrd;
Ven var han derfor og for hver sin Broder,
der trolig gjorde sit for Tro og Dyd.

Dog ej han skulde Frugten her end høste.

Thi langsomt brederes Kundskabslyset ud —
han saa dets svage Glimt og lod sig trøste,
det sagde han: bliv tro, følg Aandens Bud!

Naar du det gør, da skal dit klare Øje
beskue hele Lysets Pragt —

han gjorde det, og nu nedfra det høje,
han ser sit skønne Liv tilbagelagt.«

Den 27. og 30. Maj samt 2. Juni offentliggjordes følgende Vers af tre forskellige Forfattere:

Indskrift paa Ligkistens Plade:

Midt i sin frodige Vext
 segnede for Forkrænkelighedens Staal
 den kraftfulde Stamme med den løvfulde Krone,
 da Han,
 hvis jordiske Levninger gemmes i denne Kiste,
 Ole Ancheren Secher,
 midt i sin Manddoms Fylde
 hastigen rykkes bort fra sit jordiske Standpunkt.
 Øm som Ægtemand, omhyggelig som Fader,
 trofast og aaben, hvor han troede at burde være Ven,
 virksom i at røgte sit Kald uforfærdet,
 i at handle efter Overbevisning,
 vandt han hos mange i en vidtløftig Kreds
 Agtelse, Tillid, Kærlighed og Hengivenhed.
 Fred og Hæder med hans Minde!«

*

»Hæder være den Mand,
 som med urokket Mod med uskrækket Iver,
 ej rørt af Smiger, ej skrækket af Had,
 vier sit Liv til Brødres Tarv,
 han skal ej savne redelige Venner,
 som i Livet skatler hans Værd,
 og som engang med uforstille Taarer
 staar ved hans Grav:

Salige Afdøde!

Vi saa dig som virksom Lærer,
 besielet af brændende Iver for dit Kald.

Vi saa dig som Mand og Fader,
 inderlig elsket af dine;

vi saa dig som trofast, redelig Ven
 med deltagende Hjærte.

Vi saa dig i Manddommens faureste Alder
 udrustet med herlige Evner —
 og nu voldsomt bortrevet.

Hvad Under da om Kærlighed
 med hede Taarer
 ledsager din Baare?

Hvad Under da om Venskab
 ved disse kunstløse Linier
 søgte at tolke dit Værd,
 og endnu engang at tilraabe dig:

Det sidste Farvel.«

*

»Alle Væsners visdomsfulde Fader!
 Taus tilbede vi dit skjulte Raad,
 skønt Du Malurts bittre Drik os tømme lader,
 og vort Øje bader sig i Graad.
 Ikke vi med dig tør gaa i Rette
 om din Vej er ej som vor;
 barnligen vi al vor Tillid sætte

i den Tro, at du er vis og god og stor.
 Dog, Du harmes ej om vore Taarer rinde
 ved det Bud, Du stundom os at følge bød,
 om vi Savnet af en Ven saa bittert finde,
 at vort Hjærte hen i sorgfuldt Vemod flød.
 Undertrykker da ej Taarer, I som kendte,
 I, som følte og agtede den hengangnes Værd,
 I, hvis Øje Stolthed og Misundelse ej blændte,
 I, som gjorde ham ved Pligtopfyldelse sin Stilling kær!
 Græder! Thi i ham vi tabte kraftfuld Leder,
 daadfuld Mand, en kærlig Broder, trofast Ven.
 Om hans Gravhøj Mindeblomster freder.
 hisset se vi, frydes vi ved ham igen!!!

H.«

Den 3. Juni findes et Par Vers af lignende Indhold ;
 det ene undertegnet med fire Stjerner og det andet med R.
 Det sidste Indlæg findes i det nævnte Blad fra 6.
 Juni 1820. Forfatteren har her holdt sig til mere
 jævn Prosa. Det lyder saaledes:

»Saa er han da ikke mere, Manden med den frie Aand, det
 lyse Blik og den faste Vilje! Lukket er det Øje, der skuede
 saa klart! Bristet det Hjærte, der slog saa varmt for Sandhed
 og Pligt! Tause de Læber, der saa kraftigen tolkede hin saa
 hjærteligen og indskærpede denne! Saa er han da ikke mere,
 den ømme Ægtefælle, den kærlige Fader, den indsigtfulde
 Raadgiver, den elskelige Omgangsven! Hver den, der skuede
 ham i hans Familiekreds, maatte glædes ved den Overbevis-
 ning, at han kun i dens Lykke søgte og fandt sin egen. Hver
 den, han værdigede sin Tillid, maa bekende, at hans Hjærte
 var aabent som det Blik, gennem hvilket det taled; hans Raad,
 kloge og kærlige; redelig og virksom den Deltagelse, han viste
 sine Venners Glæder og Sorger. Og hvem nød hans opmunt-
 rende Omgang maa ikke tilstaa, at hans blide Venlighed ind-
 gød Tillid, hans Munterhed fyldte Hjærtet med ædel Glæde og
 besjælede det med Sans for Virksomhed og Iver for Kalds-
 pligtens Opfyldelse! —

Ja, Forklarede! Saa længe Virksomhed og Borgersind hæd-
 rer Manden, saa længe Sandhedens frimodige, uforfærdede Be-
 kendelse aftvinger os Agtelse, saa længe elskværdige Egenska-
 ber har et billigt Krav paa vor Kærlighed, saa længe skal dit
 Minde være os helligt og dyrebart. Græde maa vi ved din
 Grav, thi vi har tabt meget, men vi vil ætørre vore Taarer og
 mindes dig med stille Vemod, thi Du har vundet. Nu har Du
 Fred.«

Disse mange højtidelige Indlæg er kun af ringe
 Værdi som Bidrag til Bedømmelse af Secher, men
 ved deres store Antal er de Udtryk for, at Sorgen
 baade var stor og ægte, da han døde. Man kan deraf

slutte, at Secher har øvet en Gerning, man var tilfreds med, og at han var en Personlighed, man saa op til. Derfor følte man Tabet var saa stort, da han døde.

Oprindeligt havde Secher, der tilhørte en rig Slægt, været meget velhavende, men han døde som en fattig Mand. Rs. Sørensen oplyser, at der endog blev holdt offentlig Auktion over hans Ejendele. Det var den store Landbrugskrise omkring 1820, der medførte dette Resultat. De 6000 Rbd., han havde betalt Pastor Blicher for Nybygninger, samt de Beløb, han efter Udskiftningen i Søften, ved Bebyggelser og Forbedringer, havde tilført Præstegaarden, maatte saaledes afskrives som Tab, idet hans Efterfølger i Søften-Embedet kun indbetalte 500 Rbd. til Sechers Bo, da han overtog Præstegaarden.

Sechers Hustru, Maren Budtz Secher, overlevede sin Mand i 32 Aar; hun døde i Aarhus 27. Juli 1852 og blev jordet i Familiegravstedet paa Søften Kirkegaard. Ægteparret Secher efterlod sig 2 Sønner og 2 Døtre; den ene Søn blev Exam. jur. og døde 1856, ugift, 56 Aar gl., den anden studerede Medicin, men døde 29 Aar gl., ugift; den ene af de to Døtre blev gift med Ritmester K. F. F. Flindt, der døde 1855. Den anden Datter døde som ugift 1892 og blev ligeledes begravet i Søften; hun betænkte Kirken med 150 Kr. — vel til Gravstedets Vedligeholdelse.

Efter Stiftsprovst Sechers Død blev der rejst en stor, smuk Granit-Mindesten paa hans Gravsted i Søften; den bærer følgende Inskription:

Familiebegravelse for Stiftsprovst O. A. Secher, Ridder af Dannebrog.

»Salige er de rene af Hjærtet,
thi de skulle se Gud.«

Senere er paa Granitstenen tilføjet:

Født paa Kjærbygaard 8. Novbr. 1775.

Død i Aarhus 21. Maj 1820.

Skolevæsenets Organisator
i Aarhus Amt og By.

Talsmand for Oplysning

og Samfunds-Reformer

til Folkets Gavn.

Sognepræst for Søften-Foldby 1798—1820.

Amtsprovst fra 1812. Stiftsprovst fra 1816.

Hans Efterfølger som Stiftsprovst i Aarhus blev Domkirkens Sognepræst, F. C. Studsgaard (f. 1765, d. 1829¹⁾), og som Amtsprovst: J. C. Winther, Sognepræsten i Storning (f. 1775, d. 1826) — »en bestemt og meget virksom Mand« (Wiberg).

Efter det oplyste kan man sikkert med Rette betegne Stifts- og Amtsprovst O. A. Secher som en af Oplysningstidens smukkeste Skikkelser i Jylland. Historikeren, Provst L. Koch, Forfatteren af »Den danske Landsbyskoles Historie til 1848« (1882), betegner Secher »som en nidkær og sjælden uegennyttig Mand«. Der er sikkert god Grund for Befolkningen i Aarhus By og Amt til at mindes Sechers Navn og Gerning.

Benyttede Kilder: Foldby Sogns Ministerialbog. Søften-Foldby Pastorats Embedsbog 1807—14. Søften-Foldby Kommunes Forsøgelseskommissions Protokol 1803—12. Rasmus Sørensen: Mit Levnedsløb (1847). V. A. Secher: Meddelelser om Slægten Secher (1885). Chr. Buur: Folkeundervisning i Aarhus før 1814 (1915) og Skoleliv og Skoleadministration i Aarhus for 100 Aar siden (1919). O. A. Secher: Tale paa Nytaarsaften 1817. E. C. Brygmann: Mindetale over Stiftsprovst O. A. Secher (1820). Biografisk Leksikon XV (1901). Erslew: Forfatter-Leksikon (1853 og 1868). Wiberg: Præstehistorie, III (1871). »Aarhus Stiftstidende« (1820). »Demokraten«, Aarhus (April 1927).

— I alle Citater er (paa et enkelt nær) moderne Stavemaade anvendt, da Nutidslæsere i modsat Tilfælde ofte fæstner sig mere ved det citeredes Form end ved dets Indhold.

¹⁾ Da S. døde, skrev Brygmann et »Mindeqvad« i Aarhus Stiftstidende, som er omtalt i Severins Cimbriske Iagttager Nr. 28 og 29, 1829.

Landhuusholdningsselskabets Præmieringer

og øvrige Arbejde i Havesagens Tjeneste
i Aarhus og Skanderborg Amter.

Af JOHANNES THOLLE.

I Aaret 1769 dannedes det saakaldte »kongelige danske Landhuusholdnings-Selskab« med det Formaal at fremme Landets naturlige Næringsveje, derunder først og fremmest Landbruget, som paa denne Tid stod over for de afgørende og indgribende Reformers. Dets første Formand blev Greve J. H. E. Bernstorff (under Betegnelse af Præsident), og Statsøkonomen Chr. Martfeldt blev Selskabets meget dygtige og virksomme første Sekretær, mens Landets Konge, Christian VII (og hans Efterfølgere) var Selskabets milde og interesserede Protektor.

Selskabets Arbejde kom ret snart til at gaa Haand i Haand med Landboreformernes Gennemførelse, og som Vejledning for Bønderne paatog Selskabet sig at udgive en Række Skrifter, de saakaldte »Bondepraktika«. Foruden ad denne indirekte Vej skred man dog ogsaa ret snart til ad mere direkte Vej ved Tilskud og Præmieringer af Landbruget og dets Bierhverv at søge de naturlige Næringsveje fremmede og op-hjulpne. Denne sidste Virksomhed forstod den store Befolkning naturligvis bedre at skatte end den første; og megen Forstaaelse fandt Selskabet hos den Enkelte, naar det kunde overrække Vedkommende en kontant Pengesum eller et Æresbæger for hans flittige Virksomhed.

Præmieringerne omfattede de forskelligste Virksomheder, som tænkes kan. Man præmierede saaledes

baade »Høravl« »Sælhundefangst«, »Vildgaasefangst« ligesaavel som »uldne Huers Forfærdigelse«, »Sommerstaldfodring« ikke mindre end »Stengjærders Rejsning«, »Husflid«, »blandet Flid«, »Kunstflid«, »Hørberedning«, »Oprettelse af Almuebogsamlinger«, »Forfærdigelse af Tarmstrænge«, »Faarefoldes Opførelse«, »Undervisning af Skolebørn« osv. osv. Af Foretagender vedrørende Havebruget skal nævnes, at man udsendte Sommerfeldts Havekatekismus for Norge, senere Mansas Havekatekismus for Danmark, ligesom flere af Selskabets Land- eller Skovbrugsskrifter indeholdt betydelige Afsnit om Havedyrkning. Desuden præmierede man Havedyrkning — til en Begyndelse særlig Tiltrækning af Frugttræer og Dyrkning af Humle —, siden hen Anlæggelse af Haver i Københavns Amt, endnu senere Haveanlæg ude i Landet, hvor saadanne Foretagender kunde være til Eksempel og Ansporelse for videre Kredse.

Om disse Præmieringer foreligger der en lang Række Beretninger, der, hvor de er mere detaillerede, afgiver rørende Beretninger om Almueflid, Stræbsomhed og Foretagsomhed. I det følgende skal der gengives nogle Eksempler herpaa fra Selskabets første Tider.

Hvornaar de første Præmier er falden indenfor Stifftet er ikke godt at sige; thi fra de første Præmieaar gives der ofte kun Beretning om den samlede Sum, der er anvendt til Præmiering af Humleplantning, Tiltrækning af Frugttræer etc. Den første navngivne Præmietager er Husmand Christian Sørensen af Feldballe, som 1787 faar 50 Rdlr. for »Frugttræskolers Anlæg i Danmark«. Næste Præmie findes først opført for Aaret 1799, i hvilket Aar Gartner Otto Wintther ved Stensballegaard opnaar at faa tildelt »den anden Guldmedaille« for »Flid i Haugedyrkningens Udbredelse samt nye Haugers Anlæg«.

I Aaret 1805 nedsattes en »Havekomité«, der skulde søge Havedyrkningen udbredt i Københavns Amt — et Arbejde, som man dog kun havde ringe Glæde af. Under 13. April 1811 tilskrev Hs. Maj. Kong Frederik den Sjette Selskabet saaledes:

»Idet vi med allernaadigst Velbehag paaskjønne den roesværdige Iver, hvormed vort Landhusholdnings-Selskab hidtil har virket til Bønderhaugers Anlæg og Fremkomst, ville vi have Samme allernaadigst paalagt, at indsende allerunderdanigst Betænkning, om det ikke til Øjemedets Opnaaelse vilde være hensigtsmæssigst, at det blev særskilt overdraget til tvende af Selskabets Medlemmer, f. Ex. Bank-Commissair Collin og Gartner Petersen, at tage denne vigtige Gjenstand under speciel Bestyrelse og Iværksættelse, da vi i saa Tilfælde vilde finde Os allernaadigst foranlediget til at lade udstæde aabent Brev til samtlige Vore gejstlige og verdslige Embedsmænd, om at gaae fornævnte Selskabs tvende Medlemmer tilhaande med Raad og Daad.«

Paa dette kongelige Brev svarede Selskabet, at man meget gerne saa Havesagen fremmet paa den af Majestæten anviste Maade, og Resultatet blev da et kongeligt aabent Brev af 7. Juni 1811, udfærdiget til Bankkommissær Collin og Slotsgartner Petersen, saalydende:

Frederik den Sjette af Guds Naade gjøre vitterligt: at ligesom vi med allerhøjeste Tilfredshed og Velbehag have bemærket Landhusholdnings-Selskabets Bestræbelser for at fremme Anlæg af hensigtsmæssige Bønderhauger, saa have Vi og allernaadigst søgt at opmuntre Selskabet til, baade at udvide ud over Kjøbenhavns Amt Virkekredsen for den af Selskabet valgte Haugecommittee, og tillige at formaae tvende af Selskabets Medlemmer, Os elskelig Jonas Collin, Vor Bank-Commissair og Secretair ved Directionen for Fonden ad usus publicos, og Slotsgartner ved Vort Slot Frederichsberg Peter Petersen, til i Særdeleshed i Omegnen af Hovedstaden at fremskynde Haugernes Anlæg ved personlig Nærværelse, Vejledning og andre tjenlige Midler.

Da Vi med Landsfaderlig Opmærksomhed ansee og ynde dette gavnlige Anliggendes mueligste Fremme; saa forvente Vi, at enhver af Vores geistlige og verdslige Embedsmænd, hvem dette Vort aabne Brev forevises, lader sig det være magtpaaliggende i sin Embedskreds at understøtte saavel Landhusholdnings-Selskabets Haugecommittee som ovennævnte dets tvende Medlemmer i alt, hvad der kan tjene til at fremme Øiemedet. Dermed skee Vor Villie.

Samme Aar, som dette udstedtes, præmierede Selskabet Gaardmand Jens Sørensen i Ørting, om hvem det hedder, at han

. . . . har anlagt en Have paa 3 Skpr. Land, hvori, foruden Kjøkkenvækster, er plantet 36 Stykker Frugttræer, der ere frugt-

bærende, desuden gjort Begyndelsen med Anlægget af en Planteskole; beplantet et Stk. Eng med Pile, der er tjenlige til Brug. Herfor blev han tilkjendt Selskabets 5te Bæger med Paaskrivt: »For Flid og Havedyrkning«.

Den nævnte Præmie er en af de meget faa, der er ofret paa Havedyrkning udenfor Københavns Amt, i hvilket Amt man i en Aarrække stadig lægger Hovedarbejdet for Havesagens Fremme. Fra 1816 synes man dog i nogen højere Grad at betænke ogsaa det øvrige Land med Præmier, og der falder da ogsaa i dette Aar en Præmie i Aarhus Amt:

Gaardmand Søren Nielsen af Torrild, Hads Herred, blev tilkjendt det 6te Bæger for Anlægget af 3 Haver, hvori 56 Æbletræer foruden en Mængde andre Frugttræer. Han har desuden anlagt Plantning til adskillige andre nyttige Træsorter.

Fra 1821 ændrer man i nogen Maade Præmieregelne, idet man ophører med at præmiere for almindelig Flid i Havesagen og gaar over til kun at belønne saadanne Haveanlæg, som er »af særdeles Betydning, saavel med Hensyn til Havernes Størrelse, som til Mængden og Godheden af den avlede Frugt«. Blandt de første, der efter disse Bestemmelser faar Bevis paa Selskabets »Agtelse« og fortjente »offentligen at nævnes med Roes« har vi 1822 Skolelærer Peter Abildgaard Lihme i Rude, Hads Herred. Foruden at have forbedret sin Jordlod i Almindelighed har han anlagt en »Kjøkken- eller Urtehave af omtrent 3 Skpr. L.s Størrelse«, og »dette Foretagende har især kostet megen Anstrængelse, da denne til Have indtagne Plads var meget ujevn og moradsig«. Derimod lykkes det Aaret efter ikke for Gaardmand Nikolaj Rasmussen af Odder at faa nogen Præmie, da hans Anlæg »ikke qualificere til overordentlige Belønninger«. Saa meget mere ærefuldt er det, naar der 1825 26 falder en Præmie i Viby, hvorom det hedder:

Organist og Kirkesanger Rudolph Georg Schiøtz, Ejer af Gaarden Ingeborgslyst paa Vibye Mark ved Aarhus, har ved sit Haveanlæg fremstillet et følgeværdigt Eksempel i denne Egn, hvor Havedyrkningen er meget forsømt. Ifølge en af Skolelærer J. C. Holm og Lægdsmand Niels Larsen i Vibye

afholden Synsforretning samt ifølge fremlagde Attester fra Cancelliraad, Herredsfoged Lannø og Pastor Mehl, har Organist Schiøtz med megen Anstrængelse og Bekostning indtaget og anvendt til Have omtrent 1 Td. Land g. M., for største Dele beliggende paa en høj Banke, opfyldt med Steen og Krat, men som nu er røddet og jevnet.

Dette forhen ubrugbare Terrain har Eieren benyttet med megen Smag og vidst at gjøre enhver Plet derpaa frugtbringende, endskjøndt Jordbundens Beskaffenhed var ringe. I den her anlagde Have, som er indhegnet med enkelt Jord- og Steendige, findes 84 forædlede, udsøgte Frugttræer foruden 33 ustammede, som agtes podede. Alle Quartererne ere ved Gangene beplantede med Ribs-, Stikkelsbær- og flere Buskvexter.

En Deel af Haven benyttes til Dyrkning af Kummene og Peberrod; ogsaa findes et betydeligt Anlæg af Jordbærplanter saavel som alle Slags Kjøkkenurter og 60 Humlekuler.

I og omkring Haven forefindes i frodig vext 612 Stkr. vilde Træer (deraf 261 Bøg), foruden en stor Mængde Hessel og Torn. Fremdeles har Eieren anlagt en Træskole, hvori er udplantet henimod 100 unge Æblestammer.

Sin Jordlod har han ogsaa betydeligen forbedret ved Rødning af Steen og Krat; i sin Toft, som han har indhegnet, samt paa tvende Høie i Marken har han frembragt en fortrinlig Oprøde af Eeg, Bøg og andre Træer. Disse Arbejder har han meest udført med egne Hænder i en Tid af 8 Aar, og skjøndt gammel og svag vedbliver han med ufotrøden Flid at forbedre og forskønne sin Have.

Paa Grund af det Anførte tilkjendtes denne stræbsomme Mand det 5te Sølvbæger med Paaskrift: »For fortjenstfuldt Haveanlæg«.

Fra 1828/29 kan det nævnes, at Gartner G. H. Koch paa Frijsenborg faar Præmie, ikke for Have- men for »Hede-Opdyrkning«. I 1833/34 tildeles der Selvejergaardmand Jørgen Sørensen af Farre i Sporup Sogn en Sølvmedaille, fordi han har

. . . anlagt en Have med 662 af ham selv podede Frugttræer og 145 Frugtbuske samt en Plantning med 800 Skovtræer, hvilke Træer og Buskvexter alle ere i god Grøde. Af Humle har han avlet omtrent 2 Lpd. aarlig.

»Med Hæder nævnes« fra 1837/38, at

Skolelærer Christensen i Ingerslev, Thiset Sogn, . . . har ved Kulegravning rensat sin lille Have for Steen, merglet den og dernæst beplantet den med Frugttræer. En tilkøbt Parcel paa 4 til 5 Skp. Sædeland har han ligeledes røddet, merglet og indhegnet. Han staldfodrer sine 3 Køer og 6 Faar og dyrker Kaal og Kaalrabi til Vinterfoder.

Med denne Udtalelse ophører praktisk talt enhver Præmiering eller Paaskønnelse af Havedyrkningen indenfor de to Amter. Denne Sag overlodes til sig selv, idet man skønnede at den var i god Gænge; og først i Firserne forstod man, at Præmieringen stadig kunde have sin Betydning; det blev da »Det kongelige Haveselskab«, der tog i sin Haand at uddele saadanne til flittige og stræbsomme Havedyrkere. Men herom en anden Gang.

Litteratur:

Det kongelige danske Landhuusholdnings-Selskabs Skrifter ; Aarsberetninger fra samme.

Om de nævnte Gartnere se nærmere: Johannes Tholle: Danske Gartnere, 1927.

Endvidere henvises til Forf.s Artikel i Aarvog f. Aarhus Stift, 1926.

Den jødiske Menighed i Horsens.

Ved ALFRED HEYMANN.

Alerede i Begyndelsen af det 18. Aarhundrede boede der Jøder i Horsens. De var vistnok kommen dertil fra Fredericia, den første By i Norden, der frit aabnede sine Porte for alle Konfessioner; de fleste Familier hørte til Fredericia Menighed og jordede deres Døde paa denne Bys jødiske Kirkegaard.

Men i Begyndelsen af det 19. Aarhundrede danndes der en særlig Menighed i Horsens; der blev indrettet en Synagoge og senere ogsaa en jødisk Kirkegaard.

Paa Grundlag af en Række Dokumenter, der er bevarede i Afskrift i »Horsens Byes Skiøde- og Pante Protocol«, skal her fremdrages nogle Træk af Menighedens Liv, særlig dens Bestræbelser for at indrette og vedligeholde Synagoge og Kirkegaard. Dertil skal føjes nogle Oplysninger om de jødiske Slægter, der er udgaaet fra Horsens. Flere af de til Menigheden hørende Jøder har sat deres Præg paa Byens Liv, og nogle af deres Efterkommere har spillet en betydningsfuld Rolle, hvor de er kommen hen i Verden.

I. Synagogen.

I 1803 indgav David Davidsen, Joseph Carl Wulff og Isaac Zacharias Levy af den jødiske Menighed i Horsens en Ansøgning til Kongen og opnaaede d. 11. Nov. 1803 en kgl. Bevilling, der tillod, at en Synagoge for samtlige i Horsens værende Jøder holdtes i de Værelser, som Supplikanterne dertil sammesteds maatte

tage og indrette, samt at de ikke paa noget andet Sted maatte holde deres Gudstjeneste.

Men da Joel Ballin androg om, at han, der formedelst Alderdom og Svaghed ej var i Stand til, efter de mosaiske Loves Bydende, tvende Gange om Dagen at indfinde sig for at holde Bøn i den offentlige Synagoge, maatte faa Tilladelse til hjemme i sit Hus at holde Bedestue for sig og Familie, bevilgedes det ham, i Betragtning af en Erklæring fra Stiftsøvrigheden, Stiftamtmand Morgenstjerne og Biskop Janson, at han for sig og Familie maatte holde Bedestue i sit Hus, dog at han til Synagogen erlagde, hvad han ellers maatte tilkomme at erlægge, hvis han skulde besøge samme (6. April 1804).

Davidsen og Wulff ansøgte, efter at de havde faaet den kongelige Bevilling paa Oprettelsen af en Synagoge, Kancelliet om, at Menigheden af dens Medlemmer maatte udvælge nogle som Forstandere, og at det maatte tillades disse at ligne paa samtlige der i Byen sig opholdende jødiske Familier de Omkostninger, der vilde medgaa til Indretningen og Vedligeholdelsen af Synagogen.

Efter at Kancelliet havde indhentet Stiftsøvrighedens Erklæring om denne Ansøgning, overdrog det ved Skrivelse af 21. April denne Myndighed at give Supplikanterne Besked i Overensstemmelse med den afgivne Erklæring. Stiftsøvrigheden sendte da Magistraten i Horsens en Skrivelse med Anmodning om at bekendtgøre for benævnte Jøder, at det formentlig var en Følge af den erholdte Tilladelse til en offentlig Synagoges Oprettelse i Horsens, at samtlige Menighedens Medlemmer, som til denne Synagoge henhører eller sig deraf betjener til deres Gudstjeneste, burde tage en proportioneret Andel i dens Bekostning og aarlige Vedligeholdelse, samt at Jøden Joel Ballin, som derudi ikke var enig, ikke kunde være fritaget for at tage Del i denne Bekostning, med mindre at han efter de af ham ansførte Grunde allernaadigst maatte forundes en særdeles kongelig Bevilling, som fritog ham for denne Deltagelse og tillod ham fremdeles at betjene sig til sine Religionsøvelser af den for

hans Familie i hans eget Hus privat indrettede Bedestue (1. Maj 1804).

Unigheden mellem Davidsen, Wulff og Levy paa den ene Side og Joel Ballin paa den anden gav sig nu Udslag i to Henvendelser til Kancelliet. Ballin androg om, at Bevillingen af 6. April maatte udvides derhen, at han i bemeldte Bedestue ogsaa kunde modtage andre end de til hans Familie henhørende Personer. Levy m. fl. forespurgte, om Ballin efter den ham meddelte Bevilling var berettiget til at drage enten de i Byen sig opholdende eller andre tilrejsende Jøder ind til sig i sin Bedestue for med dem at holde Synagoge, og dernæst om den Del af Bevillingen, der paalægger ham til den offentlige Synagoge at bidrage ligesaa fuldt, som om han besøgte samme, kan anses hævet ved Kancelliets Skrivelse af 21. April, der ej udtrykkelig indskærper ham en saadan Pligt.

Som Svar paa disse to Henvendelser skriver Kancelliet til Stiftamtmanden: Hvad den ansøgte Udvidelse af Bevillingen for Joel Ballin angaar, da kan samme ej tilstaa Supplikanten, eftersom den ej kan bestaa med den Tilladelse, som under 11. Nov. 1803 er meddelt den øvrige Menighed, til at have offentlig Synagoge; og hvad betræffer hans Forpligtelse til at bidrage til dennes Istandsættelse og Vedligeholdelse, da findes samme tydelig bestemt ved Bevillingen, der for ham maa blive Reglen, hvorfor man fandt det uforholdent ved den førnævnte Skrivelse paany at foreholde ham en saadan Pligt (22. Juni 1804).

Da Joel Ballin ikke i denne Skrivelse fik direkte Svar paa Spørgsmaalet, om han maatte give tilrejsende Jøder Adgang til sin Bedestue, har han sandsynligvis skreven til Kancelliet, thi den 30. Juni 1804 afsendtes der en ny Skrivelse herfra til Stiftamtmanden: Da der nu i dette Kollegium er bleven forespurgt, om denne Resolution (af 22. Juni) betager ham Ret til i bemeldte Bedestue at modtage tilrejsende eller andre i Horsens ej bosatte Jøder, saa undlader man ikke tjenstligst at melde for behagelig at tilkendegives Supplikanten, at den ommeldte Resolution kun har til Hensigt at formene ham at modtage i sin Bedestue

de Personer, som henhøre til den jødiske Menighed i Horsens, hvorimod det kan være ham tilladt, forsaavidt hans Familie ej er saa stor, at han med samme efter de israelitiske Loves Bydende kan holde Guds-tjeneste, at udfylde det til saadant Øjemed udfordrende Antal med fremmede og tilrejsende Jøder.

Efter at Stridsspørgsmaalet saaledes var bleven løst, gik der en Aarrække, før den jødiske Menighed paany omtales i Skøde- og Pantebogen.

20. Oktober 1817 udtog Menighedens Forstander A. H. v. Essen Stævning mod David Davidsen, der havde vægret sig ved at underskrive en af den mosaiske Religions Bekendere heri Horsens under 20. Juni 1817 forfattet Ligning, hvorefter disse skulle tilsvare og udrede dette Aars Udgifter til Menighedens Kirke, Bedehusene, Schächter og Vøgter m. m. Forstanderen ønsker, at Stævningsmændene skal modtage hans Svar paa følgende Poster: 1. Om han er villig til at underskrive den Forening, de øvrige Bekendere af den mosaiske Religion heri Byen har indgaaet og antaget som Regel, hvorefter dette Aars Indtægter skal tilsvares? 2. I Tilfælde han endnu vægrer sig derved, paa hvad Grund dette sker?

Stævningsmændene stillede Spørgsmaalene, men da de »ingen bestemt Svar inte kunde faa af ham, til at han havde talt med en Procurator«, og da der intet andet foreligger om Sagen, kan det ikke oplyses, hvorfor David Davidsen ikke vilde underskrive Ligningen for 1817.

D. 13. Juni 1820 meddelte Stiftamtmand Gülden-crone Borgmester Schmidt i Horsens, at Købmand Abraham v. Essen var udnævnt til Forstander for den mosaiske Menighed der paa Stedet.

D. 26. Februar 1821 forefaldt der en Uorden i Synagogen under Gudstjenesten da Matis Levy raabte højt Amen i Kirken, hvorved Meyer Wolff blev forstyrret ved sin Forelæsning. Den 21. Marts blev der holdt en Forsamling for i Mindelighed at afhandle om denne Uorden, men da Matis Levy vægrede sig

ved alle de Propositioner, der blev ham forelagte, bad Menigheden Magistraten om at lade denne Sag forekomme for Retten, saa at den der afgøres, og tillige for Eftertiden saadanne Uordener ej oftere ske kan og tør.

Gudstjenesten blev indtil 1867 holdt i en Bedesal, der var lejet i et privat Hus; i flere Aar laa den i den Ejendom paa Søndergade, hvor Kollektør M. A. Cohn boede.

I 1861 udarbejdede H. v. Essen følgende Fortegnelse over det mosaiske Troessamfunds Ejendele:

I Kirken :

- Det hellige Skab.
- 1 Thora Rulle paa Pergament.
 - 1 Pegepind af Sølv i Form af en Haand.
 - 1 Thora Rulle paa Pergament (skænket af Folketingssekretær David Dessau).
 - 1 Pegepind af Sølv i Form af en Haand (skænket af Samme).
 - 1 Sæt Bønnebøger for hele Aaret (2 Dele).
 - 1 Bedeshawl af Silke (Markussens Efterladenskab).
 - 2de Horn-Basuner.
 - 1 Manuscript paa Pergament (Esther og Mordochais Historie).
 - 1 Exemplar af Danske Bønner af Dr. A. A. Wolff (Pragtexemplar, skænket af David Dessau).
 - 1 Forhæng for det hellige Skab i rødt Fløjl.
 - 1 do. » » » » i rødt Silketøj.
 - 1 do. » » » » i grønt do.
 - 1 do. » » » » i hvidt Piqué.
 - 1 Tæppe af rødt Damask (sk. af M. A. Metz).
 - 1 do. » » Fløjel.
 - 1 do. » gult Silke (sk. af Harry v. Essen).
 - 1 do. » hvidt Piqué.
 - 1 do. » grønt Silke.
 - 1 do. » rødt Silke, mindre (sk. af D. Dessau).
 - 1 do. » hvidt » » (» do.).
 - 1 do. » gult » » (» Harry v. Essen).
 - 1 do. » af Guldbrocade (» M. I. Levy).
- Diverse gamle Tæpper.
- 1 Mappe til Thora af rødt Silke (sk. af D. Dessau).
 - 2 do. » » » gult do. (» Harry v. Essen).
 - 1 do. » » » grønt Fløjl.
 - 1 do. » » » gult Damask.
 - 1 do. » » » hvid Silke (sk. af D. Dessau).
 - 2 do. » » » do. do.
 - 2 do. » » » do. Piqué.
 - 1 syvarmet Messing Stage paa Piedestal (sk. af Harry v. Essen).
 - 2 Lyseslager af Messing paa Almemar (Bedepulten).

- 2 Lysestager af Messing.
- 1 do. » Glas (sk. af Hartvig v. Essen).
- 1 do. » Glas og Messing.
- 4 Lampetter med 3 Arme af Bronze (sk. af Z. I. Levy).
- 2 do. » 3 » » Messing til Dameafdelingen.
- 1 do. » 1 » » do. paa Gangen.
- 20 Lysestager af Træ paa Kirkestolene.
- 20 Lampetter til samme af Blik.
- 9 do. af Blik til Dameafdelingen.
- 1 Vadskebækken af Blik paa Gangen.
- 2 Bøsser af Blik med Laase paa Gangen.
- 1 Forhøjning med Skab, Bord og Bænk.
- 2 Tavler med Bøn for Kongen.
- 6 Rullegardiner af Shirting.
- 1 hvid Kittel.
- 9 faste Kirkestole med tilsvarende Bænke.
- 2 Bænke med polstrede Sæder i Dameafd.
- 2 do. uden » do. i do.
- 5 Læsepulte.
- 2 Sivmaatter til Gulvet i Dameafd.
- 3 Jernventiler.
- 1 Lygte af Blik med Glasruder.

Kirkegaarden.

- Grundlod Nr. 419 Litra A af Areal 6920 □-Alen ny Matr. Nr. 661 for Hartkorn 2 Fdk. 1¹/₄ Alb. Gammelskat 42¹/₂ Sk.
- 1 Gitterport og 2 Laager.

Begravelses-Redskaber:

- 1 sort Klædes Tæppe med Betræk.
- 2 Træskamler.
- 2 Kander af Blik.
- 1 Kasse med diverse Utensilier.
- 1 Løjebænk.
- 2 Touge.

I Badstuen.

- 1 indmuret Grubekjedel med Rist og Rensedøre.
- 1 uindmuret do.
- 1 Badekar.
- 1 Vandledning af Jernrør med Messinghane.
- 1 Servante.
- 1 etetages Kakkellovn.
- 1 Lænestol.
- Til Bageriet af Paaskebrød 2 Kobber Kjelder.

Horsens, d. 21. Decbr. 1861.

(sign.) H. von Essen.

Hovedsagelig ved Tilskud fra de fire Søskende Levy,
nemlig Købmand Z. I. Levy, Urmager M. I. Levy og

Frøkerne Goldeline og Frederikke Levy, blev der skaffet Midler til Opførelse af en Synagoge.

Den blev bygget i Farvergade paa en Kollektør Cohn tilhørende Grund og blev d. 27. Dec. 1867 indviet af Danmarks Ovrerrabbiner, Professor, Dr. A. A. Wolff. Indvielsen var meget højtidelig og blev overværet af forskellige Autoriteter. Samtidig afholdt Ovrerrabbineren Konfirmation. Bygningen var meget rummelig og hyggelig indvendig; en Balustrade skilte Dame-

Synagogen, nu Levys Stiftelse.

afdelingen fra det egentlige Synagogerum. Kantorens Lejlighed var ogsaa meget rummelig.

Synagogen blev opretholdt ved Bidrag fra de fire Søskende Levy og fra de faa Familier, der endnu boede i Horsens. Efterhaanden svandt Menigheden ind ved Dødsfald og Bortflytning, og da der henimod Aar 1900 ikke længer fandtes det Antal mandlige Medlemmer paa over 13 Aar, der er nødvendigt til Afholdelse af jødisk Gudstjeneste, ophørte man at benytte Bygningen til Synagoge. Det hellige Skabs Indhold m. m. blev sendt til Christiania, hvor den i Horsens fødte

Købmand Julius v. Essen var bosat og var Formand for den mosaiske Menighed.

De ovennævnte fire Søskende Levy havde sammen med deres Broder, Zander I. Levy, som var død kort før Synagogens Opførelse, oprettet »De fem Søskende Levys Stiftelse«, og i Statutterne for Synagogen var det bestemt, at denne, saasnart det blev umuligt at holde Gudstjeneste, skulde gaa over til Stiftelsen. — I Kraft af denne Bestemmelse, blev Bygningen, da Synagogen blev nedlagt, 1897—98 indrettet til Bolig for otte Personer, der ogsaa har Adgang til at søge »De fem Søskende Levys Legat«.

Stiftelsen og Legatet kan søges af ubemidlede Indbyggere i Horsens, dog har Medlemmer af Familien Levy Fortrinnet; men kun i et ganske enkelt Tilfælde har en Person af den mosaiske Trosbekendelse boet i Stiftelsen. Stiftelsen og Legatet er nu overdraget Horsens Kommune til Ejendom paa den Betingelse, at Kommunen sørger for, at Kirkegaarden holdes i behørig Orden; de administreres af Kommunen.

M. A. Heckscher var i mange Aar Kantor ved Menigheden (1854—1897). Han var baade Forsanger, Lærer og Schächter. Efter ham engagerede Menigheden en kort Tid to fremmede Forsangere, Rapp og Joseph Starapolski, der senere fik Stillinger i Tyskland.

Ved voksne Begravelser, hvor der ønskedes holdt Tale, ved Konfirmation og Bryllupper tilkaldte Menigheden Rabbiner, Dr. Wreschner fra Randers.

Der foreligger et »Regulativ for Gudstjenestens Afholdelse i det mosaiske Troessamfunds Bedesal i Horsens«, vedtaget paa Generalforsamlingen d. 18. Januar 1868 og undertegnet af de daværende Repræsentanter M. I. Levy, I. Z. Levy og H. v. Essen.

II. Kirkegaarden.

Førend der blev anlagt en mosaisk Kirkegaard i Horsens, jordfæstede de jødiske Familier deres Døde paa Fredericia Menigheds Kirkegaard, og der maatte naturligvis betales en Afgift til denne Menighed. Af en Bekendtgørelse i Aarhus Stiftstidende

1826, Nr. 146, veed vi, at det var andre mosaiske Menigheder, som ikke havde nogen Kirkegaard, tilladt, imod Erlæggelsen af 5 til 20 Rbd. Sølv at sende Lig til Fredericia til Begravelse. At denne Afgift ikke altid blev betalt kontant af Horsens Menighedens Medlemmer, fremgaar af en Restanceliste, som i 1828 gennem Overøvrigheden og Horsens Magistrat blev sendt til Forstanderen for Horsens Menighed, A. H. v. Essen.

Han sendte d. 8. Dec. 1828 denne Liste rundt til enhver af Menighedens Medlemmer med Anmodning om afgive Erklæring, om de vil betale det forlangte Kontingent og desuden forpligte sig til for Eftertiden at vedblive at udrede den Skat, »som Menigheden i Fredericia egenmægtig paalægger os.«

Listen med de paategnede Erklæringer meddeles her:

1. A. H. v. Essen.....	17 Rbd.	S. H. Courant.
2. S. H. Curjel.....	3 »	6 M. »
3. David Davidsohn April 1814 til Okt. 1828.	17 »	3 » »
4. J. B. Cohn.....	3 »	6 » »
5. N. Israel i samme Tid	11 »	3 » »
6. Isaac Dessau i samme Tid	11 »	3 » »

Ville betale:

Ej betale:

Jeg har i July Maaned f. A. betalt mit Resterende Contingent til Friedr. Menighed til Forstander Hr. S. Jacobsen ifølge Qvittering — iøvrigt er jeg villig at vedblive at være Medlem af ovennævnte Menighed, indtil vi selv i Horsens have en Begravelsesplads.
(sign.) S. Curjel.

Jeg som uformuende kand ej betale ovenmeldte Restance, men jeg vil med det første selv afgjøre denne Gjenstand med Menigheden; iøvrigt vil jeg vedblive at være Medlem af Friedr. Menighed.
(sign.) J. B. C o h n.

Da jeg kommer til Fredericia strax efter Nytaar, saa haaber jeg da meddele Hr. Forstandere at afgjøre denne Sag.
(sign.) D. D a v i d s e n.

A. H. v. Essen.
N. Israel Nathanssohn.

De øvrige Medlemmer af den mosaiske Menighed, nemlig Herr I. S. Dessau, I. Levys Enke, M. I. Levy og Bernhardt Isaac erklærede ikke at ville paategne og aldeles ikke at ville have noget at gøre med Menigheden i Fredericia.

Liste over Medlemmer af det mosaiske Trossamfund i Horsens, begravede paa Kirkegaarden i Fredericia.

- 1774. Juda, Søn af Joel Ballin, Horsens.
- 1803. Carl Abraham Tachau.
- 1805. Eisech Levys Datter.
- 1807. do. do.
- 1844. Gusta, Z. I. Levys Datter.
- 1815. Eisik Zacharies Levy, Uhrmager.
- 1816. Abraham Essens Hustru Belly.
- 1817. Joel Joseph Ballin.
- 1823. Juda Levys Datter Rochen.
- 1826. Hirsch Dessau.
- 1827. Ester, Datter af Abraham.
- » Moses Juda Levy.
- 1830. Charlotte Nathansen.
- 1832. Sophie, Mathias Levys Datter.
- 1833. Mathias Levys Barn.
- 1835. David Sekel Davidsens Hustru Birgitte.
- 1836. Z. I. Levys Datter Frederikke.
- 1842. Hirsch Abraham Essen. }
- » Hertz Essens Hustru Jutta. }
- » Isaac Dessauer.
- 1843. Abraham Essen.
- » Nathan Michael Nathansen.
- 1844. Joseph Abraham Essen.
- 1848. Moses Joseph Levy.
- 1850. Jeannette Isaac Levy, f. Moses, 85 Aar gl.
- 1851. Sara Ballin.
- 1855. David Isaac Davidsen.

Først 22 Aar senere, i 1850, lykkedes det Menigheden at faa sin egen Kirkegaard. D. 30. Juli 1850 modtog Forstanderen S. Curjel et af Menighedens samtlige contribuerende Medlemmer indgivet Andragende om, at han vilde foranledige, at et Stykke Jord ved Byen blev anvist til Kirkegaard. Allerede d. 5. August androg Curjel Kommunalbestyrelsen om at anvise et Areal; men i Brev af 26. August svarede Raadet, at det maatte være Menighedens egen Sag at erhverve den til Kirkegaard fornødne Jord, og at Kommunalbestyrelsen ikke kunde indlade sig derpaa.

I Menighedens Forsamling d. 11. September vedtoges det at købe Matr. Nr. 419 Litr. A., og d. 27. Oktober tilskødede Smedemester og Borger i Horsens Anders Knudsen den mosaiske Menighed en ham tilhørende og i Langemarken her ved Byen beliggende Grundlod, som ved Udskiftningen af Byens Jorder blev tillagt Stedet Nr. 419 Litr. A. 7320 □ Alen, omsat i den nye Matrikel under Nr. 661 for Hartkorn 2 Fdk. 1 $\frac{1}{4}$ Alb. Gammelskat 42 $\frac{1}{2}$, Sk. Købesummen 250 Rdl. blev udbetalt kontant.

I Reglement for det mosaiske Troessamfund i Horsens (trykt 1852) bestemmes, at ethvert Medlem, der har betalt Indskud til Samfundets Kasse, kan for sig, Kone og Børn mod at erlægge en Kendelse til Samfundets Kasse for Jorden af 2 Rdl. for en voksen og 1 Rdl. for et Barn faa Ret til at blive begravet paa Kirkegaarden. Efterlevende af et Ægtepar, som forbeholder sig Plads ved Siden af Afdøde, skal dog erlægge 5 Rdl. — For fremmede, der dør under Ophold i Byen eller for udenbys, maa der for Jordfæstelse paa Samfundets Kirkegaard til dettes Kasse efter Formuesomstændigheder erlægges en Kendelse for Jorden fra 5 til 40 Rdl. efter Repræsentanternes Afgørelse.

De første Begravelser fandt Sted i Januar 1852.

Liste over de paa Kirkegaarden i Horsens begravede Medlemmer af den mosaiske Menighed.

1. Den første, der begravedes paa Kirkegaarden for Voksne, var Barnet Mathilde Curjel, død 25. Jan. 1852.
2. Jette Dessau, død d. 30. Jan. 1852, 53 Aar gl. Enke efter Købmand Isak Dessau.
3. Bendix Markussen, død d. 13. Maj 1855, 67 Aar gl., død under et Ophold i Horsens. Han var fhv. rituel Slagter (Schächter) i Viborg.
4. Mariane Bernhard, f. Seligmann, død d. 10. Jan. 1858, 90 Aar gl. Enke efter Handelsmand Bernhard Isak.
5. Sophie Philipsen, f. Ballin, død d. 21. Juli 1857, 53 Aar gl. Enke efter Købmand Philipsen i Viborg. (Hun døde i Viborg).
6. David Philipsen, Købmand i Viborg, død under et Ophold i Horsens d. 6. Okt. 1855, 67 Aar gl.

1	2	3	4	5	6	7	8	9	<p style="font-size: 2em; font-family: cursive;">J. L. Levy og Hustru</p>					
10	11	12	13	14	15	16	17	18						
19	20	21	22	23	24	25	26	27						
28	29	30	31	32	33	34	35	36						
37	38	39	40	41	42	43	44	45						
			46	47	48	49								
o	p	q	r											
a	b	c	d	e	f	g	h	i			k	l	m	n

Rids af Kirkegaarden

7. Zacharias Cohn, Søn af Bagermester Joel Cohn og Hustru Edle, f. Nathansen, død d. 7. Okt. 1861 under et Ophold i København.
8. Hanne Rose, f. Nathansen, Hestehandler Is. Nathansens Hustru, død d. 26. Febr. 1862, 38 Aar gl.
9. Ludvig Hertz, Slagtermester i Silkeborg, død d. 9. Decbr. 1864, 65 Aar gl.
10. Simon Levy, 3 Aar gl., Søn af Købmand I. W. Levy og Hustru Laura, f. Ballin, død d. 10. Nov. 1865.
11. Henriette Cohn, f. Ballin, Købmand I. B. Cohns Hustru, død d. 31. Okt. 1866, 73 Aar gl.
12. Isak Berend Cohn, Købmand, død d. 14. Okt. 1869, 84 Aar gl.
13. Bolette Levy, f. Salomonsen, Købmand Z. I. Levys Hustru, død d. 5. Decbr. 1867, 62 Aar gl.
14. Zacharias Isaac Levy, Købmand, død d. 14. Juli 1880, 81½ Aar gl.
15. Salomon Is. Dessau, Mægler, død d. 20. Marts 1869, 44 Aar gl.
16. Flora Dessau, f. Meyer, Mægler S. I. Dessaus Enke, død under et Ophold i Odense d. 29. Nov. 1896.
17. Hartvig Abr. v. Essen, Købmand, død d. 19. Okt. 1869, 66 Aar gl.
18. Birgitte v. Essen, f. Simon, H. A. v. Essens Enke, død i Randers d. 21. Jan. 1892, 77 Aar gl.
19. Rosette Bernhard, død d. 25. Juni 1872, 69 Aar gl.
20. Sophie Barbanell, ogsaa kaldet Bernhard, død d. 2 Juni 1881, 82 Aar gl.
21. Frederikke Isaac Levy, død d. 3. Februar 1873, 79 Aar gl.
22. Goldeline Isaac Levy, død d. 20. Februar 1892, 88½ Aar gl.
23. Arnold Zacharias Isaac Levy, Søn af Agent, Købmand I. Z. Levy og Hustru Isabella, f. Salmonsens, død d. 14. Juni 1874, 3¾ Aar gl.
24. Sare Nathansen, f. Ballin, Enke efter Købmand Nathan Nathansen, død d. 15. Nov. 1876, 86 Aar gl.
25. Meyer Henry Meyer, Søn af Købmand Martin Meyer og Hustru Pauline, f. Philipsen, død d. 7. Septbr. 1878, 4¾ Aar gl.
26. Arnold Zacharias Levy, Bryggeriejer, Premierlieutn., DM. FM., Søn af Købmand Z. I. Levy og Hustru, f. Salomonsen, død d. 20. Okt. 1878, 48 Aar gl.
27. Falk Jacobsen, Skomagersvend, død d. 2. Marts 1881, 79 Aar gl.
28. Vilhelmine Cohn, f. Meyer, Vævermester S. I. Cohns Hustru, død d. 1. Jan. 1883, 65 Aar gl.
29. Schalttil Isak Cohn, fhv. Vævermester, f. i Fredericia død d. 13. Jan. 1890, 74½ Aar gl.
30. Julius Meyer, Snedkersvend i Grumstrup, død d. 24. Okt. 1884, 61 Aar gl.

31. Moses Isaac Levy, fhv. Uhrmager, død d. 22. Nov. 1884, 83 Aar gl.
32. Sara Meyer, Kagebagerske, f. i Vejle, død d. 12. Febr 1888, 80 Aar gl.
33. Joel Isak Cohn, Bagermester, død d. 28. April 1889, 68 Aar gl.
34. Aaben Plads, købt og betalt.
35. Moses Abraham Cohn, Købmand og Klasselotterikolektor, død d. 4. April 1890.
36. Mariane Cohn, f. Dessau, Enke efter Købmand M. A. Cohn, død i København d.31. Juli 1910, 82 Aar gl.
37. Amalie Dessau, Datter af Købmand Isak Dessau, død d. 29. Deebr. 1891, 60 Aar gl.
38. Martin Meyer, Købmand, død d. 14. Juli 1893, 58 Aar gl.
39. Pauline Meyer, f. Philipsen, Købmand Martin Meyers Enke, død i København d. 26. Nov. 1911, 65 Aar gl.
40. Frederikke Cohn, død d. 12. April 1895, 76 Aar gl.
41. Hermann Zacharias Levy, Bryggeriejer, død under et Ophold i Odense d. 25. Aug. 1895, ca. 50 Aar gl.
42. Aaben Plads, købt og betalt.
43. Philip Ferdinand v. Essen, Farvermester i Brædstrup, død d. 2. Septbr. 1895, ca. 60 Aar gl.
44. Edel v. Essen, f. Cohn, Enke efter Ferd. v. E., død i Maj 1927 i København, 80 Aar gl.
45. Sara A. Heckscher, f. Cohn, Kantor M. A. Heckschers Hustru, død d. 28. Okt. 1896, ca. 79 Aar gl.
46. M. A. Heckscher, Kantor ved Menigheden, død d. 12. Juni 1900, 79 Aar gl.
47. Ludvig Jacob Hertz, Købmand, f. 28. Febr. 1828 i Faaborg, død d. 23. April 1898.
48. Pladsen købt og betalt.

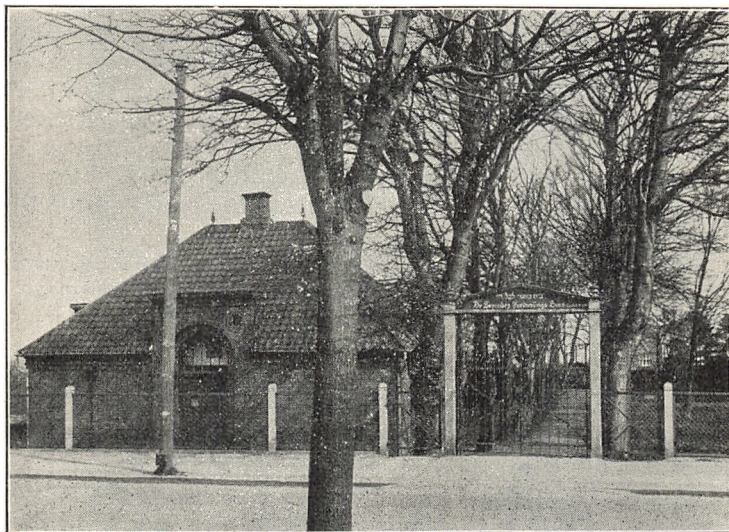
Isaac Z. Levy, Købmand, Etatsraad, f. 10. Dec. 1827, død 19. Okt. 1899.

Isabella Levy, f. Salomonsen, f. 12. Jan. 1833 i Viborg, død i København d. 14. April 1903.

Paa Kirkegaardens Børneafdeling:

- a. Dødfødt Pigebarn, Datter af Kantor M. A. Heckscher og Hustru Sara, f. Cohn. Begr. 16. Maj 1856.
- b. Amalie Levy, 3½ Md. gl., Datter af Handelsfuldmægtig Isaac Z. Levy og Hustru Isabella, f. Salomonsen, død d. 18. Jan. 1857.
- c. Dina Heckscher, ½ Aar gl., Datter af Kantor Heckscher og Hustru Sara, f. Cohn, død d. 5. Okt. 1857.
- d. Wilhelm Dessau, 4 Mdr. gl., Søn af Kommissionær Salomon Dessau og Hustru Flora, f. Meyer, død d. 29. Jan. 1858.

- e. **Mariane Dessau**, 3 Aar og 6 Uger, Datter af Kommissionær S. Dessau og Hustru, f. Meyer, død d. 22. Marts 1859.
- f. **Intet Navn**, 19 Dage gl., en Datter af Slagterm. I. Nathansen og Hustru Hanne, f. Nathansen, død d. 29. April 1859
- g. **Augusta Levy**, 2 Mdr. gl., Datter af Købmand Isaac Z. Levy og Hustru Isabella, f. Salomonsen, død d. 28. April 1862.

Kirkegården.

- h. **Gerda Cohn**, 7 Mdr. gl., Datter af Bagermester Joel Cohn og Hustru Edel, f. Nathansen, død d. 27. Jan. 1865
- i. **Louis Joseph Levy**, $\frac{3}{4}$ Aar gl., Søn af Købmand, Agent Isaac Z. Levy og Hustru Isabella, f. Salomonsen, død d. 18. Juli 1865.
- k. **Samuel I. Cohn**, $\frac{1}{2}$ Aar gl., Søn af Bagermester Joel Cohn og Hustru Edel, f. Nathansen, død d. 6. Marts 1866
- l. **Dødfødt Dreng**, Søn af Bagermester Joel Cohn og Hustru Edel, f. Nathansen, født d. 20. Sept. 1866.
- m. **Dødfødt Pige**, Datter af Mægler Salomon Dessau og Hustru Flora, f. Meyer, født 11. Okt. 1866.
- n. **Rosa Levy**, 8 Mdr. gl., Datter af Købmand I. W. Levy og Hustru Laura, f. Ballin, død d. 17. Aug. 1868.

- o. En Dreng, $\frac{1}{2}$ Time gl., Søn af Farver Ferdinand v. Essen i Brædstrup og Hustru Edel, f. Cohn, født 14 Decbr. 1872.
- p. En Pige, død umiddelbart efter Fødselen, Datter af Murrermester Isidor v. Essen og Hustru Gunhilde, f. Simon, født 8. Marts 1885
- q. Helene Meyer, født i Rendsborg, død d. 28. Juli 1887 under et Ophold i Horsens, $2\frac{1}{4}$ Aar gl., Datter af Købmand Hermann Meyer i Rendsborg og Hustru Rosa, f. Cohn (Datter af Bagermester Joel Cohn).

I 1927 blev Kirkegaarden paa den københavnske Menigheds Bekostning sat i behørig Stand og Gravstenene rensede; Horsens Kommune har derefter lovet at overtage Vedligeholdelsen og har lagt Kirkegaarden ind under Tilsynet med offentlige Anlæg i Horsens. — Ved privat Initiativ er der i 1927 bleven bygget en ny Portal og anbragt en ny Indhegning til Gaden.

Frk. Rebekka Levy, Datter af Horsenskøbmanden Z. I. Levy, har testamenteret 1000 Kr. til Kirkegaardens Vedligeholdelse.

III. Jødiske Slægter udgaede fra Horsens.

Ballin. Den ældste Ballin, vi kender som bosat i Horsens, var den S. 173 ff. omtalte Joel Joseph Ballin, som blev jordet paa Fredericia Kirkegaard 1817.

Han var Fader til Barnet Juda Ballin, der blev begravet samme Sted 1774, og havde to andre Sønner: Joel Joseph og Samuel Joel. Den første var Fader til den bekendte Kobberstikker Joel Joseph Ballin (1822—85), der virkede i Paris 1848—70 og derefter i London til 1883, da han blev kaldt tilbage til København for at uddanne yngre Kobberstikkere og for at stikke efter fremragende danske Kunstværker. Han var en af sin Tids mest fremtrædende Kunstnere i Kobberstikfaget¹⁾; kendte herhjemme er især hans Stik efter Marstrands »Christian IV paa Trefoldigheden« og efter Carl Blochs »Hans Tausen beskytter Biskop Rønnoy«, men han vandt europæisk

¹⁾ Ph. Weilbach: Nyt dansk Kunstnerleksikon. Kbh. 1896.

Ry for sine Gengivelser af Samtidens populære franske og engelske Malerier.

Den anden var Fader til:

Samuel Joel Ballin (f. i Horsens 10. Marts 1810, død i Hamborg 17. Sept. 1874), der i 1832 etablerede sig i Hamborg under Firma S. Ballin & Co. som Dekartør. I 1843 maatte han standse sine Betalinger; han manglede det gode finansielle Grundlag og undskylder sig med, at han saa godt som ingen Skoleuddannelse havde faaet og kun kunde skrive Dansk. Efter sin anden Svigerfaders Død kunde han med den ham tilfaldne Arv betale alle de mindre Gældsposter, og i 1845 grundede han en ny Virksomhed, Kulhandel samt Jærn og Messingstøberi under Firma S. J. Ballin; 1852 stiftede han sammen med Samuel Moritz Hirsch Firmaet »Morris & Co.«, der nærmest gav sig af med Udvandringsagentur. Hirsch udtraadte 1855, og Firmaet førtes videre af Ballin alene 1869 indtraadte Wilh. Wolffsohn som ny Deltager. I sit Testamente skriver S. J. Ballin, at han har fyldestgjort alle sine Kreditorer fra det 30 Aar før stedfundne Sammenbrud. Han blev gift første Gang 1833; hans Hustru døde 1840 efterladende 4 Børn; snart efter giftede han sig anden Gang med den 16aarige Amalie Meyer, som fødte ham 9 Børn; det yngste — hans trettende —, der blev født d. 15. August 1857, blev den berømte Albert Ballin, Hapags (Hamburg—Amerika Paket Actien Gesellschaft) mægtige Generaldirektør.

Ved Samuel Ballins Død 1874 fik hans Yndlingssøn Joseph og den 17aarige Albert Prokura med Enken som Deltager. 1877 udtraadte Wolffsohn. Albert Ballins Sejrsang skal ikke skildres her. Han var en af sin Tids mest forudseende Mænd; havde hans gode Ven, den tyske Kejser, rettet sig noget efter ham, vilde meget sikkert have set anderledes ud i Verden og Krigen afværget. Han tog sig Tysklands Sammenbrud meget nær og døde 1918.

En Broder til S. J. Ballin, Julius Joel Ballin, boede i Mølholt ved Aalborg og drev Sæbesyderi.

Endnu i vore Dage boede der i Horsens en Reb-

slager Ballin af samme Slægt; han var søgt af Landboerne som Vejrforudsiger.

Barbanell (Bernhardt) De to Frøkner Barbanell, ogsaa kaldet Bernhardt, der er opført paa Listen over begravede paa Horsens Kirkegaarden under Nr. 20 og 21, menes at stamme fra den spanske Familie Abarbanel, der var en af de mest ansete jødiske Familier og førte sit Stamtræ helt op til Kong David. Efter Udvisningen fra Spanien spredtes Familien over Europa. Den Handelsmand Bernhard Isak, hvis Enke (Nr. 4) døde 1858, 90 Aar gl., var Fader til de to Frøkner.

Cohn I. Af Bagermester Joel Isak Cohns (Nr. 33) Børn lever to Sønner i København: Læge Mikael Cohn — Navneforandring til Ballin — var i flere Aar Læge i hollandsk Indien og praktiserede derefter i København. Julius Cohn drev i en Aarrække en stor Manufakturforretning i Göteborg med Filialer flere Steder i Sverige. »Cohns Kappaffär«, Handel med Dameoverstykker, er velkendt derovre.

Cohn II. Vævermester Schalttil Isak Cohns (Nr. 29) Sønner: Hartvig Cohn, cand. philol., Bestyrer af den mosaiske Drengesfriskole i København, en Tid lang Indehaver af et meget søgt Artiumskursus, Præsident for den jødiske »B'nai B'rith«, Danmarksloge Nr. 712, døde 1922, 73 Aar gl. Hans Hustru, der ogsaa stammede fra Horsens, fra Familien Cohn I. og fra Ballins, døde 1926 i København.

Markus Cohn stod i Handelslære hos Z. I. Levy i Horsens, udvandrede 1874 til Amerika, drev Forretning i Seattle og i Portland, Oregon, hvor han døde 1907 og hans Enke, f. Levy, lever.

Abraham Cohn lærte Bogbinderi hos den i sin Tid bekendte Bogbinder Poulsen i Horsens, der har været Læremester for Landets mest kendte Bogbindere. Efter udstaaet Læretid (1869) fægtede han sig frem gennem Europa og havnede i Midten af Halvfjerdserne i Paris, hvor han hurtigt arbejdede sig op, saaledes at hans Forretning blev en af de betydeligste i Portefeuillebranchen, Firma A. Cohn & Co. Han blev udnævnt til Ridder af Dannebrog som en Anerken-

delse for de Tjenester, han gjorde sine Landsmænd i Krigsaarene. Han døde 1925 ca. 75 Aar gl. Firmaet fortsættes af hans Svigersøn og dennes Søn.

Af S. I Cohns Døtre blev Edel (Nr. 44) gift med Farvermester Philip Ferdinand v. Essen (Nr. 43) i Brædstrup, en anden blev gift med Købmand Carl Oppenheim i Randers og en tredje lever ugift i København.

S. I. Cohns Broder, Moses Abraham Cohn (Nr. 35), lærte Handelen hos Onkelen, Z. I. Levy, etablere sig som Købmand i Horsens og oprettede sammen med Onkelen, Uhrmager M. I. Levy, en Kartefabrik, senere Klasselotterikollektør. Han gik med som Frivillig i 1848, men da han kun vilde nyde rituel Kost, som det var vanskeligt at skaffe paa Feltfod, blev han hjempermitteret før Krigens Slutning; dekoreret med Erindringsmedaillen. Hans Hustru, Mariane, f. Dessau, fra Horsens (1827—1910) havde som Enke en Kollektion i København.

Curjel. Købmand Louis Curjel flyttede til København. Hans Søn var den i sin Tid bekendte Læge, Julius Curjel (1830—93), i mange Aar Korpslæge i Fredericia, død i København, g. m. Lene f. Wulff fra Fredericia. To Døtre havde en privat Pigeskole i København, og en blev gift i Chicago med en Købmand Ballin fra Horsens.

Dessau. Mægler Salomon Dessau (Nr. 15) g. m. Flora f. Meyer (Nr. 16) var Fader til de bekendte Brødre Dessau:

Hartvig Dessau, Grosserer i København.

Etat-raad Martin Dessau, Leder af Svineslagterier først i Slagelse, derefter i Odense og Assens, senere Direktør for Burmeister & Wain.

Harry Dessau, Direktør for Mogensen & Dessaus Fabriker i Odense.

Benny Dessau, den nuværende Leder af »De forenede Bryggerier«.

David Dessau, Præsident for Firmaet Armstrong, Melchior og Dessau i New York.

Isak Dessau, den ældste Broder, døde for flere Aar siden som Købmand i Rio.

Salomon Dessaus Broder, David Dessau, var Bureauchef i Rigsdagen. Han indførte Gabelsbergers Stenografi her i Danmark og uddannede i sin Tid Rigsdagsstenografer paa aarlige Kursus. Han interesserede sig meget for sin Fødeby og for dens jødiske Menighed, til hvis første Bedehus han forærede flere Utensilier. Ogsaa til den senere Synagoge skænkede han lignende Gaver; han var til Stede ved Indvielsen i 1867 og betragtede sig stadig som Medlem af Horsens jødiske Menighed.

von Essen. Købmand Abraham v. Essen, Menighedens Forstander (se S. 176), begravet i Fredericia 1843, havde to Sønner: P. A. v. Essen, der drev en stor og velkendt Speditionsforretning i Hamborg—Altona.

Købmand Hartvig Abraham von Essen (1803—69 (Nr. 17), g. m. Birgitte, f. Simon (Nr. 18), havde flere Sønner, der drev betydelige Forretninger i Hamborg. En af dem, Valdemar v. Essen (1840—1927), deltog som Underkorporal i Kampene ved Dannevirke 1864. Den 28. Januar 1927 skrev han i »Berlingske Tidende« i Anledning af Landeværnsindsamlingen: »I Landeværnets 8. Brigades 20. Regiment kæmpede jeg i 1864 for Slesvigs Jord ved Dannevirke, Fredericia og paa Dybbøl, og herfor erholder jeg Statens Hædersgave aarlig 100 Kr.; dem beder jeg Dem modtage som mit Bidrag.«

Han var Formand for »Det selskabelige Selskab i Hamborg« og Æresmedlem af »Det danske Selskab i Hamborg«. Som gammel Mand boede han i København.

Harald Isidor v. Essen, tidligere Murermester i Horsens, nu Gasværksbestyrer i Skive.

Julius v. Essen var, som anført S. 180, Købmand i Christiania og Forstander for den derværende mosaiske Menighed.

Philip Ferdinand v. Essen (Nr. 43) var Farvermester i Brædstrup, g. m. Edel, f. Cohn (Nr. 44). Hans Børn:

Hartvig v. Essen, Direktør i Haandværkerbanken i København.

Harry v. Essen, Grosserer i København.

Axel v. Essen, Fabriksleder i Hartford Connecticut, U. S. A.

Valdemar v. Essen, død i en ung Alder som Forretningsfører i »Dansk Eksportforening«.

En Datter, g. m. afdøde Grosserer A. M. Metz i København.

Vilhelm v. Essen, Overretssagfører i København.

Goldschmidt. Moritz Goldschmidt (1822—88), en Broder til Digteren M. A. Goldschmidt, begyndte, efter at han ved Oprørets Udbrud i 1848 havde maattet opgive sin Fabriksvirksomhed i Pinneberg i Holsten en Fabrikation af Manufakturvarer, der forarbejdedes af Fangerne i Horsens Tugthus, og etablerede Udsalg Landet over. 1860 optog han A. Crome som Kompagnon. Senere udvidedes Virksomheden »Crome & Goldschmidts Fabriker« som bekendt meget betydeligt.

Haurowitz. Just Christian Valentin Haurowitz (1818—99) boede paa Stjernholm og var en meget dygtig og bekendt Læge, der praktiserede 40 Aar (1845—85) i Horsens.

Levy I. Manufakturhandler J. W. Levy drev i flere Aar Forretning paa Smedegade, flyttede til Sverige; død i København for nogle Aar siden.

Levy II. Urmager Isaac Zacharias Levy, der var født i Fredericia og drev Forretning paa Graven, begravet i Fredericia 1815, var Fader til de fem Søskende Levy:

Moses Isaac Levy (Nr. 31) fortsatte Faderens Urmagerforretning; han arbejdede meget for velgørende Formaal: oprettede en Bolig for gamle i Kildegade, var med til Oprettelsen af Haandværkerforeningen og andre Foreninger. Sammen med sine Søskende oprettede han »De fem Søskende Levys Stiftelse« og »De fem Søskende Levys Legat« samt byggede Synagogen. Han boede sammen med sine to ugifte Søstre Frederikke (Nr. 21) og Goldeline (Nr. 22), der ogsaa var velkendte og agtede Personer.

Zacharias Isaac Levy (Nr. 14) grundede sammen med Broderen Zander, der senere flyttede til

København, en almindelig Købmandsforretning, som udviklede sig til en af de største paa Stedet. Han ejede flere Skibe og drev en stor Korn- og Smørhandel.

I denne Branche blev Firmaet senere under Sønnen, Etatsraad Isaac Zacharias Levys Ledelse, et af de førende, ialtfald for Jyllands Vedkommende. Ankerstjernes, Broges og Levys ugentlige Smørnotering var i mange Aar ligesaa kendt og skattet som Københavns Smørnotering. Etatsraad Levy var i mange Aar Formand for Sparekassen for Horsens og Omegn og var en af Foregangsmændene, naar der skulde foretages noget til Byens Bedste. En Tid var han konstitueret som Borgmester, og han blev udnævnt til Horsens Bys Æresborger.

Hans Søn, Immanuel Levy, døde for nogle Aar siden som Havebrugsejer paa Munkegaard i Vangede ved København, en Datter var gift med Grosserer Adolf Melchior og en lever ugift i København.

Arnold Zacharias Levy (Nr. 26) blev ligesom Broderen uddannet til Handelen i Faderens store Forretning. Han meldte sig som Frivillig i 1848, 18 Aar gammel, avancerede til Overkommandersergent og blev udnævnt til Dannebrogsmænd. 1864 meldte han sig atter som Frivillig og gjorde hele Krigen med som Premierløjtnant og Adjutant ved 21. Bataillon. Efter Krigen traadte han atter ind i Faderens Forretning. Han interesserede sig meget for Skyttesagen, og sammen med Kaptajn Edvard Nielsen i Nyborg oparbejdede han denne Sag til, hvad den blev og er. Efter den store Skyttefest for hele Norden, der afholdtes paa Bygholms Mark ved Horsens i 1868, blev han dekoreret med Fortjenstmedaillen. Han drev »Horsens Bayerisk- og Hvidtølsbryggeri« og havde i sine sidste Leveaar Broderen Hermann som Kompagnon.

Hermann Zacharias Levy (Nr. 41) var oprindelig Landmand og ejede nogle Aar Engelsholm ved Randers; han døde pludselig under et Bryggermøde i Odense. En af hans Sønner, Johan Levy, driver Herregaarden Kalsbøl ved Juelsminde.

Af Zacharias Isaac Levys Døtre blev Dora gift med

Benny Goldschmidt, Indehaver af det i sin Tid bekendte Herreekviperingsfirma Schottländer & Goldschmidt i København. Ida blev gift med Garver Hendrik Ballin, og Rebekka døde ugift i København.

Meyer. Martin Meyer (Nr. 38) kom som Lærling til Z. I. Levy og overtog Butiken paa Søndergade, da Firmaet ophørte med at handle en detail. Han var en meget foretagsom Købmand, æret og agtet. Hans Søn, Ivan Meyer, er Medindehaver af Firmaet Stallknecht & Meyer i København.

Nathansen. Denne Familie stammer fra Minden i Westphalen; de første Slægtled i Fredericia kaldtes derfor Minden. Fra Fredericia bredte Slægten sig til Randers og Horsens. Dens mest kendte Medlem her var Hestehandler Isak Nathansen, der som ældre flyttede til København. Til denne Familie hører Forfatteren Henri Nathansen, Direktør Justus Nathansen og afdøde Overretssagfører Nathansen, alle i København.

Til Slut skal anføres, hvad Professor Andreas Schack Steenberg skriver i »Erindringer fra Horsens«:

En Ejendommelighed ved Horsens Befolkning var det store Antal Jøder, som fandtes, dygtige, hæderlige og ansete Borgere. Der var det betydelige Handels- hus Z. I. Levy; der sagdes, at Stifteren havde tjent sine første Penge som Kreaturkommissionær for Baronon paa Stensballe. Jøderne havde mange forskellige Slags Haandværk, jeg mindes en Bager, en Ur- mager, en Væver. En Mægler Dessau havde fem Sønner, som alle har naaet meget betydelige Stillinger i Handel og Industri. De havde deres Synagoge i Farvergade, bygget af Familien Levy; dens evigt brændende Lampe saa vi Drengene paa med en vis Andagt, naar vi gik forbi. Ude i Frederiksgade ligger endnu deres Kirkegaard med en hebraisk Indskrift: »Alle levendes Forsamlingshus.«

Minder fra Gjern Vestermark.

Af H. J. HANELIUS.

I Tilslutning til, hvad jeg i Aarhus Stifts Aarbøger 1926 har fortalt om Pramfarten paa Gudenaen, skal her meddeles nogle Erindringer fra mit Barn-domshjem, Vandborghuset paa Gjern Vestermark.

I Efteraaret 1855, da jeg var 9 Aar gammel, byttede min Fader sit Dampskibsskrog¹⁾ mod en Lod paa 4 Sk Land ved Gudenaen lige overfor Svostrup Kirke. Da han først kunde begynde at bygge næste Foraar, boede vi Vinteren over hos den Mand, som han havde købt Jorden af. Han var Mormon og en stor Særling. Han havde bygget et Hus, som blev kaldt Kirken, fordi han havde brugt det til Møder; det var et mærkeligt Hus, som hverken havde Bjælker eller Loft; men indvendig paa Lyngtaget havde han klistret Ler og Kalk, saa det saa ud, som om Rummet var hvælvet; da vi kom, blev det brugt til Lade. Paa Husets ene Ende havde han bygget en Vejrmølle med kun to Vinger; han havde fem Faar, og naar han malede Korn, kom de og aad næsten ligesaa stærkt, som Kværnen kunde male; naar han jog dem væk, kom de ligesaa rask ind igen, for de havde ingen Respekt for ham, da han var saa god ved dem. Disse Faar løb løse omkring hele Aaret og kom altid hjem om Aftenen. Men en skønne Dag udeblev de; han var dog ganske rolig og sagde: »De kommer nok igen.« Da de heller ikke kom den næste Dag, blev han lidt hed om Ørene og gik om Aftenen en Tur rundt til Naboerne, men uden Resultat. Først den tredie Morgen løstes Gaaden: da Moder lukkede Døren op,

¹⁾ Aarhus Stifts Aarbøger 1926 S. 122.

saa hun et brægende Faar stikke Hovedet ud af et Hul i Lyngtaget paa Kirken. Det viste sig, at alle fem Faar havde arbejdet sig op gennem Halmen i den som Lade benyttede Kirke. Manden blev sjæleglad over at have faaet sine Faar igen.

Han ejede en stor Mose, der grænsede op til Aaen; den saa meget mærkværdig ud, da den var fuld af mange smaa Grave; han skar selv sine Tørv, men da han vilde spare en Medhjælper til at skyde Tørvene ud paa Tørrepladsen, smed han dem, saa langt han kunde, rundt om Graven. Naar der ikke var Plads til flere, gravede han en ny Grav et Stykke borte og saa fremdeles, indtil han havde Tørv nok. Mens andre rejste Tørvene paa Ende i lange Rader for at tørre dem, nøjedes han med at vende dem og gjorde det paa følgende simple Maade: han spændte sine smaa Stude for sin Harve med Trætænder og kørte saa hen over Tørvene; det gjorde ikke noget, at Studene traadte nogle ud af Façon; det kunde jo ikke ses paa Asken, sagde han.

Han solgte snart Ejendommen og rejste til Amerika, han var jo Mormon; 1857 flyttede vi ind i vort eget Hus; det laa kun en halv Snes Alen fra Aaen ved almindelig Vandstand, men en Vinter naaede Vandet saa højt, at vi bandt Baaden ved Dørstolpen; Oversvømmelsen frøs til, men saa sank Vandet, Isen brast og Baaden laa paa tørt Land. Det halve af Ejendommen var Tørvejord; Hus og Have optog den anden Halvdel.

Vi havde Færgefart over til Svostrup; vi fik 2 Skilling af hver Person, den Gang det var Skilling; men da det blev Ører, fik vi 5 Øre.

Vi havde 2 Baade, og vi fiskede meget; vi havde 2 Vaad og c. 500 Kroge, som blev lagt ud om Natten; men alt Fiskeri blev ødelagt tilsidst, saa at det ikke lønnede sig at drive det. Vi tog mange Ørreder, men Lystfiskerne tog Resten. De store Aal forsvandt ogsaa, de smaa forsvandt vel ikke helt, men de var ingen Pris i. Vi fik 1 Mark (33 Øre) for 1 R Ørred og for 1 R store Aal; 8 Sk. for 1 R smaa Aal, som der gik 8—10 Stk. af paa et Pund. De var gode til

Aalesuppe, men kunde ogsaa bruges som Lægemiddel.

En Dag kom der en Kone, som købte 2 R smaa Aal til sin Søn, der var syg. En klog Kone havde sagt, at han havde Haar om Hjærtet. Han skulde spise Aalesuppen med Benene i; de skulde kradse Haarene af Hjærtet. Hun maatte da mene, at Mad og Lunger og Nyrrer og Hjærte laa imellem hinanden! Ja, det var nu dengang!

Vi levede meget billigt; alting var jo meget billigere end nu. 1 R Smør kostede 1 Mark, 1 R god Ost det samme; men Daglønnen var i Forhold dertil; jeg fik paa Muddermaskinen 4 Mark om Dagen i de bedste Sommermaaneder, da vi arbejdede fra Kl. 6 Morgen til Kl. 7 Aften; der var meget Overarbejde, men det fik vi aldrig noget for. Arbejdsløshed hørte vi aldrig Tale om. Vi slagtede en Gris til Jul, den holdt ud, til den anden Gris blev tjenlig til at slagtes; vi avlede selv vore Kartoffler og Grøntsager, Ribs, Stikkelsbær, Kaal og Æbler osv., og havde vi ikke andet, tog vi et Par Dræt med Vaadet, saa havde vi Fisk nok, som blev stegt i Flæsk. Mælk og Fløde manglede vi aldrig, indtil Mejerierne kom. Naboerne kom gratis over Aaen; de vilde hellere give 6—8 Potter Mælk og en Flaske Fløde, end de vilde af med 2 eller 4 Sk.

Vi havde for Resten en Indtægt til. Da Mormonen rejste, købte min Fader noget af hans Mølleværk, som han indrettede til en Haandkværn, der blev placeret i vor Forstue. Den kunde bruges til at male Malt paa; vi viste Folk, hvorledes den skulde bruges, og der kom mange; kom der en Kone med c. $\frac{1}{4}$ Skp. Malt, blev jeg gærne sat til at male det, mens Konen fik en Passiar med min Moder og somme Tider en Kaffetaar. Vi tog aldrig Penge for det Mølleri; men nu kommer vor Indtægt: vi maatte hente en Spand Mælk eller Fløde, og saa fik vi det mange Gange betalt.

Til Ildebrændsel skar vi selv Tørv paa vor egen Ejendom, og Brænde var der nok af i Aaen; vi samlede det op og satte det til Tørre om Sommeren, saa det kostede jo ikke andet end vort eget Arbejde.

Skatter var der slet ingen af, ikke en Skilling i de 33 Aar, jeg boede paa Gjern Vestermark; men der var Offer til Præst og Degn. Ved Jul, Paaske og Pinse kom der Offersedler, en rød fra Præsten og en hvid fra Degnen. Vi lagde 10—12—16 Skilling i Præstens Seddel og halvt saa meget i Degnens, det var, som vi syntes, vi havde Raad til. Offersedlerne var ikke nye hver Gang; nej, de blev brugt, saa længe de kunde holde, før de blev kasseret. Det kunde hænde, at Præstens Offerseddel var af hvidt Papir, men saa bandt vi en blaa Traad om Præstens og en hvid om Degnens, for at man kunde se, hvis der var hvis.

Vi boede meget afsides og havde meget daarlige Veje; der var tre Fjerdingsvej gennem vilde Bakker til Gjern; der kom vi næsten kun, naar vi skulde have nogen begravet eller døbt. Der var hverken Bro eller Færge over Aaen ved Svostrup. Heste og Vogne maatte vade over; der var jo ikke saa dybt, men rart var det ikke. Mennesker blev sat over i Baade. Omsider anskaffede Kromanden i Svostrup en Færge, der for en Del Aar siden blev afløst af en Bro.

I 1864 kom fire tyske Infanterister kørende til Svostrup og skulde over Aaen til Gjern. Kromanden viste dem, hvor de skulde køre i Aaen; da de var kommen et Stykke ud, væltede Vognen, og alle fire Tyskere og deres Kusk faldt i Vandet; den ene af dem tabte sit Gevær og sin Chako; det kan godt være, at Kromanden har vist dem forkert, det kunde godt ligne ham; for det jeg véd af er der aldrig før væltet nogen Vogn i Vadestedet. Geværet var en Tændnaalsriffel, den fandt jeg; min Fader turde ikke beholde den af Frygt for, at Tyskerne skulde faa det at vide, og vi skulde faa Spektakler for det; men jeg gemte den i dybeste Hemmelighed i over 20 Aar; saa solgte jeg den for 10 Kr. til nogle Lystfiskere fra Randers. Chakoen blev funden af Folkene i Kroen.

Tyskerne opførte sig meget skikkeligt, ialtfald her. Der kom en Dag to Soldater ind til os; de saa sig om i Haven og gik ind i Stuerne, hvor det interesserede dem meget at se nogle simple Billeder af tyske

Ridderborge, som vi havde paa Væggene. Da de gik, fik de Øje paa nogle Hyttefade, som laa fortøjede i Aaen. »Naa», tænkte vi, »nu tager de vore Aal«; der var nemlig mange dejlige, store Aal i Hyttefadene. De trak det største op og ragede rundt mellem Aalene, mens de boltrede en hel Mængde Tysk op, som vi naturligvis ikke forstod, men saa satte de Laaget og Pinden for, trak Hyttefadet ud i Vandet og bandt det, før de gik; os gjorde de ingen Fortræd.

Hvorledes fangede vi de mange dejlige Aal? Vi brugte Kroge eller tattede. Til Fiskeri med Kroge havde vi gjerne 20 à 25 Hold, som vi kaldte det; hvert Hold bestod af en Landsnor, som var 4—6 Alen lang; der var en lille Tøjrepæl i den første Ende og en Sten i den anden; Krogene var fastgjort i Tjause, $\frac{1}{2}$ Alen lange Liner, der havde en ikke for stor Sten i den yderste Ende, og der var c. 1 Alen mellem hver Tjaus. Disse 25 Hold blev lagt paa 25 forskellige Steder i dybe Læsteder for Aal og i den stride Strøm for Ørreder.

Vi brugte Millinger til at sætte paa Krogene; da der var 25 Kroge paa hvert Hold, og hver Milling blev skaaren i 5 Stykker, skulde vi bruge over 100 Millinger hver Dag, naar alle 25 Hold var ude. Det var mange Gange ikke saa let at fange saa mange; vi tog dem med Medetøj, Snøren var Sytraad og Krogen en højet Knappenaal, som Mading brugte vi Orme eller Aafluer, som der til Tider var mange af.

Krogene blev lagt ud ved Ellevetiden om Aftenen og taget op ved Totiden. Aalene færdes jo helst ved Midnatstid, og det gjaldt om, at Aalene blev taget op, snart efter at de havde bidt; thi ellers kunde man risikere, at de filtrede alle Snorene sammen og rev sig løs.

De Aal, som vi fangede paa Kroge, var Bredpander, som vi kaldte dem; de var magre og tørre i Kødet, men ret store; de kunde — men det var sjældent — naa op til en Vægt af 4 R .

At tatte er et saare mærkeligt Fiskeri. Vi brugte helst fin, blød, utvunden Hørtraad, tre Favne til hver Tat, naar vi kunde skaffe Orme nok, hvilket ofte var

vanskeligt, naar Vejret var tørt. Vi trak Ormene paa Traaden ved Hjælp af en lang Naal, som vi stak igennem dem paa langs; naar Traaden var fyldt, blev det hele viklet om tre Fingre, saa der dannedes en Kvast, som blev bundet sammen med stærkt Seglgarn og bundet til et lille Blylod, som vi støbte i et Kræmmerhus; der var et Øje i begge Ender til at binde Snor og Orm fast til. Blyloddet vejede et lille Fjerdingspund, og Fiskestangen var tre Alen lang.

Efter Solnedgang sejler vi ud paa Aen og vælger en Plads, hvor Vandet er højst halvanden Alen dybt; Baaden gøres fast med Stager, som bliver boret ned i Bunden. Tatten maa holdes ganske tæt ved Bunden og bevæges uafbrudt op og ned med Stangen; men hvis den kommer mere end 3—4 Tommer op, fanger man ingenting. — Det er ikke heldigt at være to Fiskere i en Baad, da den ene som oftest maa sidde og se paa, at den anden fanger rask væk, saa kan det skifte, saa den anden ingen fanger, og den første faar mange. Naar det træffer, at Aalen er rigtig i Humør, er det meget interessant at tatte; saa kan man i en Timestid fange 100 og maaske flere; der kan ikke sjælden hænge 3—4 paa ad Gangen. Man skulde tro, at Aalene tog fat i Tattens Løkker forneden, men nej, de bider sig fast i Orm og Traad ved Loddet, og naar man saa trækker op, saa rutscher Aalen ned ad Løkken og river Ormene af, saa Traaden bliver helt bar, og Tatten bliver ødelagt; derfor har man saavidt muligt to Tatter.

Maanederne Juni, Juli, August og September er Tiden for dette Fiskeri; det skal helst være mørkt om Natten, ikke maanelyst.

Det er et meget interessant Fiskeri, naar da Aalen bider! I den lune Sommernat er alt saa roligt og tyst, man hører Horsegummens mærkelige Vingeslag, Myggenes Summen og Smaafiskenes Plasken i Vandet. Odderen kommer puslende ganske tæt langs Baadens Sider, men dykker ned og forsvinder, naar den mærker, at der er Mennesker i Baaden. Man har ikke andet at gøre end at hive Tatten op og ind i Baaden

og hive den ud igen: man kan sidde med tørre Hænder, da Aalene selv falder af.

Til Slut lidt om mit Barndomshjem »Vandborg-huset«. En Dag, jeg husker ikke, om det var 1857 eller 1858, kom min Fader hjem med en halv Snes Agern og sagde, at dem skulde jeg sætte i Haven; men jeg satte dem i en stor Urtepotte; de kom op allesammen, og saa plantede jeg dem ud paa Gærdet, hvor der var gode Betingelser for, at de kunde vokse, hvilket de gjorde, og de blev store Træer, som bar Agern; disse saaede jeg, saa der kom anden Generation, som nu er store Træer. Huset kom til at ligge lunt og godt i Læ for de voldsomme Vestenstorme, som i de første 10—15 Aar flaaede slemt i Taget.

Da jeg var en stor Dreng paa 12—14 Aar, fandt jeg en Dag paa at grave et Hul midt i Haven, da jeg havde gravet godt en Alen ned, stødte jeg paa et haardt Stenlag, som jeg brød op; da jeg havde fjærnet Stenene, vældede der Vand op, som steg over alle Bredder, saa jeg maatte grave et Afløb ud til Grøften. Saa længe jeg boede der, rislede det klareste, reneste Vand, som vi brugte i Husholdningen, op af denne Kilde.

Vandborghuset blev et dejligt fredlyst Hjem; i Læ af de store Træer voksede der i Haven Frugttræer op af Kærner, som jeg har saaet.

Man vil let forstaa min Begejstring for denne Plet; i August 1870 fik den Udslag i et Digt, som vandt megen Anerkendelse, og som synges endnu paa Egnen.

Paa Bredden her af Gudenaar
i Dalens stille Fred
en ganske lille Hytte laa.
Jeg Hytten kendes ved;
den lod min Fader bygge,
og han var glad ved den,
thi i dens stille Hygge
for ham svandt Tiden hen.

Nu hviler Far og Mor i Fred
paa Kirkegaarden hist.
Jeg glemmer ej den Kærlighed,
de mod mig har bevist,

og der svandt mange, mange Aar,
og der svandt mangan Dag.
Jeg voksede op, og jeg blev stor.
alt under Hyttens Tag.

Den samme Hytte har jeg kær,
et Barndoms Hjem er sød.
Min Ungdom svandt saa rolig her,
maaske den ser min Død.
Jeg finder ingen Steder
saa skønt som dette her,
saa rigt paa Uskylds Glæder,
derfor jeg har det kær.

Naar man i Øster skuer op,
et Højdedrag man ser,
beklædt med Lyng fra Fod til Top;
thi Lyngen vokser her.
Naar Aftensolen træder
i Vester dejlig ned,
den høje Bakker klæder
i gylden Glans derved.

Paa Gudenaens anden Bred
der ligger Svostrup By
med Kirkegaardens stille Fred
og Taarnet højt mod Sky.
Der lød saa mange Gange
fra Toftens grønne Høj,
vi unges muntre Sange
og vores glade Støj.

Og Aaen her i Engens Grønt,
den slaar saa mangan Bugt;
i Klynger staar Kærminder skønt.
Sig mig, er det ej smukt?
Nej, jeg kan ikke finde
et Sted saa skønt som det,
nej aldrig nogensinde —
sig mig, har jeg ej Ret?

Vinkældergaarden

paa Domkirkegaarden i Aarhus.

Optegnelser og Barndomsminder nedskrevne 1861¹⁾).

Af NIELS HOLM FULLING²⁾).

Da jeg var den sidste Vinhandler, der ejede denne Gaard, saa finder jeg det ej ubetimeligt, at jeg gør nogle Optegnelser om den.

1582, 19. Juni. Kong Frederik II befalede, at Magistraten i Aarhus skulde holde en Vinkælder i deres By³⁾; dette Bud blev efterkommet, og Stedet — nu Nr. 1 paa Domkirkegaarden — blev kaldt »Stads Wiinkjælder«.

1640. Utrecht, Organist ved Domkirken boede i den vestre Ende af Gaarden. Hans Epitafium ses i Domkirken.

1645. Raadmand Rasmus Thestrup opførte Gaarden paany, efterat de Kejslerlige havde ødelagt den.

1669. Præsten Hans Ruhmann boede i den østre Ende af Gaarden.

¹⁾ Uddrag af et Manuskript, der tilhører Arkitekt M. B. Fritz.

²⁾ Da N. H. Fulling (f. 1811) i Efteraaret 1866 flyttede til København, blev han hædret med et Festmaal paa Royal. Aarhus Stiftstidende ^{28/10} 1866 bringer et Referat af Festen, hvor Adjunkt Edvard Erslev udbragte Hædersgæstens Skaal, og tilføjer følgende Linier:

Hr. Fulling har navnlig indlagt sig blivende Fortjeneste af Byen ved paa en særdeles virksom og udholdende Maade at deltage i den antiquariske Samlings Tilblivelse og Bestyrelse Ogsaa i kunstnerisk Retning har han virket, og endvidere vil man ikke glemme, at han under den fjendtlige Occupation var et udholdende Medlem af den byrdefulde Indquarterings Committé.

³⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus I, 210—11.

1699. Vintapper Hans Bendixen Harding, Forpagter af Gaarden, blev kendt ved den Affære, som forefaldt i hans Hus, da stud. theol. Peder Andersen Kjep d. 26. Nov. kom i Slagsmaal med Knud Henriksen og blev forfulgt af Vægterne helt ind i Latin-skolen¹⁾.

1715. Vinhandler Andreas Christensen Nyegaard købte Gaarden ved Auktion efter Amtsforvalter Michel Nielsens Arvinger for 1520 Rd. »Halvparten udi klingende Mønt og Halvparten udi authoriseret Zædeler.« Skødet er endnu i mit Gemme som en Raritet.

1723. Mads Galthen giftede sig, saa vidt jeg kan udfinde, med Nyegaards Enke, Marie Nielsdatter Brøchner.

1734. Efter sin første Kones Død giftede Mads Galthen sig med Anne Mørck. Svigermoderen Madame Mørck »gjorde vorres Brøllup, som stod i Søren Clausens Gaard paa Meilgaade.« 1741 købte han den Have, som i mange Aar hørte til Ejendommen, for 62 Rdl. Jeg har Regningen og Auktions-skødet.

1768. Marcus Mørck Galthen overtog Gaarden og giftede sig med Jacobine Kaarsberg, som i 1779 efter hans Død giftede sig med Christen Müller; der var da 3 Børn af forrige Ægteskab, men Gaarden gik dog ved Overenskomst over til det eneste Barn af det andet Ægteskab, Cecilie Elisabeth Müller.

1806. Fuldmægtig hos Postmester Niels Holm, Frantz Fulling, min Fader, giftede sig med Cecilie Müller og blev da Ejer af Vinkældergaarden og Haven. Da han efter Postmesteren arvede Gaarden ved Siden af ud mod Kannikegade, slog han de to Gaarde sammen til een.

1843. Efter min Faders Død 1840 bestyrede jeg Sagerne indtil December 1843, da Samfrændeskifte med min Moder og mine Søskende foretoges; jeg overtog Gaarden og Haven til Eje for 10,000 Rdl. med

¹⁾ Hübertz: Aktstykker vedk. Aarhus II, 261—64 har en udførlig Skildring af den begivenhedsrige Nats mange mærkelige Hændelser.

Forpligtelse til at give min Moder fri Bopæl og, idetmindste saa længe Tallotteriet bestod, 600 Rdlr. aarlig.

1851. Jeg solgte Vinkældergaarden Matr. Nr. 1 i to Parceller, den vestre til Købmand Christian Schouby og den østre til Konditor Hans Weinschenck for en samlet Købesum af 11,050 Rdl.

1856 solgte jeg Haven med derpaa af mig opførte Bygninger til Købmand H. Ellermann for 13,200 Rdl.

1858 ombyggede jeg Gaarden Matr. Nr. 2, saaledes som jeg nu i 1861 beboer og ejer den.

Frantz Fulling.

Cecilia Müller.

Mine Forældres Silhuetter var mig givne som Efterladenskab efter en af Posthusets tidligere Litzenbrødre, senere Toldbetjent Asferg. Kunstneren var bekendt som meget heldig med at træffe Lighed af dem, som han skulde silhuettere.

En gammel omrejsende Silhuetør ved Navn Schmidt har klippet min Silhuet. Jeg var dengang (1821) 10 Aar gammel, og det er Tante Anne Bechs Hund Messina, som jeg har paa Armen.

Vinkældergaardens interessanteste Parti var den hvælvede Kælder¹⁾, som nu ligger under

¹⁾ Se Aarhus Stifts Aarbøger 1923, S. 103.

Weinschenks Dameværelse. Samme Hvælvning er en eneste Bue, der staar som et paa langs bøjet Kortblad. Det fortæltes, at en Skat var nedgravet dér, og at der ofte saas Lys om Natten, samt at en i Gangen værende For- dybning aldrig kunde blive opfyldt, skønt man hvert Aar fyldte efter. I min Tid lod jeg Hul- let i Kældergangen staa ufyldt; det samme vil jeg iagttage med Hullet i Sagnet. Engang drømte jeg i de senere Aar, at under Jorden tæt ved Nedgangen i den hvælvede Kælder fandtes en bred Sten, hvor- under en Skat skulde findes, men jeg tog ikke Drømmen for ramme Alvor og fandt ej heller Lyst til at agere Skatte- graver.

Til den forreste Del af Kælderen førte en Vindeltrappe, som gik rundt om et Mastetræ igennem Stueetagen og andet Stokværk til Loftet. Ved Vindeltrappen havde Christence Friiszwang sit Kammer; det var en meget gammel ugift Kvinde, som havde sit Alder-

N. H. Fulling i 1821.

doms Ophold i mine Forældres Hus; formodentlig havde min Bedstemoder, Madame Müller, der døde, da jeg var 6 Aar, kendt hende fra Ungdommen. I Døren til samme Kammer var med en Kniv indskaaren Navnet Anders Larsen Schmidt; denne havde været Lærling og Handelsbetjent hos mine Bedsteforældre og blev senere en stor Købmand i København (Schmidt og Hansen i Toldbodgaden). Der kom engang en Bonde, som bad om at tale med min Bedstemoder; da hun spurgte ham, hvad han egentlig vilde hende, svarede han, at han nok kunde have Lyst til at se den Madame Müller, der havde sat Hoved paa Anders Larsen Schmidt. En anden Bonde, Øvli fra Starup, har selv fortalt mig, at da hun drog fra sin Faders Gaard for at gifte sig med Marcus Galthen, kom hun Haand i Haand med en af nævnte Øvlis Forfædre for dog at bringe en Kunde med til sin nye Bolig. Hun var en sjælden bestemt Karakter, og en meget dygtig Kone havde hun været i sin kraftige Alder. Jeg kan huske hende i en enkelt Situation. Naar noget skulde gives bort, vilde hun nok vide, til hvem det blev givet, og om vedkommende var værdig til nogen Gave. Da det nu hændte sig, at Jomfruen i Huset, jeg tror, at det var Marie Fulling, vilde give en Smørbrød til Blinde-Peder, som gerne sad ved Kølleilden, saa blev det overdraget lille Niels at overbringe Gaven; men det skulde ske, uden at Bedstemoder saa det. Det er formodentlig ikke lykkedes mig, siden jeg endnu husker det; længe efter maatte jeg høre, at en Smørbrød ikke kunde siges at være helt skjult, naar man bar den paa Ryngen. Jeg kan huske, at Bedstemoder laa Lig i den store Stue. Om Aftenen var der Lys omkring Kisten, som stod paa Girandolen, omvunden med Servietter.

Længst mod Vest i anden Etage var et Værelse, som kaldtes Trocken, jeg véd ikke hvorfor. Det blev senere mit Værelse. Hvor rart var der ikke under Lindetræernes Skygge om Sommeren. Paa samme Gang og ad samme Trappe gik man til Specerikammeret samt Syge Peders Kammer og Anders Stockmanns Kammer; dette var forsynet med en fast Alkove, som mod Væggen var foret med Spaanfletning

(praktisk), og Kammeret bar flere Steder Tegn af Maling, som vist havde siddet, efter Mønster og Manér at dømme, i maaske 200 Aar urørt.

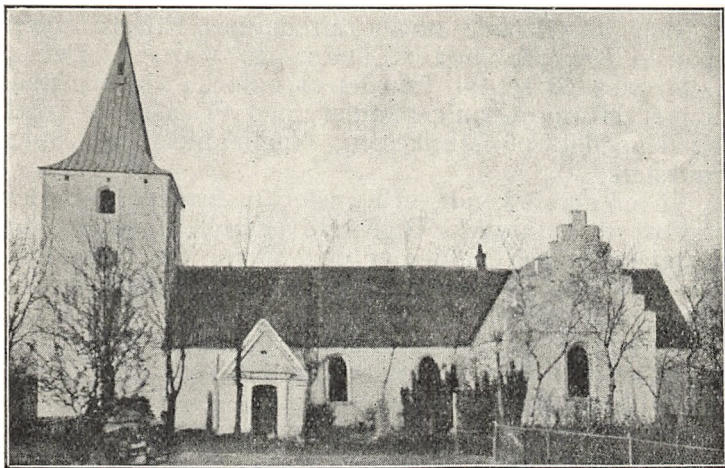
Madame Müller byggede, saa vidt mig bekendt, 6 Fag nyt 2 Etages Hus længst mod Øst lige over den hvælvede Kælder. Alle Værelserne her kaldtes Nykamre, og den 100 □-Alen store, dejlige, rummelige Stue kaldes Nystuen. Denne Stue møblerede hun med højryggede Stole og Ottoman, betrukken med rødt Plys samt et Stenbord. Der henstod tillige et Fortepiano, som Cecilie (min Moder) spillede lidt paa. Denne Stues Træpanel lod Bedstemoder henstaa uden at lade det male i flere Aar, dels for at Træet kunde tørre, dels af Hensyn til, at denne Udgift endnu ikke maatte komme for. Men da hun saa bestemte sig, blev den ogsaa malet af en Kunstmaler Brun, som paa samme Tid restaurerede Altertavlen i Domkirken. Stuen var prydet med Dørstykker og Landskaber samt med et Billede af Domkirken. Loftet var ligeledes panelet i Felter. Laasegreb og Laaseskilte var af Messing.

Mellemlbygningen mellem de to Gaarde var nu nedreven, saa der var en vid Tumleplads for Drengene. Dertil kom Haven; vel paa den anden Side af Kannekagaden, men med gode Frugttræer og smukke Blomster; den blev om Eftermiddagen besøgt af Borgerfolk, der kom for at spille Kegler. Haven var 3500 □ Alen stor; i Midten stod et ottekantet Lysthus med Tag som paa en Vejrmølle. En rejsende Jøde indbildte engang nogle af min Bedstemoders Folk, at Trappestenen vilde afgive en Masse Granater eller ædle Stene, naar den laa nedgravet en vis Tid i Jorden. Kort Tid efter forsvandt Stenen; om nogen fik Granaterne, melder Historien intet om.

Det i Haven dengang staaende Lindetræ var efter Sigende plantet, da den første Galthens Søn, Marcus, blev født 1740. Det var altsaa 117 Aar gammelt, da det blev fældet i 1857. Jeg forbeholdt mig nogle Stykker af dette Træ, da der knyttede sig saa mange Erindringer til det. Sommerdage var der en behagelig Plads under dets 10 Alen til alle Sider ud over Haven spredte Grene. Midt i Træet havde jeg som

Dreng anbragt en Bænk, hvor jeg vilde læse Lektier. Ak, det var vel nok en upaalidelig Læsning! Men paa det Sted vidste jeg dog, at Kusinerne ikke godt kunde komme hen for at høre mig, om jeg havde lært Lektierne ordentligt. Engang under en Middagslur var jeg nær falden ned paa Keglebanen, men et hurtigt Greb i Faldet gav mig Tag i en Gren, saa jeg blev reddet.

Blandt Keglespillerne staar en Person saa livagtigt for mig, at jeg ikke kan lade ham uberørt; det var Ole Lund. De, som kendte ham fra deres Ungdom, fortæller om ham, at han dengang var et meget smukt Menneske og tillige, hvad man kalder en flot Kavaller. Jeg lærte ham først at kende, da han som Gæst besøgte min Faders og senere min Keglebane. Han var ogsaa Skriver saavel hos min Fader som senere hos mig. Hans Person var bestandig som et pillet Æg, og hans Skrift svarede aldeles dertil, det var et Aftryk af hans Karakter. Men tillige var han en tør og hul gammel Skælm, der tidt drev Spas med Kegledrengene og undertiden ogsaa med andre Drengene. Da jeg var 11—12 Aar spillede han mig et Puds, som jeg endnu mindes tydeligt. I Haven var der ved Keglebanen et langt Bord, hvor der stadig ved Spillet betaltes og modtoges Penge. Paa en Bænk derved sov Lund ofte sin Middagssovn, før Gæsterne samledes. Engang kom jeg tidligt i Haven straks efter Middag og skulde have mig en Passiar med ham. Han sad dybsindigt og skrabede saa smaat med sin Stok i Sandet, da han med et bøjede sig ned og tog en Sølvskilling op. Det var naturligvis beregnet paa at vække min Lyst til i Stilhed at gøre det samme Eksperiment, naar ingen andre var i Haven; og Terrænet blev undersøgt grundigt, men uden Udbytte. Senere har Lund og jeg ofte let over, at jeg blev narret. Lund var engang den første Keglespiller i Aarhus. Hans Kugle gik sagte, men saa beregnet, at man kunde have aftegnet dens Gang paa Banen den ene Gang, som alle de andre havde været. Hans Stilling, før han kastede Kuglen, var altid saa ens, at der vistnok ikke var en Tommes Forskel. Under Lammeskindet, han stod paa, maatte der ej findes Sandskorn ved en saadan Lejlighed.

Østbirk Kirke.

Foredrag for Historisk Samfunds Medlemmer
1. Juli 1928.

Af EJLER HAUGSTED.

For nogen Tid siden fik jeg paa Biblioteket et Brev fra et Menighedsraadsmedlem, der bad mig opgive ham Aarstallet for Sognekirkens Fuldendelse; der skulde nemlig anbringes en Vejrhane paa Spiret, og han syntes, at det vilde være gævt, at Byggeaaret blev anbragt i den.

Dette ganske simple og nærliggende Spørgsmaal kunde jeg saa lidt som nogen anden besvare, og jeg kan heller ikke fortælle mine Tilhørere, hvad Aar Østbirk Kirke blev bygget. Thi vi har ingensomhelst skriftlige Dokumenter bevarede om vore gamle Landsbykirkers Opførelse — om Ombygninger og Tilføjelser i den nyere Tid kan der nok hist og her findes noget. Hvad der kan siges om disse Kirkers Alder og ældre Historie maa læses ud af Murene og maa sluttet ved Sammenligning med andre Bygninger.

Naar vi vil vide noget om dennes Kirkes Alder, maa vi begynde med at undersøge Murene. Det er ikke svært at se, at Taarnet er opført af Munkesten, Skibet af raa Granit blandet med Fraadsten, Koret og Kapellet af Munkesten, Vaabenhuset af smaa Mursten.

Nu er det bekendt, at Kunsten at brænde Ler blev indført til Danmarks Riges Hovedland, Sjælland, fra Lombardiet paa Valdemar den Stores Tid. De store Klosterkirker i Ringsted og Sorø er de ældste danske Murstensbygninger (1170—80).

At det nye, billige og praktiske Materiale straks slog an, kan man bl. a. se paa Bjernede Kirke, hvor Rundbygningens øvre Halvdel er bygget af Mursten. Da Bygmesteren havde lært det nye Materiale at kende, opgav han den besværlige og dyre Granit. Det varede nogen Tid, før Murstenstilvirkningen blev kendt over hele Landet. I Jylland paabegyndtes den store Murstenskirke, Domkirken i Aarhus, ved Aar 1200, og det maa vel have varet nogle Aartier, før man i afsides Egne holdt op med at bygge af Sten, og Tegl blev eneraadende som Byggemateriale for Kirker, Klostre og Borge; der er næppe efter Valdemar Sejrs Død (1241) bleven bygget Kirker af Sten.

En Kirke, der som den, vi befinder os i, har et Skib af Granit, maa altsaa være grundlagt og opført i Valdemarernes Tid. Østbirk Kirke har ikke, som f. Eks. Kirken i Katstrup, en udvendig Skalmur af svære Kvadre. Om en Kirke er beklædt med Kvadre eller ej, er i mange Tilfælde et Spørgsmaal om større eller mindre Velstand og Offervilje hos Sognemændene, men der er meget, der tyder paa, at Kvaderstenskirkene gennemgaaende er lidt ældre end Markstenskirkene, adskillige af disse, deriblandt Østbirk Kirke, er sandsynligvis fra Begyndelsen af Valdemar Sejrs Tid, mens de fleste Kvaderstenskirkker gaar tilbage til Valdemar den Stores og Knud VI's Tid.

Den oprindelige Kirke har foruden det bevarede Skib bestaaet af et smallere og lavere næsten kvadratisk Kor. Der har formodentlig i Skibet været en Mandsdør i Syd og en Kvindedør i Nord.

Vinduerne var smaa og rundbuede, og Rummene var dækkede af flade Træløfter, Skibets Østgavl var gennembrudt af en rundbuet Portaabning, Triumfbuen, der førte ind til Koret. Taarn var der ikke. Den har vel set ud som Vinding eller Bryrup Kirker. Det eneste Stykke af Kirkens oprindelige Inventar, der er bevaret, er Døbefonten, som er af Granit og stammer fra et østjydsks Stenhuggerværksted paa Valdemarstiden. Den bestaar af Fodstykke og Kumme, der er dyb, af Halvkugleform, fordi den middelalderlige,

Kirkens Indre.

katolske Daabsskik fordrede, at Barnet blev dyppet helt ned i Daabsvandet (immersio). Da Skikken blev forandret i det 16. Aarhundrede, og den nuværende Daabsceremoni med Overhældning (aspersio) blev indført, anskaffede man overalt Daabsfade. Paa Kummens Yderside er der udhugget Dyrefigurer, som det var almindeligt i Østjylland.

I denne Skikkelse har Kirken samlet Menigheden til katolsk Gudstjeneste i to Aarhundreder. Saa kom den anden store Byggeperiode for vore Landsbykirker paa Christiern I's og Hans' Tid (1448—1513).

Som saa mange andre Kirker blev Østbirk Kirke udvidet og forskønnet efter Tidens Krav og Gudstjensens Fordringer.

Naar Udvidelserne her er særlig store og statelige, skyldes det formodentlig Herren til Urup; først og fremmest byggede man det ualmindelig høje og smukt proportionerede Taarn i Forlængelse af Kirken mod Vest, baade Nord og Syd for Koret byggedes der Kapeller ud, som Korsfløje til Anbringelse af Helgenaltre, og Skibet blev overhvalvet. Baade Hvælvinger og Vægge blev smykket med Kalkmalerier, som der i 1899 blev fremdraget Levninger af under den lutheranske Hvidtekalk. Paa Sydveggen var der paa hver Side af Vinduerne i første og anden Hvælving malet en Helgenfigur omgivet af Planteslyngninger; den bedst bevarede var Eneboeren St. Antonius, kendelig paa Grisen og det T-formede Kors; paa Nordveggen saas bl. a. en Bygning med to Taarne over en tindekranset Mur. Selv om kun lidet kan tydes, viste de bevarede Rester, at begge Vægge har været dækkede af farverige, smukt udførte Figurframstillinger. Paa Underfladerne af Gjordbuerne fandt man dels smukke sengotiske, rødgyule Planteslyngninger, dels et blaagrønt Firkløvermønster; ogsaa Skjoldbuer og Ribber var dekorerede, og i Skibets første Hvælvingss Kappespidsen fandt man Bogstaverne C-S og A-R med Skrams og Reventlows Vaaben, der daterer hele Udsmykningen til c. 1500. Den er udført for Peder Skrams Forældre, Christen Skram og Anna Knudsdatter Reventlow.

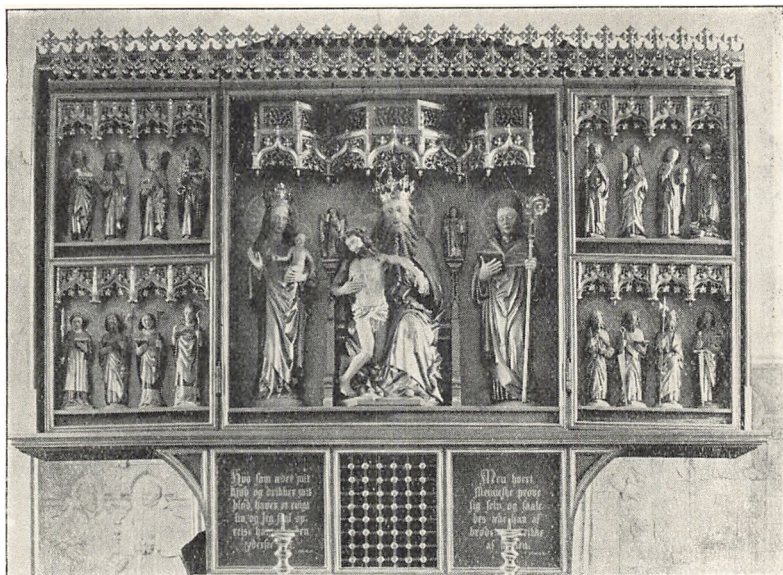
Det nordre Kapel blev efter Reformationen indrettet til Ligkapel for Familien Skram og stod til 1856, da man nedbrød det og nedgravede de jordiske Levninger af »Danmarks Vovehals« og hans Slægt et eller andet Sted paa Kirkegaarden, ingen véd hvor. Heldigvis har man ikke behandlet alle vore andre fremragende Mænds Grave paa samme Maade.

I det søndre Kapel indrettedes i det 18. Aarhundrede Gravkapel for Familien Grabow.

Mens mange af vore Landsbykirker efter Reformationen kom til at staa »i onde Maader«, fordi der ikke var tilstrækkelige Indtægter eller Offervilje til en for-

svarlig Vedligeholdelse af Bygningerne, gik det Østbirk Kirke modsat; den kom under Urup, og Skrammerne paa Urup byggede et stort Kor til Kirken og skænkede den det rige og skønne Inventar, der præger dens Indre. Naar Østbirk Kirke er den største, smukkeste og rigest udstyrede Kirke i en vid Omkreds, maa vi takke Skrammerne og da navnlig Niels Skram for det. Mens Peder Skram vovede sin Hals for Kongen og Riget, og som Lensmand paa Laholm i mange Aar havde sin Gerning i Halland og desuden havde 18 Børn at opdrage, sad Niels Skram hjemme paa Urup eller paa sine jydske Len og havde Tid og Raad til at bygge og smykke baade paa sin Gaard og paa sin Kirke. Kirken bevarer dog som Minde om Peder Skram de to Alterstager af Malm, som han skænkede 1577, og den Ligsten, han rejste over to Sønner 1579.

1585 skænkede Frederik II Niels Skram Taarnet og noget Murværk af den øde Kirke i Vrold til Forbedring af hans Kirke ved Urup. De gamle Munkesten fra Vrold blev brugt til at bygge et nyt og rummeligt Kor, der er ligesaa bredt som Kirken. En nu forsvunden Stentavle fortalte, at Taarn og Vaabehus var opbyggt og forbedret af Niels Skram og Kirsten Rosenkrantz 1598. Om Vaabehuset kan jeg ikke sige noget, da det er forsvundet og afløst af det nuværende, som er opført af smaa Mursten c. 1800. Det usædvanlig høje og smukke Taarn er næppe opbygget af Niels Skram, det maa stamme fra det 15. Aarhundrede, da det er opført i Munkeskifte, og dets Døre og Vinduer har gotisk Præg. De to oprindelige Glasmuller, der ses paa Øst- og Vestsiden, er tvedelte ved en Søjle efter Forbillede fra Biskop Jens Iversøn Langes Taarn paa Stiftets Domkirke i Aarhus. Men det er meget muligt, at Niels Skram har forbedret det. Kirketaarne trænger hyppigt til Udbedring. Vi ser Resultatet af en senere Udbedring i Skalmuringen paa Sydsiden og Aarstallet i Jernankre 1789. Aarstallet 1810 i Vindfløjen betyder vistnok, at Spiret i det Aar fik sin nuværende Skikkelse.

Cliché Trap.

Altertavlen.

I det nye, rummelige Kor opstillede Niels Skram Kirkens nuværende prægtige Altertavle. Det er, som De alle ser, en sengotisk, katolsk Altertavle. Det er højst mærkeligt, at denne katolske Tavle er anbragt her i Kirken netop i de Aar, da de nidkære, lutherske Superintendenter førte en sand Ødelæggelseskrig mod de onde papistiske og afgudiske Tavler; men det kan forklares. Kongelig Majestæt skænkede i 1582 Niels Skram Altertavlen fra det nedlagte Nonnekloster, Ring Kloster i Hylke Sogn, syd for Skanderborg Sø; saaledes gik det til, at den lutherske Sognekirke kom til at huse Højaltertavlen fra en anselig Klosterkirke.

Enhver, der kender Bernt Notkes pragtfulde Altertavle i Aarhus Domkirke, den største malede og forgyldte Altertavle i Danmark, vil føle sig slaaet af Ligheden imellem den større og den mindre Tavle. Østbirktavlen stammer dog ikke fra Bernt Notkes Værksted. En nu tabt, men i Pontoppidans Atlas af-

skreven Indskrift melder, at den er udført i det Herrens Aar 1480 paa Priorinden Dorothea Laurensdatters Tid ved Vilhelm Malers Hænder, altsaa to Aar før Aarhustavlen blev opstillet; den bedste Kender af vore senmiddelalderlige Altertavler, Dr. Francis Beckett, har stillet den sammen med Tavler i Borup og Skellerup ved Nyborg, i Ostenfeld ved Husum, i Daler ved Tønder og i Jerne ved Esbjerg. Naar vi ser paa Tavlen her, forstaar vi godt, at det Værksted, der udførte den, fik mange Bestillinger.

Tavlen danner et Skab med dobbelte Døre; den er altsaa et Pentaptykon. Hver af de fire Fløje har to Billedflader; der er da otte foruden Midtfløjen.

Paa de store Festdage var Tavlen aaben, saaledes som vi ser den nu. De udskaarne Skikkelser, der indrammes af rigt forgyldt Snitværk, straaledede i Guld og Farver paa den gyldne Baggrund. Mens Messe underet fuldbyrdedes foran Alteret, talte de højhellige fra Alterskabet deres stille, indtrængende Tale om Naade og Barmhjertighed, om den Hjælp, Helgenskaren bragte den syndige Menneskehed.

I Midten ser vi Treenigheden: Gud Fader paa sin Trone, klædt som en jordisk Konge, holder den korsfæstede Kristus paa sit højre Knæ, Duen, der findes paa mange tilsvarende Fremstillinger, mangler her; man kommer til at tænke paa Johannes' Evangeliets Ord: »Saaledes elskede Gud Verden, at han hengav sin Søn den enbaarne, paa det at enhver, der tror paa ham, ikke skal fortabes, men have det evige Liv«. Til venstre staar den hellige Jomfru med Jesusbarnet: »Os er i Dag en Frelser født«, til højre staar en Abbed med Stav og Bog. Ansigtet synes at være et Portræt, man har gættet paa Biskop Jens Iversen Lange og henviste til en Lighed med denne Biskops Portræt paa Aarhustavlen; det er dog vist ret usandsynligt, at en Stifter kan have anbragt sig selv paa et saa fremtrædende Sted, man kunde snarere tro, at det var Stifterens Navnehelgen eller St. Bendt. Paa Fløjen er der Fremstillinger af Apostlene, der drog ud i al Verden for at lære alle Folk og gøre dem til Jesu Disciple samt Johannes Døberen og Ærkeenglen Mikael.

Naar disse Fløje lukkes, ser vi 8 malede Fremstillinger af Jesu Lidelsehistorie: Nadveren, Getsemane, Bespottelsen, Jesus for Pilatus, et ødelagt Billede, Hudflettelsen, Korsdragningen og Korsfæstelsen. Ved disse Billeder blev Sindet i Fastetiden forberedt til Paaskefesten.

Naar Yderfløjene ogsaa lukkes, viser der sig otte malede Helgenbilleder. Paa nordre Fløj St. Clara (?), St. Martin, St. Margaretha og St. Katarina, paa søndre St. Erasmus, St. Gertrud, St. Barbara og St. Elisabeth.

Endelig er Kristus paa Himmekuglen og Maria med Jesusbarnet malede i Legemsstørrelse paa Bagklædningens Inderside.

Hele Altertavlen er smukt restaureret af Professor Magnus-Petersen i Begyndelsen af Halvfemserne.

Vi staar her overfor et baade i Indhold og Form værdifuldt Kunstværk, der viser, at en dansk Mester under Paavirkning af Bernt Notke her i Aarhus Stift har evnet at give Tidens religiøse Tanker et smukt og klart Udtryk i den nordtyske Kunstscoles Formsprog.

Prædikestolen stammer fra Niels Skrams egen Tid. Ligesom Prædiken blev et Hovedled i Gudstjenesten for de lutherske Prædikere, blev Udførelsen af Prædikestole en Hovedopgave for de mange dygtige Billedsnidere, der virkede paa Frederik II's og Christian IV's Tid.

En af de ypperste af disse var Mikkell van Grønningen, der er Mester for Prædikestolen i Aarhus Domkirke (1588) og for Jørgen Rosenkrantz' berømte Skab paa Skaføgaard. Den Mand, der har udført Østbirk Prædikestol, maa have staaet i Lære hos denne Mester; han kan vel ikke maale sig med ham i Elegance og Finhed i Udførelsen, men har dog tilegnet sig hans Stil og Formsprog. I de fem Fyldinger ses Adam og Eva i Paradis, Korsfæstelsen, Opstandelsen, Kvinderne ved Graven, Himmelfarten; paa Søjlerner er bl. a. Evangelisterne fremstillede.

I 1891 opdagede Professor Magnus-Petersen den oprindelige rige Staffering under den hvide Oliemaling og indgav til Direktionen for de antiquariske Mindesmærkers Bevaring et Forslag til Restaurering.

Endelig maa jeg fra Niels Skrams Tid nævne Ligstenen over hans Forældre, Peder Skram (d. 1581) og

Cliché Trap.

Elsebeth Krabbe (d. 1578). Den er et meget smukt Eksempel af den Type Ligsten, der i Slutningen af

det 16. Aarh. blev lagt over de ærlige og velbyrdige Mænds Grave. I en Indramning af rig Renaissance-Arkitektur staar Ægteparret; han har det lange Skæg, som var Mode paa Christian III's Tid, er klædt i Pan-ser og Plade og støtter sig med venstre Haand til et mægtigt Processionssværd, der er anbragt i Billedets Midtakse. Hjælmen staar bag hans venstre Fod; hendes Ansigt er indrammet af Fruekappen og den høje Krave; Hænderne er lagt overkors under Brystet. Anevaabnene er anbragt paa de indrammende Pilastre og Ægteparrets egne Vaaben i Tavlens to øverste Hjørner. I Midtaksen foroven ses et lille Krucifiks og paa de to Plinther forneden, der indrammer Indskriftstavlens, Jesu Monogram.

Ny istandsat og rigt udstyret stod Kirken ved Niels Skrams Død. Der var ikke meget at gøre for de følgende Slægter udover Vedligeholdelsen, især da den blev skaanet for Krigens og Brandens Ødelæggelser. C. 1700 blev der anbragt et Fontelaag, der stammer fra en Horsens Mester, og en Himmel over Prædikestolen. I Midten af Aarhundredet, i Pietismens Tid, blev der opsat et Pulpitur med Malerier i den fra Horsens Klosterkirke kendte Stil, og 1768 blev den smukke Smedejærnsdør sat for Grabowernes Kapel.

Fra det 19. Aarhundrede er der vist ikke andet at melde end den triste Begivenhed i 1856, Nedrivningen af Skrammernes Kapel, og Restaureringen af Altertavlen i 1892.

^{22/8} 1886 blev Mindestenen over Peder Skram afsløret paa Kirkegaarden; den er udført efter Tegning af Billedhugger Evens. Det er en $2\frac{1}{2}$ Meter høj gullig Sandsten, foroven ses et malet Relief, forestillende et Linieskib, og paa Stenen læser vi:

Mens Snekkerne skride og Bølgerne rinde,
sin Vovehals Danmark ej taber af Sinde.

Som vi ser, er Kirken og Kirkegaarden holdt smukt vedlige. Præst og Menighed samles til Gudstjeneste Søndag efter Søndag inden for de samme Mure i det samme Kirkeskib, hvori Valdemar Sejrs Undersaatter flokkedes for at høre den katolske Messe. Vel er Formen for Gudstjenesten forandret, men Bygningens Bestemmelse er stadig den samme som for 700 Aar

siden, og den kan bruges. Kongernes, Bispernes og de verdslige Stormænds stensatte Borge er forsvundne ligesaa sporløst som Bøndernes lerklinede Hytter, men Kirkerne staar som de eneste synlige Minder, vi har tilbage fra Valdemarernes Storhedstid. De tusinde Sognekirker vidner om vore fjærne Forfædres Guds-frygt, Kraft og Dygtighed. De er bevarede ikke blot, fordi de er byggede solidt, men ogsaa og navnlig, fordi de uafbrudt har kunnet bruges efter deres Bestemmelse; de skiftende Slægter har holdt dem vedlige og sat deres Spor i Form af Tilbygninger og nyt Inventar.

I en gammel Kirke som denne kan vi i en stille Stund se den lange Række af Mødre, der igennem syv hundrede Aar har baaret deres Børn til Daab i denne Døbefont.

Cliché Trap

Historisk Samfund i 1928.

Øm Kloster. Efter at Haveanlægget var bleven afsluttet, blev de vidtstrakte Fundamenter af Klosterbygningerne rensat for Ukrudt, saa at de nu staar ligesaa klart, som da de blev udgravede; alle Skraaningerne blev regulerede og beplantede, og mod Vest blev der plantet et Læbælte. Kirketomten blev ogsaa reguleret; hele det Areal, der har været under Tag er nu dækket med Grus, mens alt, hvad der har ligget under aaben Himmel er græsklædt.

Nu er hele det udgravede Omraade bragt i Skik.

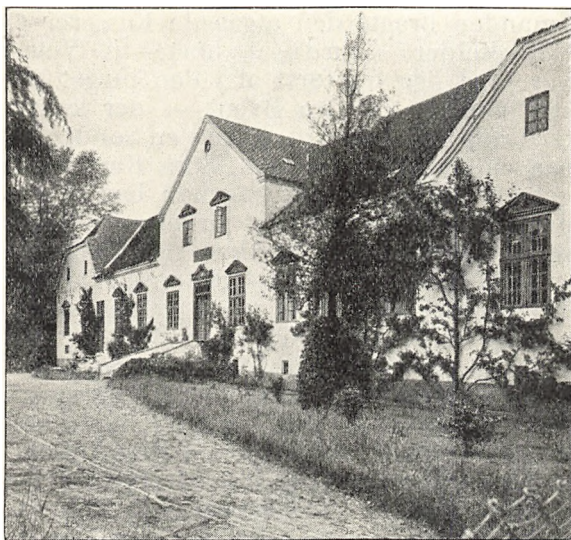
Sommermødet blev holdt Søndag den 1. Juli i Østbirk Kirke og paa Urup. Kirken var fuld til sidste Plads af Medlemmer fra alle Egne af Amtet, da Bibliotekar Haugsted Kl. 2 tog Ordet for at holde det ovenfor gengivne Foredrag. Til det offentlige Møde i Urups Have kom der c. 1000 Mennesker tilstede. Godsejer Emanuel Andreasen havde ikke blot indrettet en Festplads i sin Have, men gav ogsaa Mødets Deltagere Lov til at se den gamle Gaard og dens interessante Kældere. Henad Kl. 4 var alle samlede om Talerstolen i Haven, hvor Bibliotekar Haugsted fortalte Urups Historie og skildrede Niels Skrams stolte Bygnings gradvise Forfald. Horsens Museum havde vist Mødet den store Velvilje at udlaane Abels Maleri af Urup i det 18. Aarhundrede; det interesserede Tilhørerne at sammenligne det med den nuværende Bygning.

Efter at Vestbirk Højskoles Kor af unge Piger havde sunget en Række meget smukke flerstemmige Sange, talte Forstander Nørgaard fra Vestbirk Højskole om Urups berømteste Ejer, Danmarks Vovehals, Peder Skram, og gav paa Grundlag af Optegnelser af en af

Søheltens Døtre et livfuldt Billede af denne fremragende og tiltalende gamle danske Herremand.

Efter at have takket alle, der havde hjulpet Historisk Samfund med at faa Mødet i Stand, sluttede Bibliotekar Haugsted med et Danmark leve.

Generalforsamlingen blev holdt paa Forsamlingsbygningen i Østergade Mandag den 2. Juli Kl. 4.

Cliché Trap.

Urup.

Formanden aflagde Beretning for Aaret 1927¹⁾ og gjorde opmærksom paa, at Aarbogen for 1927 saavel kvalitativt som kvantitativt er den fyldigste, Samfundet har udgivet. I Penge har den kostet mere, end hvad det samlede Medlemsbidrag beløber sig til. I Kassererens Fraværelse gennemgik Formanden Regnskabet²⁾.

Af Bestyrelsen afgik efter Tur: Forstander Hen-

¹⁾ Aarbogen for 1928, S. 214—15.

²⁾ Sst., S. 216.

ningsen, Kriminaldommer Hvass, Bogholder Knudsen, Pastor Lykke og Gaardejer Povlsen. Bogholder Knudsen havde meddelt, at han ikke ønskede Genvalg, og foreslaaet Kontorchef Chr. Rosendahl ved Jydsk Telefon som sin Afløser. Rosendahl blev valgt, Henningsen, Hvass, Lykke og Povlsen genvalgt. De to Suppleanter, Direktør Randa og Forstander Højmark samt Revisor, Lærer Pihlkjær, Hasle, blev genvalgt.

Formanden bragte den afgaaede Kasserer en varm Tak. Bogholder Knudsen hørte til Veteranerne, han var med lige fra først af i den meget lille, men trofaste Skare — her fra Byen —, der kunde tænke sig een Gang om Aaret at »ofre« en Søndag Eftermiddag paa en historisk Udflugt. Som Kasserer har han gjort et betydeligt Arbejde, og han har som Medlem af Udvalget for Øm Kloster virket med Iver og Interesse. Naar han nu trækker sig tilbage, har han bevæget sin Efterfølger som Telefonselskabets Bogholder, Kontorchef Rosendahl, til at paatage sig Kassererhvervet, og vi skylder ham ogsaa Tak for dette hans sidste Skridt, at skaffe Samfundet en Kasserer, der er baade regnskabskyndig og historisk interesseret. Idet Formanden udtalte Ønsket om godt Samarbejde, bød han Hr. Rosendahl velkommen i Bestyrelsen.

Udenfor Dagsordenen gjorde Holstein Rathlou opmærksom paa, at alle Aarbøger før 1922 nu er udsolgt; det er meget vanskeligt for den, der har Brug for hele Rækken, at skaffe sig den; han foreslog, at Medlemmer, der paa en eller anden Maade kunde faa fat paa ældre Aarbøger eller vilde skille sig af med dem, skulde sende dem ind til Redaktionsudvalget, der saa vilde lade dem gaa videre til de mange, der staar paa Ekspektancelisten.

I et Bestyrelsesmøde konstituerede Bestyrelsen sig med Haugsted som Formand, Henningsen som Næstformand, Rosendahl som Kasserer og Holstein Rathlou som Sekretær.

D. 8. Juli 1928 afholdt Fabrikant Alrø i Norsminde et offentligt Møde i Anledning af, at det var lykkedes

at faa Ruinen af Kysing Kirke fredet. Ved Mødet holdt Bibliotekar Haugsted Foredrag om Egnens Fortid, og Landinspektør Eriksen om de gamle Bondeslægter i Saxild Sogn.

Medlemstallet, der er stigende for hvert Aar, er nu naaet op til 1482. I Aar skulde vi gerne op over de 1500; men det naar vi ikke, hvis vore Medlemmer ikke hjælper os. Enhver af os kender vist dog et Menneske, der gerne vil vide lidt Besked om sin Bys og sin Egns Fortid; hvis man viste vedkommende Aarbogen og fortalte, at den kun kostede 3 Kr., var det vist ikke helt utænkeligt, at han eller hun satte sit Navn paa den Indmeldelsesblanket, der ligger i Bogen.

Vi har forbavsende faa Medlemmer i Byerne, forholdsvis færrest vistnok i Aarhus og Horsens.

I denne Aarbog er der en Række Tidsbilleder fra Aarhus paa Frederik VI.s Tid og en fyldig Skildring af Provst Ole Anchersen Sechers Arbejde for Skolevæsenets Ordning efter Skoleloven af 1814; mon der ikke i vore faa Medlemmers Bekendtskabskreds skulde findes Mennesker, der kunde have Lyst til at stifte Bekendtskab med Livet i Aarhus for 100 Aar siden?

Mon der ikke i Horsens skulde være Mennesker, der gerne vil vide noget om den jødiske Menighed?

Mærkeligt er det, at meget faa af de Tusinder, der besøger Æm Kloster, finder paa at melde sig ind i Samfundet og derved faa Part i det Arbejde, som der gøres.

Samfundet har i 1927 modtaget fortsat Understøttelse fra Staten, fra Aarhus og Skanderborg Amter, fra Aarhus, Horsens og Silkeborg Kommuner, fra Landbosparekassen og Arbejdersparekassen i Aarhus. Desuden har Aarhus Privatbank ydet 100 Kr. til Aarbogen 1927. Bestyrelsen bringer herved Samfundets Tak for disse Gaver.

Landinspektør Eriksen.

Historisk Samfund har i 1928 mistet en god, gammel Ven og en af sine fasteste Støtter i Landinspektør A. Eriksen i Odder.

Anders Eriksen havde sine Rødder dybt i Hads Herreds Muld; han blev aldrig rykket op eller plantet om, men blev i sin Hjemstavn til sine Dages Ende; indenfor Hads Herreds Grænser fandt han sin Hustru, stiftede sit Hjem og udfoldede hele sin Virksomhed; hans Arbejde som Landinspektør førte ham rundt i Egnen, saa der ikke var den Fold i Landskabet, som han ikke kendte og ikke det Matrikelnummer,

som han ikke vidste Besked om. Hans egne og hans Hustrus mange Slægtsforbindelser og hans vennelsæle muntre Væsen aabnede alle Døre for ham, saa at hans Personalkendskab blev ligesaa udtømmende som hans Lokalkendskab.

Men han nøjedes ikke med at kende Hads Herreds Nutid; han fandt og han spandt utallige af de Traade, der binder Fortid til Nutid. Fra Matriklen søgte han tilbage til Godsarkivernes Jordebøger og fik Rede paa de enkelte Ejendommes Skæbne i Fortiden. Fra de Fortællinger, han i sin Barndom havde »nemmet« om Bedste- og Oldeforældre — og som han ikke glemte i sin Alderdom —, søgte han til Kirkebøger, Skøde-

og Pantebøger og samlede i Aarenes Løb et meget stort Materiale, der stammede dels fra Slægtstraditioner og dels fra Arkivalier. Af dette Materiale bearbejdede han med sund Kritik en Del i sine store slægts-historiske Arbejder: Øvliislægten og Ladefogedslægten, men meget ligger ubearbejdet nu efter hans Død og vil komme til Nytte for en fremtidig Hads Herreds Personalhistoriker.

Det var »Øvliislægten«, der bragte mig i Forbindelse med ham; jeg husker tydelig hans barnlige Glæde, da han i den store Sal i Forsamlingsbygningen paa Østergade begyndte at rulle sin Stamtavle ud, og min egen Forbavselse over at se ham blive ved at rulle, til han naaede Salens anden Ende. Forbavselsen blev til Forfærdelse, da han spurgte mig, om jeg kunde optage den i Aarbogen: nej, det kunde jeg ikke; hvad mon vore Medlemmer i Vrads Herred vilde sige til 30 Aalen Hads Herreds Bondeslægter paa een Gang? Vi satte os ned og talte om Sagen, og jeg foreslog ham at sammenkalde alle nulevende Medlemmer af Øvliislægten. Det gjorde han saa. Slægten paatog sig Udgivelsen, og Eriksen vandt megen Paaskønnelse for sit Arbejde.

Da hans Studier stadig kredsede om dette ene, meget specielle Æmne: Bondeslægter og Bondegaarde i Hads Herred, har Aarbogens Læsere kun een Gang, i 1927, faaet Lejlighed til at stifte Bekendtskab med ham som Forfatter. Men paa mange andre Omraader har han været Historisk Samfund en god Mand; i de Aar, han sad i vor Bestyrelse, tog han ivrigt Del i Arbejdet, navnlig var han virksom i Emborg. Han kom med Kæde og Nivellérinstrument og fastsatte Grænserne for det Areal, vi takket være Ingeniørerne Foss og Larsen og Konferensraad Jørgensen, kunde købe i 1921, og han fandt Forskellen mellem Mossøs og Guldensøs Vandspejl. Ingen har skaffet Samfundet saa mange Medlemmer, som har har, end ikke Povl Povlsen. Han forstod at vække Interesse for Lokalhistorien, baade ved Samtaler og Foredrag, og han mødte ved vore Sommermøder som Høvding for en hel Flok Hads Herreds Folk.

Hans Interesse for Egnens Fortid var brændende til det sidste Faa Uger før det var forbi, d. 8. Juli 1928, saa jeg min gamle Ven for sidste Gang.

Fabrikant Alrø i Norsminde havde stævnet til Møde i Anledning af, at Kirkeruinen, takket være Eriksens Anstrengelser, var bleven fredet. Eriksen, der var syg til Døden og legemlig var svunden ind til det halve af, hvad han fyldte i sin Velmagts Dage, stod op og talte om sit Yndlingsæmne: de gamle Bondeslægter; Tanken var klar og Følelsen stærk og dyb; han havde Rede paa hele det indviklede Væv af Slægtsforbindelser; og det var, som om han skulde have alt sagt om de Kysinger, for at de yngre kunde vide det og føre det videre; og han fik det sagt, og han blev staaende op, til han var færdig; men det var en Kamp og det var beundringsværdigt, at han kunde samle sine sidste Kræfter, som han gjorde. Han var en Mand.

Ære være hans Minde!

E. H.

Anders Eriksen, Søn af Gaardejer Erik Rasmussen i Fillerup, blev født 15. Juli 1859. Kort efter at han havde taget Eksamen som Landinspektør, nedsatte han sig i Odder, hvor han virkede til sin Død 8. August 1928. Af hans mange Tillidshverv skal her blot nævnes, at han sad i Sogneraadet 1895—1901, og var Formand 1895—98. Af Odder—Horsens Banens Bestyrelse var han Medlem fra først af og var en Aarrække Formand.

Han var Medlem af Historisk Samfunds Bestyrelse (Repræsentantskab) fra Samfundets Oprettelse 1908 og sad i Forretningsudvalget (Bestyrelsen) 1919 til 1924, da han gik ud for at give Plads for yngre Kræfter.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Kasseregnskab for Aaret 1928.

Indtægt.	Kr.	Øre	Udgift.	Kr.	Øre
Kassebeholdning fra 1927	475	10	A. Aarbogen 1928.		
Medlemsbidrag	4458	00	Trykning og Clichéer	2402,00	
Salg af Aarbøger	247	33	Forfatterhonorar	864,00	
Salg af Sange ved Sommermødet ..	84	50	3266	00	
Tilskud fra Staten	280	00	Rest paa Aarbogen 1927	1000	00
— - Skanderborg Amt	50	00	B. Sommermødet i Østbirk		
— - Aarhus Amt	50	00	Urup	225	00
— - Aarhus Kommune	50	00	C. Dansk historisk Fælles-		
— - Silkeborg Kommune	40	00	forening	105	22
— - Horsens Kommune	25	00	D. Administration m. m.		
— - Skanderborg Kommune	25	00	Sekretærens Honorar	250,00	
— - Landbosparek. i Aarhus	50	00	Annoncer	31,80	
— - Arbejdersparek. do.	100	00	Forskellige Tryksager	155,00	
— - Frijsenborg-Faurskov			Porto, Fragt	132,24	
Birks Sparekasse	50	00	Urefunderet Porto	45,60	
Indvundne Renter	37	41	Redaktionsudvalgets Porto,		
			Telefon m. m.	70,00	
			Bestyrelsesmøde	42,03	
			726	68	
			E. Forskellige Udgifter.		
			Tilskud til Emborg	352,48	
			Møde i Hammel	40,00	
			Rejser til Sønderborg og Øst-		
			birk	75,00	
			Bidrag til Provst Sechers		
			Monument	50,00	
			Et Dokumentskab m. m. ..	73,50	
			590	98	
			Kassebeholdning ^{31/12} 1928	108	46
			6022	34	
	6022	34		6022	34

Regnskab.

229

INDHOLDSFORTEGNELSE

	Side
<i>Chr. Heilskov: Hjelmslev Herred, Høring Sogn</i>	1
<i>H. E. E. Koch: Peter Heinrich Wilckens</i>	33
<i>Sigurd Elkjær: Af Degnen Herlov Dalhoffs Optegnelser II.</i>	42
<i>H. Sejerholt: For hundrede Aar siden</i>	63
<i>Hans Kau: Peder Borgsmed</i>	106
<i>S. P. Petersen: Det offentlige Skrifte i Them Sogn</i>	120
<i>Carl Westergaard: Stiftsprovst Ole Anchersen Secher</i>	125
<i>Johannes Tholle: Landhusholdningsselskabets Præmieringer</i>	167
<i>Alfred Heymann. Den jødiske Menighed i Horsens</i>	173
<i>H. J. Hanelius: Minder fra Gjern Vestermark</i>	196
<i>Niels Holm Fulling. Vinkælder gaarden paa Domkirkegaarden i Aarhus</i>	204
<i>Ejler Haugsted: Østbirk Kirke</i>	211
Historisk Samfund i 1928	222
Landinspektør Eriksen	226
Regnskab	229

ISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

Virk for Tilgang af nye Medlemmer ved at give denne Kupon til et Menneske, der interesserer sig for sin Egns Fortid.

Kuponen bedes i udfyldt Stand sendt til

Bibliotekar *Ejler Haugsted*,

St. Pauls Kirkeplads 7,

Aarhus.

Undertegnede ønsker at blive Medlem af *Historisk Samfund for Aarhus Stift* og anmoder om at faa tilsendt

Aarhus Stifts Aarbøger XXII 1929

pr. Postopkrævning (3 Kr. 60 Øre).

Navn:

Stilling:

Adresse:

- 1920—29. Chr. Heilskov: Hjlemslev Herred.
 1923. Alex. Foss: Geografisk Studie.
 — R. Bastrup: A. Bornich.
 1924. N. Asbæk: Pottemageriet.
 1926. C. M. Smidt: Borgholm og Klosterø.
 1927. K. C. Rockstroh: Ryttere i 17-18. Aarb.
 1929. S. P. Petersen: Det offentlige Skrifte i Them Sogn.
 — H. J. Hanelius: Minder fra Gjern Vestermark.

Horsenseggen:

1908. A. J. Geilager: Hoveriet paa et Gods.
 1909. — Provst Schmidt.
 — J. Lykke: »Heksemordet« i Brigsted.
 1910. — En Tiendestrid.
 1911. — Brændevinstøj.
 — Fra Trearskrigen.
 1915. Johs. Malling: Hundslund Kirke.
 1919. Th. Madsen: Brøchners Optegn.
 — A. I. Geilager: Skoler i Væhr.
 — C. M. Smidt: Brestenbro Kapel.
 1921. A. J. Geilager: Særlige Industrier.
 — S. Elkjær: Fattigvæsenet i Hvirring.

1924. — Ove Hansen Guldberg.
 1925. — Nim Herreds Præster.
 1926. H.: Af min Faders Minder.
 1928—29. S. Elkjær: Dalhoffs Optegnelser.
 — S. N. Schougaard: Bryrup Sogn.
 1929. Ejler Haugsted: Østbirk Kirke.

Samsø:

1910. K. C. Rockstroh: Svenskekrigen.
 1912. J. Bye Jørgensen: 1807—14.
 1916. M. Kristensen: Seminariet.
 1921. J. Bye Jørgensen: Fra Stavnsbaandets Dage.
 — Bomærker fra Nordby.

Andre Egne:

1911. Fr. Holm: Fra min Hjemstavn.
 1912. — Om Præsterne i Vellev.
 1914. Kr. Carø: Mads Weis (Hinge).
 1916. J. P. Wammen: Karup Sogn.
 1917. R. Mortensen: Skovplantningen.
 1920. — Fra Hids Herred.
 1924. P. Horn: Vejerslev Birk.
 1926. Hanelius: Pramfarten paa Gudena.

En Del Smaastykker er ikke optagne i Fortegnelsen.

Fra Nationalmuseets Arbejdsmark 1928 og 1929.

De to første Aargange af det interessante, rigt illustrerede Tidsskrift, hvori Nationalmuseets Embedsmænd fortæller om nye Fund, Udgravninger og Erhvervelser, tilbydes Historisk Samfunds Medlemmer til 2 Kr. pr. Bind (Bogladepriis 3 Kr.). Subskription modtages St. Pauls Kirkeplads 7, Aarhus.

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908-1929 udgivet 22 Aarbøger.

(Indholdsfortegnelse paa Omslagets anden og tredje Side).

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Samfundets Formand, Bibliotekar Ejler Haugsted, St. Pauls Kirkeplads 7, Telefon 1322, købe Aarbøgerne 1922, 1923, 1924, 1925, 1926 for 2 Kr. hver, 1927 og 1928 for 3 Kr., samt C. M. Smidt: Øm Kloster. Aarhus 1924. En udførlig, rigt illustreret Beskrivelse af Udgravningerne med Plan over hele Klosteranlægget, for 1 Kr.

Medlemsbidraget er 3 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under »Dansk historisk Fællesforening« kan abonnere paa Aarhus Stifts Aarbøger for nedsat Pris, 2 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan abonnere paa de andre Aarbøger for samme Pris og kan erhverve »Fortid og Nutid«, Dansk Historisk Fællesforenings Tidsskrift, for halv Pris, 2 Kr. 50 Øre om Aaret.